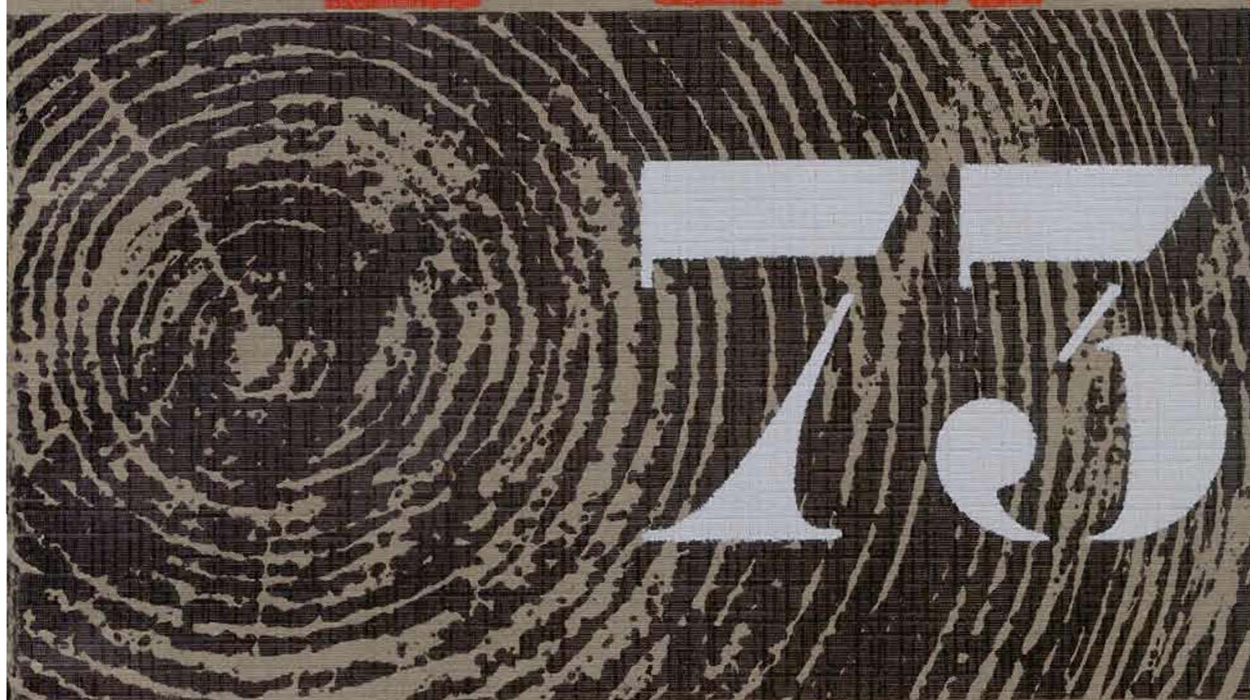
OPEN

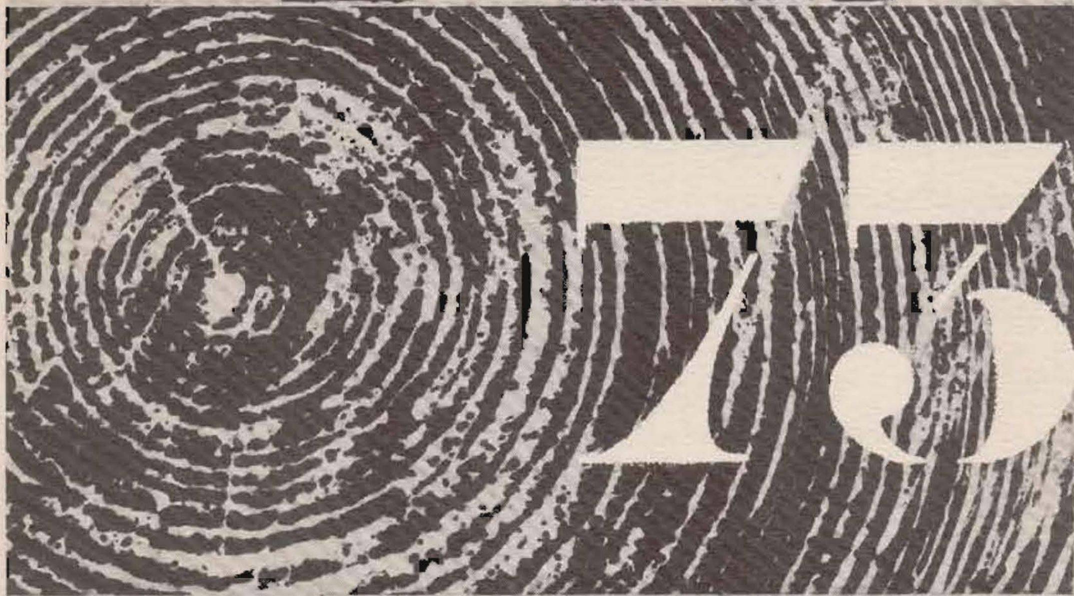

BOEK

JUBILEUM EN OPENINGSUITGAVE VAN DE R.H.S.T.L./R.M.T.S. TE BOSKOOP
INFORMATIE OVER DE PROBLEMATIEK VAN DE GROENWERELD

Open boek '73

Uitgegeven door: de Rijks Middelbare Tuinbouw School, de Rijks Hogere School voor Tuin- en Landschapsinrichting en de Leerlingenvereniging Arboricultura te Boskoop ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de tuinbouwschool, het 65-jarig bestaan van Arboricultura en de opening van het nieuwe gebouw van de R.M.T.S./R.H.S.T.L.

OPEN

BOEK

JUBILEUM EN OPENINGSUITGAVE VAN DE R.H.S.T.L./R.M.T.S. TE BOSKOOP
INFORMATIE OVER DE PROBLEMATIEK VAN DE GROENWERELD

Een wens van de samensteller is dat dit gebrekkige overzicht het gesprek op gang mag brengen waardoor een ieder uit ons vakgebied zich nog eens opnieuw realiseert waarmee hij werkelijk bezig is.

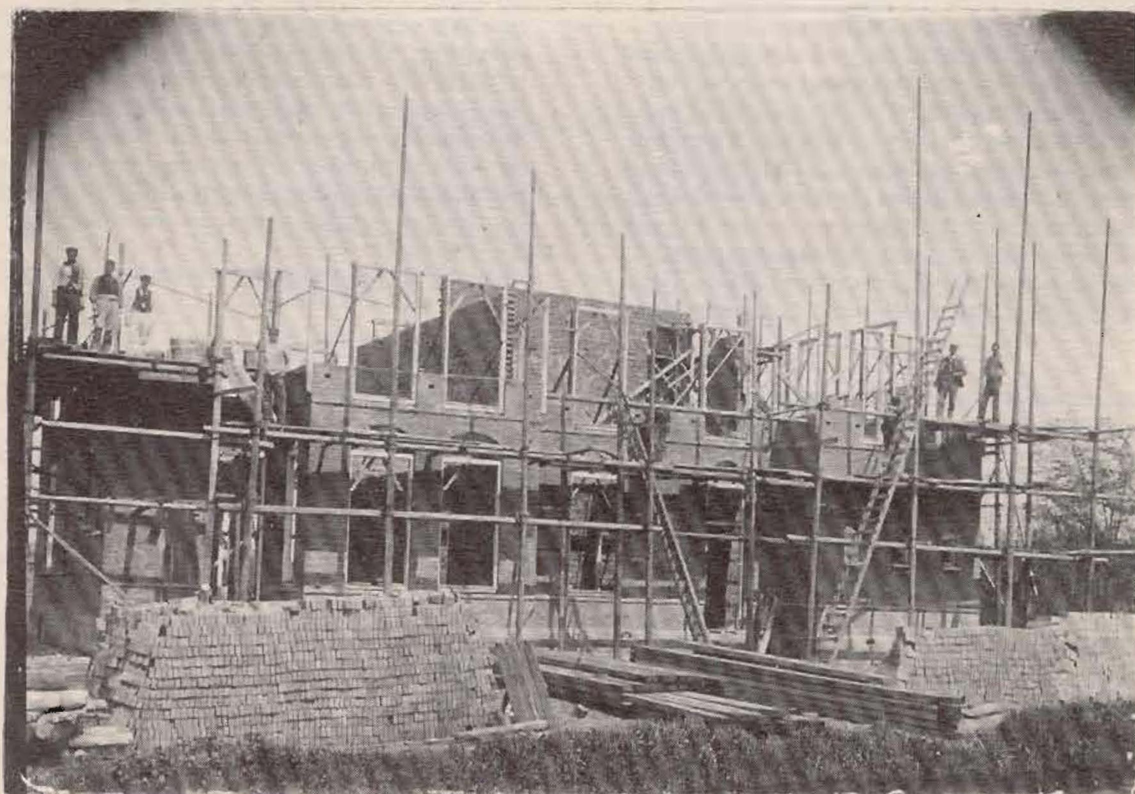
Open boek '73

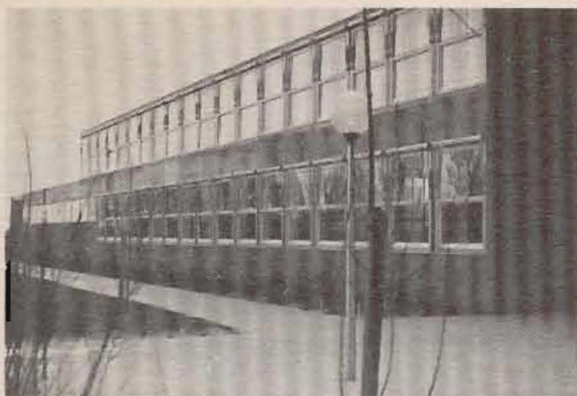
Altijd weer
manifesteert zich het
planten van een boom
op de voorbestemde plaats
als het voltooien van
de kweek.

Altijd weer
wordt dat
op zo'n moment
herdacht,
stil, even niet
aan de toekomst
gedacht.

Ten geleide

De voor u liggende uitgave ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de R.M.T.S., het 65-jarig bestaan van Arboricultura en de opening van ons nieuwe schoolgebouw hebt u ongetwijfeld al eens doorgebladerd, u hebt foto's bekeken en titels gelezen. Het is u daarbij opgevallen, dat dit boekwerkje niet is opgezet als een traditioneel gedenkboek met een stuk geschiedschrijving van de school en bijdragen van oud-leerlingen en leerlingen over de school met meer of minder prettige herinneringen uit hun schooljaren. Het is, dunkt mij, een heel goede gedachte van de redactie-commissie om in dit boek het accent te leggen op verschillende aspecten van de vakgebieden, waarop zowel de middelbare als de hogere opleiding zich richt.

Westgevel

Zuidgevel met entree

De toekomst van het oude schoolgebouw, waaraan velen goede herinneringen bewaren, is nog onzeker. Het opnemen van foto's uit de oude tijd uit de verzameling van oud-leerling en kenner van de Boskoopse geschiedenis bij uitstek, de heer C. Bulk, zal menigeen dan ook een groot genoegen doen.
Ook aan de hedendaagse schoolzaken en wat daarmee samenhangt, kan evenwel niet geheel worden voorbijgegaan: de huisvesting van leerlingen levert veel problemen op, evenzo de activiteiten van de leerlingenvereniging in een groeiende schoolgemeenschap; de schoolraad, ingesteld voor de hogere school, zoekt nog aarzelend een eigen plaats in de snel veranderende structuur van het hoger beroepsonderwijs.
Het is mij toegestaan in dit ten geleide nog enkele opmerkingen over het onderwijs van nu en in de toekomst aan onze scholen te maken.

Eerst de R.M.T.S. Na het in werking treden van de wet op het voortgezet onderwijs — beter bekend als de mammoetwet — èn het in gebruik nemen van het nieuwe schoolgebouw, zijn er wijzigingen in het leerplan doorgevoerd, die door velen niet als verbeteringen worden ervaren.
De vóór-praktijk moest vervallen en de bazenpraktijk werd teruggebracht van 4 of 5 halve dagen per schoolweek tot 1 dag per schoolweek.
De begeleide praktijk daarentegen kon worden uitgebreid.
De lesuren voor enkele vakken werden voorts aangepast aan de landelijke regeling, terwijl ook de eindexamens volgens de landelijke vastgestelde normen worden afgenomen.
Is de waarde van de huidige R.M.T.S.-opleiding hierdoor verminderd t.o.v. de opleiding van vijf tot tien jaar geleden? Naar mijn mening niet, mits de leerlingen er maar voor zorgen, dat ze een even nauwe band met hun Boskoopse baas en zijn bedrijf houden als vroeger het geval was; het is nog altijd de tuinbaas, die een belangrijke (zo niet de belangrijkste) bijdrage levert in de vaktechnische vorming van de leerlingen.
De mammoetwet geeft voorts voldoende vrijheid voor het invoeren van differentiaties, waardoor aangepaste programma's kunnen worden ingevoerd. Het zal daardoor zeker mogelijk zijn, om het eigen gezicht, dat de Boskoopse R.M.T.S. in de afgelopen jaren heeft verworven, te behouden.
Bij een vergelijking van de schoolprogramma's vóór en na 1968 valt op, dat het aantal lesuren in de op het beroep gerichte vakken zeker niet is verminderd; dit geldt evenzeer voor de algemeen vormende vakken.

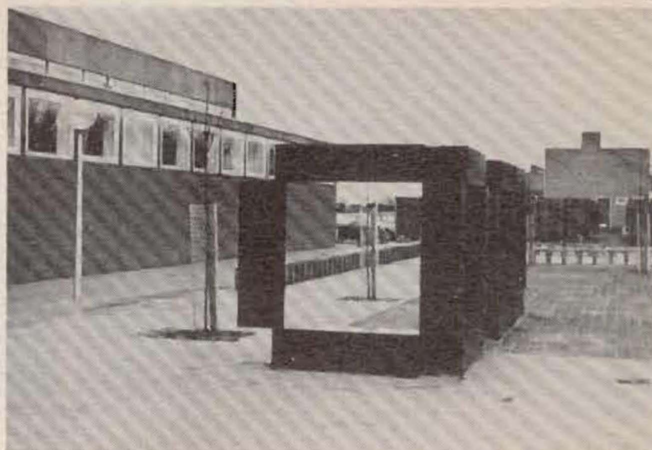
De oorzaken van een verontrusting bij de leerlingen van de laatste jaren moeten dan ook niet alleen binnen, maar vooral buiten de school worden gezocht.
De huidige maatschappij stelt voor het vervullen van bepaalde functies hogere eisen aan de opleiding dan vroeger het geval was, met als gevolg, dat voor deze functies de R.M.T.S.-er zonder vervolgopleiding niet meer in aanmerking komt.
De drang naar vervolgonderwijs dateert overigens niet van de laatste jaren. De eerste cursus tuinarchitectuur werd georganiseerd in 1936 en deze was bedoeld als applicatie gedurende 2 schooljaren voor gediplomeerden van middelbare tuinbouwscholen met de vakrichting a. en o.; de middelbare tuinbouwschool was toen ook nog 2-jarig. Uit deze applicatiecursus, die al spoedig de naam H.O.T.A. kreeg, is via H.T.O., de huidige hogere school voor tuin- en landschapsinrichting ontstaan.
Nadat de toelating tot deze opleiding ook opengesteld werd voor leerlingen met een andere vooropleiding dan middelbare tuinbouwschool, is er aan het oorspronkelijke leerplan veel toegevoegd, waardoor thans de oude H.O.T.A. als een geheel zelfstandige school in het kader van het hoger beroepsonderwijs functioneert.
De toekomstige koers van het hoger beroepsonderwijs in het algemeen is minder duidelijk dan voor het middelbaar beroepsonderwijs. De discussierapporten van de verschillende vakdisciplines en de nota's over herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs en de samenhang van hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs gaan echter alle in de richting van een doorgaande integratie van deze beide vormen van onderwijs.
Het is een goede zaak om met deze ontwikkelingen in de pas te blijven lopen, waarbij ook hier weer een voorwaarde zal moeten zijn, dat de school een eigen karakter behoudt. Naar mijn mening behoort hiertoe, dat de toelating van de daarvoor geschikte leerlingen met een einddiploma van de middelbare tuinbouwschool tot de hogere school voor tuin- en landschapsinrichting gewaarborgd moet zijn.

Tenslotte stel ik, dat het opleidingsniveau, zowel van de middelbare als van de hogere school, in de eerste plaats gericht zal moeten zijn op de eisen, die de maatschappij stelt. Wanneer we hieraan kunnen voldoen, liggen er voor onze afgestudeerden van beide scholen nog brede arbeidsterreinen open.

Ir. A. P. van den Hoek, directeur

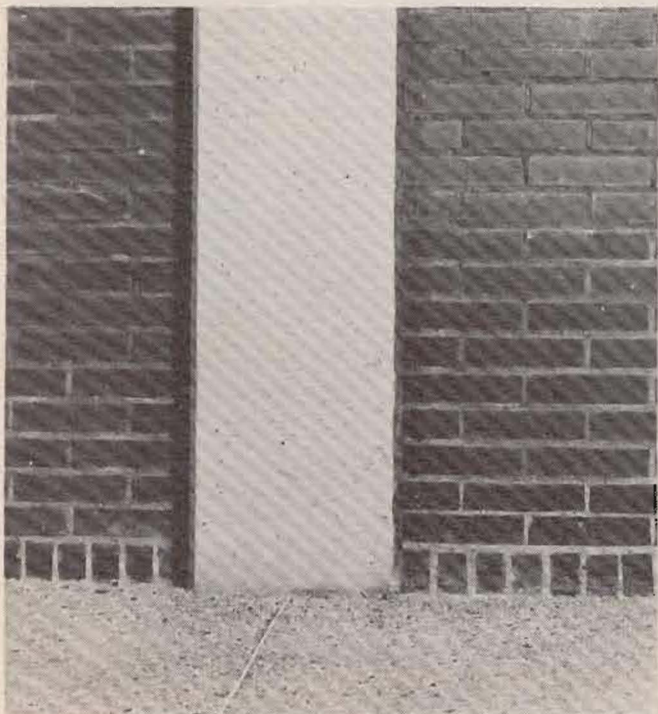
Het schoolgebouw: enige aantekeningen

Dit stuk wil geen afbrekende kritiek zijn.
Het zijn persoonlijke meningen over bepaalde zaken en details waarbij gerealiseerd wordt dat iedere keuze en elke oplossing z'n voor en tegen heeft.
In verband met het schrijven van dit opstel is door ondergetekende en Jan Moerbeek van gedachten gewisseld met de architect van de school, de heer van Ooij.

2

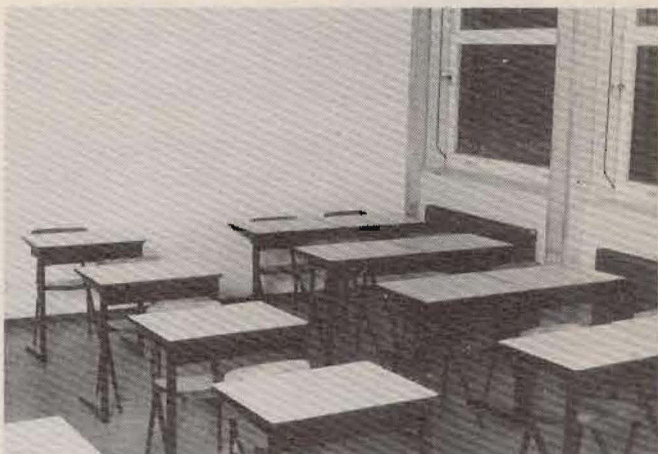
Het Rijk: eigenaar en opdrachtgever
Het schoolgebouw ressorteert onder de Rijksgebouwendienst. Deze is ook de opdrachtgever van het gebouw. De procedure tot het verwezenlijken van het gebouw laat bij het Rijk veel minder toe, dan bijv. bij „bijzondere" scholen (katholiek, christelijk).
De architect is minder vrij dan wanneer hij voor een bepaald schoolbestuur ontwerpt. Erg belangrijk is hierbij het verschil in tijd die een wijziging in het ontwerp vergt. Wanneer men voor het Rijk werkt laat je op een gegeven moment zinvolle veranderingen schieten vanwege de tijd. Men wil uiteindelijk ook wel eens gaan bouwen.
Verder is in het algemeen het zeer inflexibel toepassen van bepaalde voorschriften door de met toezicht belaste ambtenaren een rem op de ontwikkeling van het plan zodat praktisch alleen zeer conventionele gebouwen, die moeilijk aanpasbaar zijn, tot stand kunnen komen.[1] Een reden die maakt dat vele vooruitstrevende en toonaangevende architecten liever niet voor het Rijk werken. Natuurlijk speelt ook de financiële factor een enorm grote rol. Het Rijk besteedt trouwens alleen werk uit, als zijzelf een teveel aan werk heeft. Het komt dus voor dat architecten in dienst van het Rijk het werk ter hand nemen.

3

Enkele uitgangspunten van de architect
Het was de eerste maal dat deze architect opdracht kreeg een school te ontwerpen (inmiddels is de opdracht voor een tuinbouwschool in Nijmegen ook aan hem verstrekt). Wel „bouwde" hij veel openbare gebouwen. De heer Van Ooij vindt dit niet zo'n bezwaar omdat ieder onderwerp c.q. ieder gebouw weer opnieuw bekeken dient te worden. Alles, elk ding heeft zijn eigen problematiek.
Een van de uitgangspunten die deze architect waarschijnlijk meer geschikt doet zijn dan menig ander om voor het Rijk te werken is, dat hij er sterk vanuit gaat, dat anderen het gebouw moeten gebruiken en niet hij zelf. Daarom is hij volgens zijn zeggen soms nogal toegeeflijk voor wijzigingen en verlangens van buitenaf.

De grondvorm van het gebouw heeft een langgerekte vorm i.v.m. de structuur van de percelen. In de lengterichting loopt het gebouw evenwijdig aan de sloten.

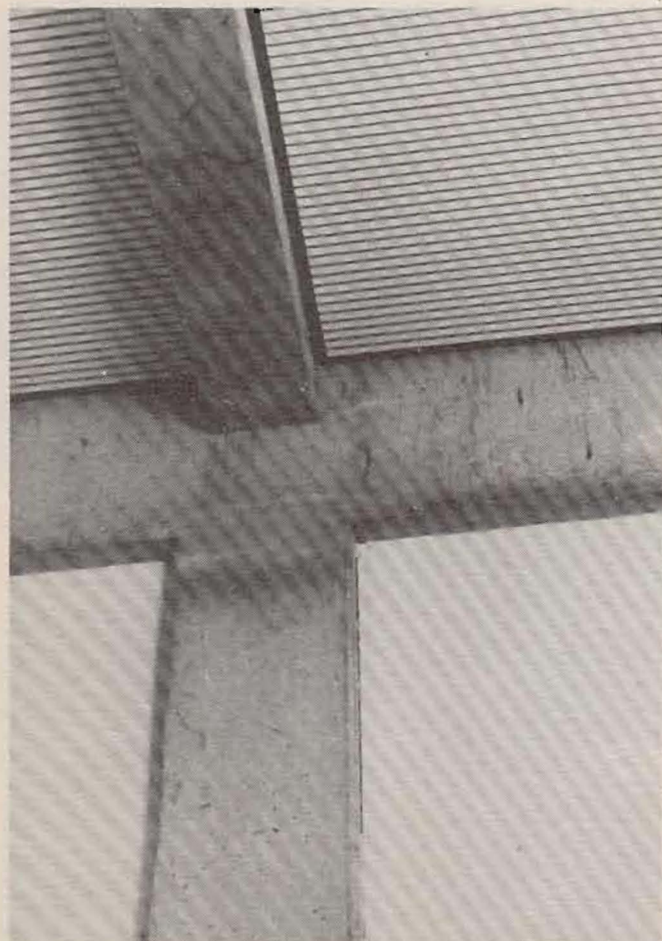

1

Het architectenbureau bestaat normaal uit een architect en 4 à 5 medewerkers. De grootte van het bureau maakt mogelijk dat de heer Van Ooij er van uit kan gaan dat hij ieder gebouw in eerste aanleg zelf ontwerpt. Pas veel later komen de details. Het komt mij voor dat vooral de detaillering van het ontwerp, het kiezen van de kleuren en het toepassen van de diverse materialen (bij elkaar, na het aangeven van de hoofdvorm van een gebouw, het belangrijkste van de opdracht gedaan aan een architectenbureau), te weinig bewust, consequent en nauwgezet werd uitgewerkt, begeleid en aangegeven.[2]
De architect gaat over het algemeen uit van een serie eenheidsmaten (vaak gebaseerd op de maat 2.10 m. = deurmaat) om een bepaald ritme en rust te verkrijgen in het geheel.

Beton is iets dat zichzelf uit moet drukken. In principe wil ik dit altijd ongeverfd zien, geeft de architect te kennen. Een wat statisch standpunt, want met andere materialen blijkt hij veelal helemaal niet te zoeken naar een eigen uitdrukking (bijv. met hout).
Daarbij komt nog dat we in deze presentatie alleen maar cement zien, terwijl beton uit zand, cement en grind bestaat.[3] Wel bleek dat hij tegenwoordig al wat meer de zandstraal toepaste, waarna het beton veel meer zijn ware gedaante toont.
Een ander punt hierbij is dat, wanneer men materialen louter voor zich wil laten spreken er uitgegaan moet worden van een heel andere opzet en een meer principiële architectuur, waarvan bij deze architect, gezien bepaalde principes en opvattingen (zeker niet in negatieve zin bedoeld) over het algemeen geen sprake kan zijn.

4

Enkele eisen gesteld door het Rijk

Men gaat er zoveel mogelijk vanuit dat eerst de grond aangekocht wordt en dat dan pas de ontwerper opdracht krijgt het gebouw in tekening te brengen (in ons geval in 1966). Er kan dus van een reële situatie uitgegaan worden. Op zichzelf lijkt dit vanzelfsprekend, doch legio zijn de gevallen dat er gebouwen ontworpen worden zonder dat de vaste standplaats bekend is.

Altijd wordt er een netto oppervlakte aan gebruiksruimten vastgesteld t.o.v. het bruto oppervlak. Bij ons ligt die verhouding op 60% gebruiksruimten en 40% voor garderobe, kantine, hal, toiletten, ketelruimten, keuken enz.
Een klaslokaal moet minimaal 56 m^2 zijn (7 x 8 m).[4]
Ook de gangen mogen maar een bepaalde maximum breedte hebben. Gelukkig heeft de architect hier voor elkaar gekregen, dat deze iets breder mochten zijn.

Verder moet er altijd een mogelijkheid tot uitbreiding aanwezig zijn. Bij ons is dat achter aan de vleugel die het dichtst langs de sloot ligt.[5]
De gymnastiekzaal moet zoveel mogelijk apart liggen zodat ook groepen buiten de school ervan gebruik kunnen maken.
Natuurlijk zijn er nog een aantal dingen te noemen. Wat b.v. nog wel een rol speelt is dat men ook met het ontwerpen van een trap aan normen en afmetingen gebonden is i.v.m. het gevaar van vallen.
Tenslotte heeft het soms op details een nadelige invloed dat het architectenbureau de technische zaken allemaal doorspeelt aan een technisch bureau, die vaak uit gewoonte met een stramien van maten, materialen en technische oplossingen werkt.

5

Punten die opvallen

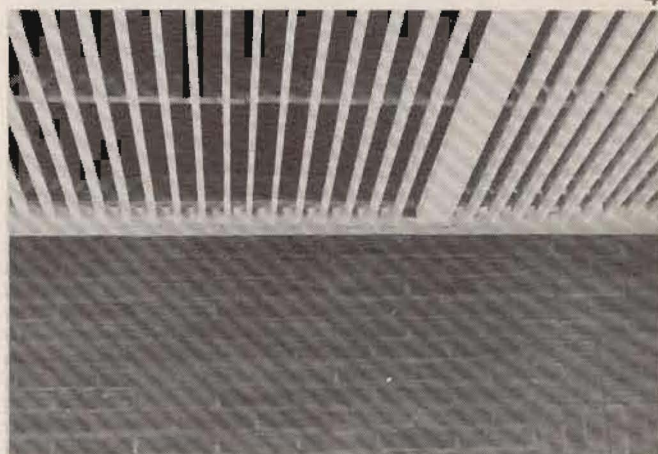
Een rode kolos met grijze stroken en donkere raamvlakken, dat is wat je vanaf de Goudse rijweg (zeker met de nu nog jonge schooltuin) waarneemt. Waarom heeft men zo'n opvallend rode en gladde (levenloze) strengperssteen gekozen? Het niet overtuigende argument was, dat je anders zo'n lichtgele bezande (levende) steen had moeten nemen. Er zijn toch wel meer dan twee soorten stenen in Nederland? Een ander argument van de architect was dat de rode steen zo mooi bij de Boskoopse zwarte grond paste.

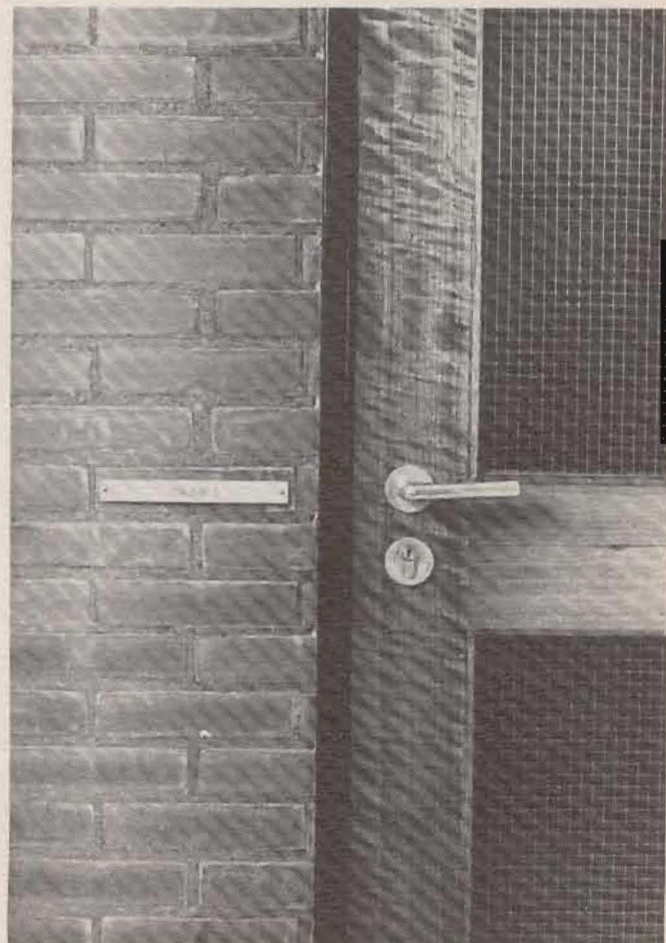
De reden om geen moduulstenen of B2-blokken te kiezen was, dat de gewone steen door de eeuwen heen zo'n uitgekiend formaat en gewicht gekregen heeft, waardoor deze goedkoper is te verwerken dan de zwaardere en grotere B2-blokken of moduulstenen, hetgeen niet te ontkennen valt. Aanvankelijk had een vleugel drie lagen. Dit is door het Rijk afgekeurd omdat het gebouw anders te hoog zou worden t.o.v. de overige bebouwing en het fraaie landschap aan de oostkant, wat een zeer juiste beslissing is. De vloer in de benedenhal heeft een uitgewassen betonprofiel, niet zo erg fijn in verband met het onderhoud.[3] Een ander punt hierbij is dat een tegel of een plavuis mijns inziens veel meer warmte had gegeven.

De oplossing met het plafondbekleedsel van staande latjes (waarboven leidingen en afvoeren lopen) en (in het midden) de houtvezelcementplaten is niet het fijnste en de goedkoopste.[6] Met b.v. één „zwevend", meer open latwerk was de ruimte intiemer geweest en had er met de ver- en belichting ook veel meer gedaan kunnen worden.

De deuren van de klaslokalen zijn fraai; eindelijk eens puur hout en goede deurknoppen (blijkt, volgens de architect, nog een Bauhaus-ontwerp te zijn), maar waarom de bordjes met klasnummers en/of vermelding van de gebruiksruimte op deurknophoogte moeten zitten is niet erg duidelijk.[7] Vlot leesbaar zijn ze dan ook nauwelijks, hetgeen de herkenbaarheid van de lokalen niet ten goede komt. De trap op zich is wel een aardige vondst, zeker als je er vanuit gaat dat er aanvankelijk een kelder onder het gebouw gepland was, waarvoor nog een trap nodig geweest was (afgewezen, was te duur).[8] Opeens zat men toen met de ruimte achter de trap. Dit leidde tot de wat dubieuze zitkuil.[9] Misschien had men toen radicaal van zo'n trapvorm moeten afstappen, hoewel dit veel consequenties gehad zou hebben.

4

7

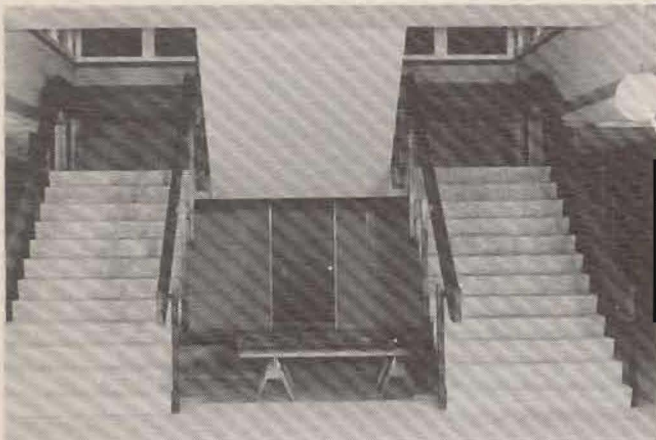

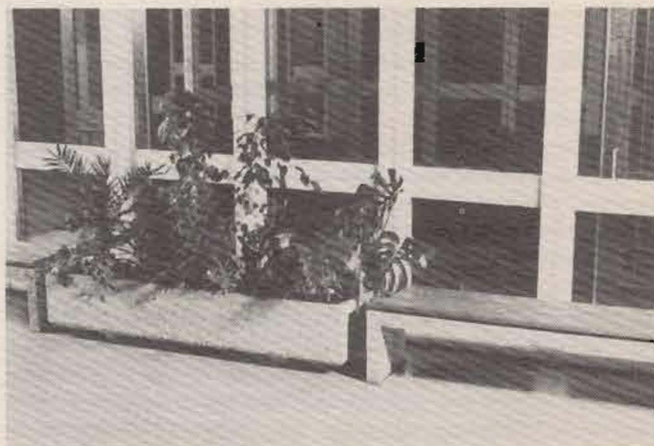
De afsluiting van de kantine[10]
Oorspronkelijk was hier natuurlijk aan een schuifwand gedacht: dat voelt iedereen! De opzet was dat de kantine en hal samen in de breedterichting, bij bijv. een lezing, gebruikt zou kunnen worden. Het argument dat de kantine als klas dienst moest kunnen doen, is de oorzaak van een vaste afscheiding. We kunnen ons afvragen of men deze concessie wel had moeten doen. De ruimte boven heeft namelijk hierdoor een dusdanige verandering ondergaan waardoor volgens mij voor de hele bovenhal een andere oplossing gevonden en gemaakt had moeten worden. B.v. met een vide wat o.a. tot gevolg zou hebben gehad dat „boven" en „beneden" veel meer een eenheid vormden, terwijl er beneden een fijnere lichtval zou zijn.[11, 12]

10

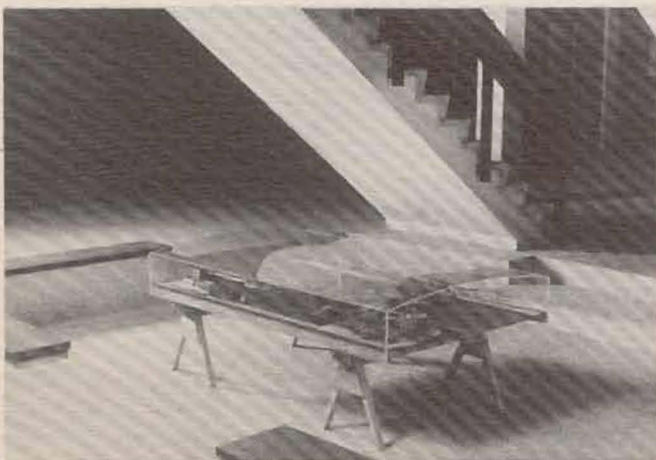

8

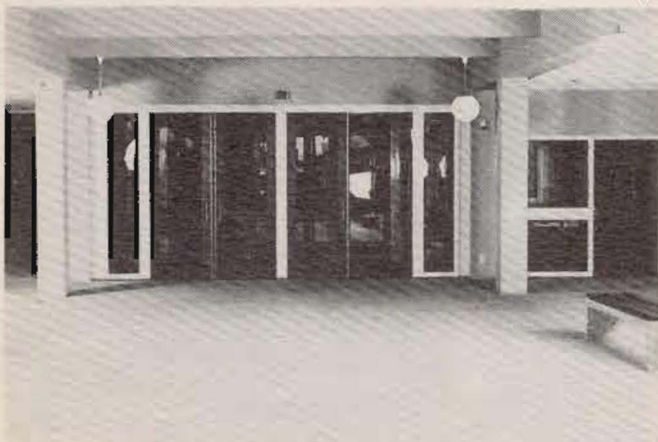

11

9

12

14

De banken en bloembakken helemaal een verlengstuk van het gebouw: stijf en bewegingloos, wel functioneel, altijd netjes.
Had er van het zitten (vaak in groepen en niet vier aan vier naast elkaar) niet veel meer een gebeuren of een beweging gemaakt moeten worden d.m.v. andere elementen, zodat de ruimten tevens meer spanning zouden krijgen?
De radiator voor het raam boven is ook al zo'n detail-slordigheid.[13] Waarschijnlijk worden ze meer gebruikt om op te zitten dan om werkelijk mee te verwarmen. Een verwarmingselement in de vloer zou wat logischer geweest zijn en het contact met het raam wellicht prettiger.[14] Over het algemeen zou men waarschijnlijk ook wat meer hout gezien willen hebben, (en dan vooral 'eerlijk' gebruikt). Genoeg hierover, want natuurlijk heeft het gebouw ook zijn goede kanten en een heel belangrijke factor is hierbij altijd nog dat de wijze van gebruik heel veel kan compenseren en hoogstwaarschijnlijk zelfs bepalend is. Aan elk gebouw (aan alles uiteindelijk) kleven „foutjes" of ontbreken dingen: gelukkig maar! Het is een functioneel opgezet gebouw, waarin een hoop mogelijk is. Heel eigenaardig is b.v. dat wanneer je het ontwerp bekijkt van de te bouwen school in Nijmegen, dat je dan bepaalde dingen herkent. Je ziet dat sommige ideeën meer uitgekristalliseerd zijn.
De gevel is veel levendiger en boeiender dan de onze, maar wanneer je dan de indeling en de verdeling van de ruimten bekijkt, dan is dat vrij autoritair van opzet.
Waar moet je nu gelukkiger mee zijn??

1. Leslokaal . . . .
2. Ingangspartij tegen de gymnastiekzaal aangedrukt: jammer van zoveel ruimte. Mede veroorzaakt door een minimale betrokkenheid van de kunstenaar bij de plaatsing van het object.
3. Betonnen pilaar met de juiste stofuitdrukking??
Vloer met uitgewassen betonprofiel: werkelijk de meest gelukkige oplossing, ook wat de kleur betreft??
4. Ongrijpbaar witte muren. Zijn de plafonds een echt succes??
5. Achterkant (noorden) middenstuk: loze ruimte tussen twee vleugels. Architect en gebruiker weten niet, wat er mee te doen.
6. Niet de goedkoopste oplossing. Met minder geld had men waarschijnlijk meer kunnen doen, zeker i.v.m. de belichting.
7. Fraaie deuren en deurknoppen, maar onbegrijpelijke bordjes op een niet erg functionele plaats.
8. De trap: fraaie vondst, maar komt misschien toch niet helemaal tot zijn recht.
9. Zitkuil: relikt van wat eigenlijk de toegang tot de kelder had moeten worden.
10. Afscheiding tussen kantine en bovenhal: vaste glazen wand. Werkelijk zinvolle concessie t.a.v. het optimaal functioneren van twee belangrijke ontmoetingsruimten??
11/12 Boven en beneden hebben geen enkele relatie met elkaar en zijn weinig intiem. Bloembakken en banken, verlengstuk van de pilaren, zonder enige beweging.
13. Zit- of verwarmingselement??
14. Niet met je neus en vingers tegen de ramen komen!!

Foto's van **Cees Hersbach**

 Johan Vlug, R.H.S.T.L. (2A)

Schoolraad

In 1970 is op onze school een werkgroep gevormd, bestaande uit directie, enkele docenten en studenten, welke werkgroep tot taak had te komen tot een schoolraad. Het doel van deze raad zou moeten zijn het plegen van overleg tussen de in die raad vertegenwoordigde groepen. De toen aan het bewind zijnde staatssecretaris Grosheide van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen had een discussienota met betrekking tot schoolraden opgesteld en deze nota werd als basis genomen voor het opstellen van een concept-reglement. Het was de bedoeling dat aan de hand van allerlei concept-reglementen van H.B.O.-instellingen door het ministerie één definitief reglement opgesteld zou worden, zodat regels en bevoegdheden door middel van een wet officieel bekrachtigd werden. Een dergelijke wettelijke regeling is er nog steeds niet, zodat op de diverse hogere agrarische scholen, althans die waar schoolraden zijn ingesteld, totaal verschillende reglementen worden gehanteerd. Dit leidt tot een wat rommelig en onbevredigend geheel, daar samenstelling, vertegenwoordigingen, bevoegdheden en dergelijke, op geen twee scholen gelijk zijn. Er zijn scholen waar de raad zeer frequent bijeenkomt en veel bevoegdheden heeft, terwijl op andere het als een min of meer vrijblijvend avondje converseren wordt beschouwd.

Op onze eigen school is de raad 2 september 1970 van start gegaan met een bezetting van zes vertegenwoordigers van docenten, zes studenten die ieder een leerjaar/studierichting vertegenwoordigden en een lid namens het niet-onderwijzend personeel; als voorzitter fungeerde de directeur (in overeenstemming met het voorstel van Staatssecretaris Grosheide). Een door de bovengenoemde werkgroep opgesteld reglement schreef zaken voor als doel, samenstelling, functionering en besluitvorming. In principe kon over alle onderwerpen worden vergaderd, al werd er deze restrictie gemaakt, dat geen besluiten konden worden genomen die in strijd waren met de wettelijke voorschriften. Ook kwesties als rechtspositie van het personeel, budget en beoordeling van studieprestatie der studenten dienden niet ter discussie gesteld te worden.

Zo'n twee jaar schoolraad overziende, moet ik tot de conclusie komen, dat als positief punt te noemen is het feit, dat er over allerlei zaken met elkaar gesproken kan worden, dat er een dialoog mogelijk is. Belangrijke kwesties zijn aan de orde geweest, zoals tentamenregeling, discussienota Commissie Van der Schans, lesurenplan en projectonderwijs, maar helaas zijn maar weinig onderwerpen zo behandeld, dat iedereen na afloop een tevreden gevoel had. Als teleurstellend werd ervaren de vaak te geringe informatie over de desbetreffende kwesties, zodat er van verdieping nauwelijks sprake was. Wil een schoolraad bevredigend functioneren, dan moet alle informatie aanwezig zijn. In de praktijk betekent dat dan dat de secretaris de informatie ontvangt en deze doorspeelt naar de leden, zodat deze volledig voorgelicht zijn en met kennis van zaken kunnen discussiëren. Helaas ontbrak het hier nogal eens aan, met als gevolg vaak een wat vrijblijvend gefladder over het onderwerp.

Bijzonder tegengevallen is ook de geringe publieke belangstelling tijdens de (openbare) vergaderingen. Er valt een parallel te trekken met de belangstelling van het merendeel der Nederlanders voor het politieke gebeuren. Ook daar weet men te weinig wat er gebeurt, voelt men er zich niet bij betrokken en laat alles gelaten over zich heengaan, omdat er zogenaamd toch niets aan te veranderen is.

De schoolraadsleden hebben deze twee jaar in feite geïsoleerd gewerkt, contact met de achterban — dit geldt zowel voor studenten als docenten — was er nauwelijks. Een stap in de goede richting zou zijn als die achterban ten eerste weet wie de vertegenwoordigers zijn en ten tweede de mogelijkheid krijgt én benut problemen voor te leggen aan de vertegenwoordigers, zodat zij die in de vergadering kunnen brengen. Daartoe is een vergadering eens per kwartaal te weinig. Mijns inziens moet er zeker eens per maand een schoolraadsvergadering zijn, zodat de actualiteit geen geweld wordt aangedaan. Zijn er dringende redenen, dan kan tussentijds een vergadering uitgeschreven worden. De mededelingenborden hebben een nuttige functie: alle mededelingen m.b.t. de schoolraad, zoals agenda, genomen besluiten, adviezen, notulen e.d., moeten worden opgeprikt, waardoor iedereen op de hoogte blijft en zich erbij betrokken kan voelen.

Voor verbetering is ook vatbaar het voorzitterschap. De genoemde staatssecretaris adviseert de directeur van de school voorzitter te laten zijn. Ik vind dit enerzijds niet democratisch en anderzijds, zeker in deze tijd waar zoveel gevergd wordt van schooldirecties, een onnodige taakverzwaring. Laten de schoolraadsleden uit hun midden een voorzitter kiezen, desnoods een „tweehoofdige" voorzitter n.l. een docent en een student. De directeur kan dan tijdens de vergadering desgevraagd optreden als adviseur.

Deze losse gedachten wekken misschien de indruk dat onze schoolraad gefaald heeft. Dat is volgens mij niet het geval. De raad staat nog voor een deel in de welbekende kinderschoenen, maar kan groeien tot een evenwichtige volwassene. De onvermijdelijke groeistoornissen, waarvan ik er een paar heb trachten aan te wijzen, kunnen met de inzet en bereidheid van iedereen in de goede richting worden geleid, zodat de raad niet blijft steken in zijn puberfase.

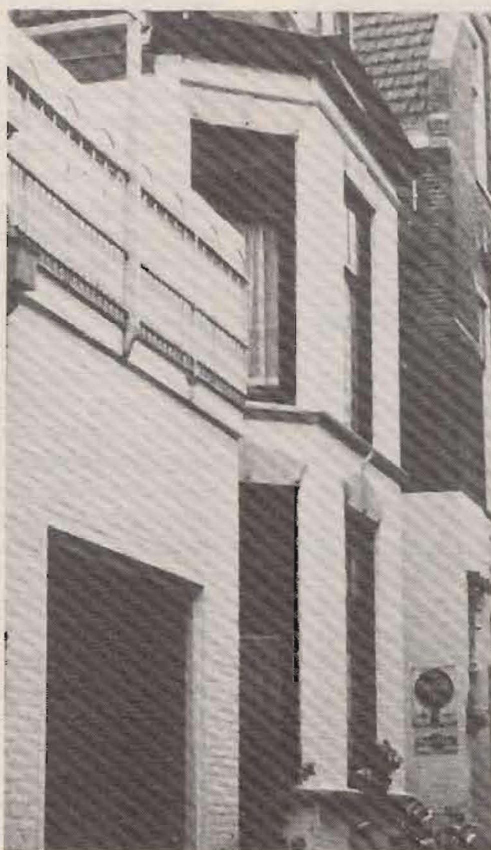
Th. A. van Aken, docent Nederlands R.H.S.T.L.

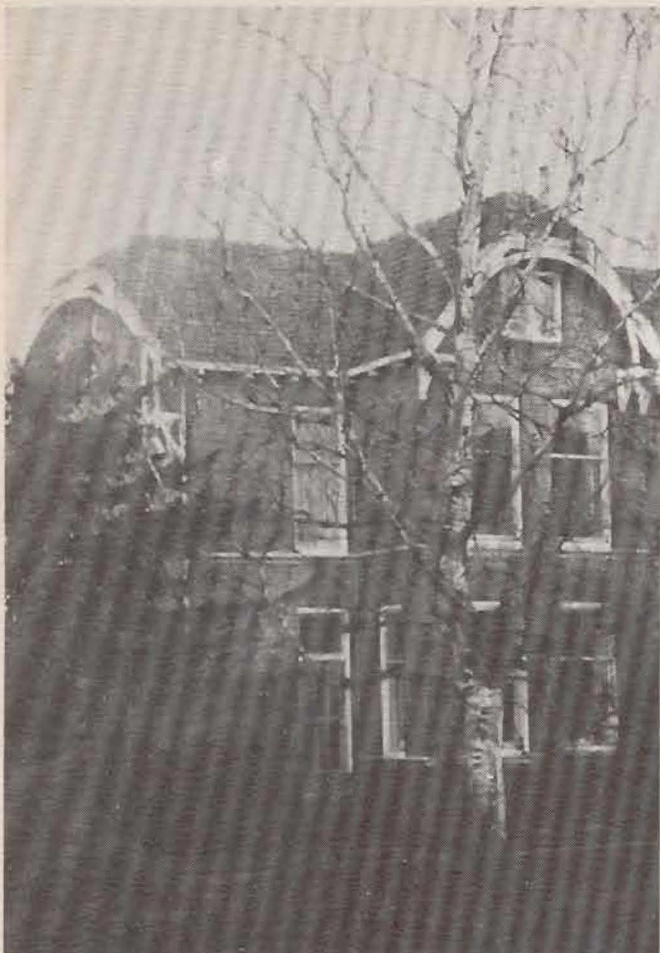

1	5	2
6		
7	4	3

"Stichting Leerlingenhuisvesting Boskoop"

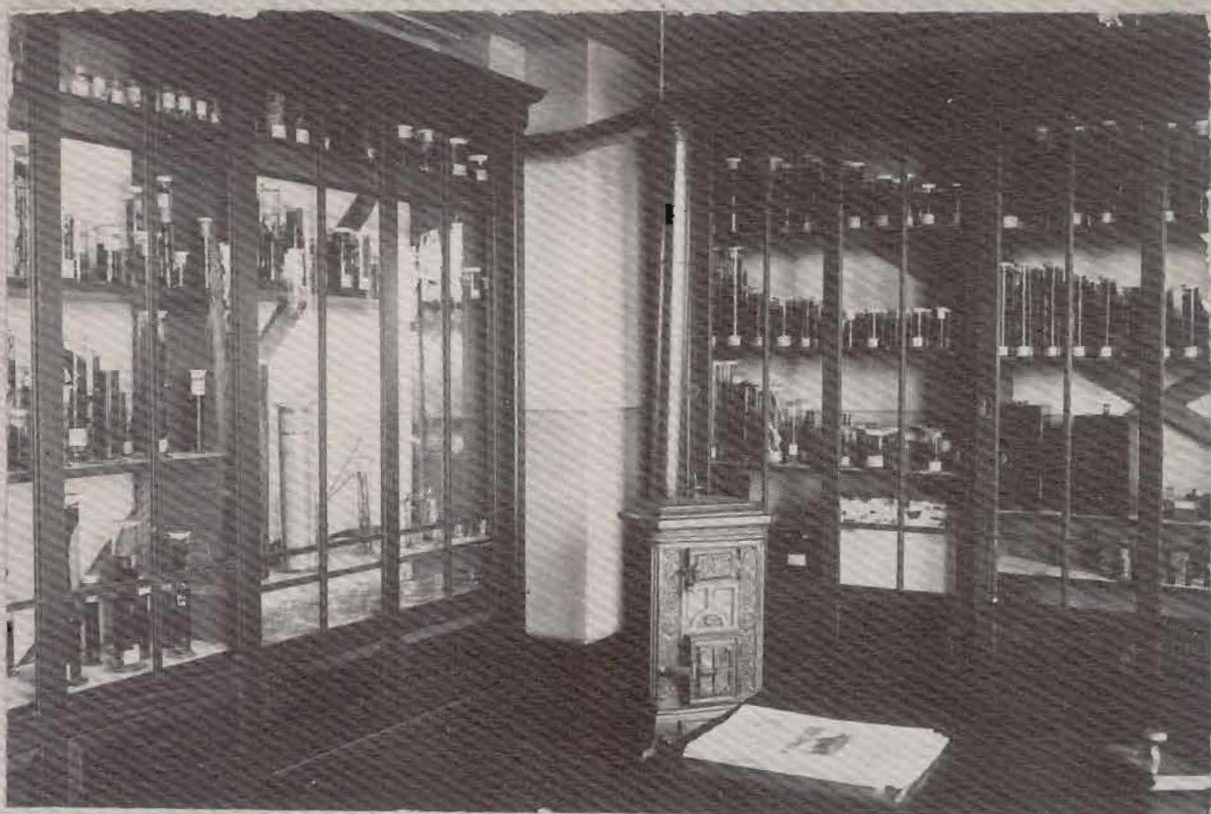

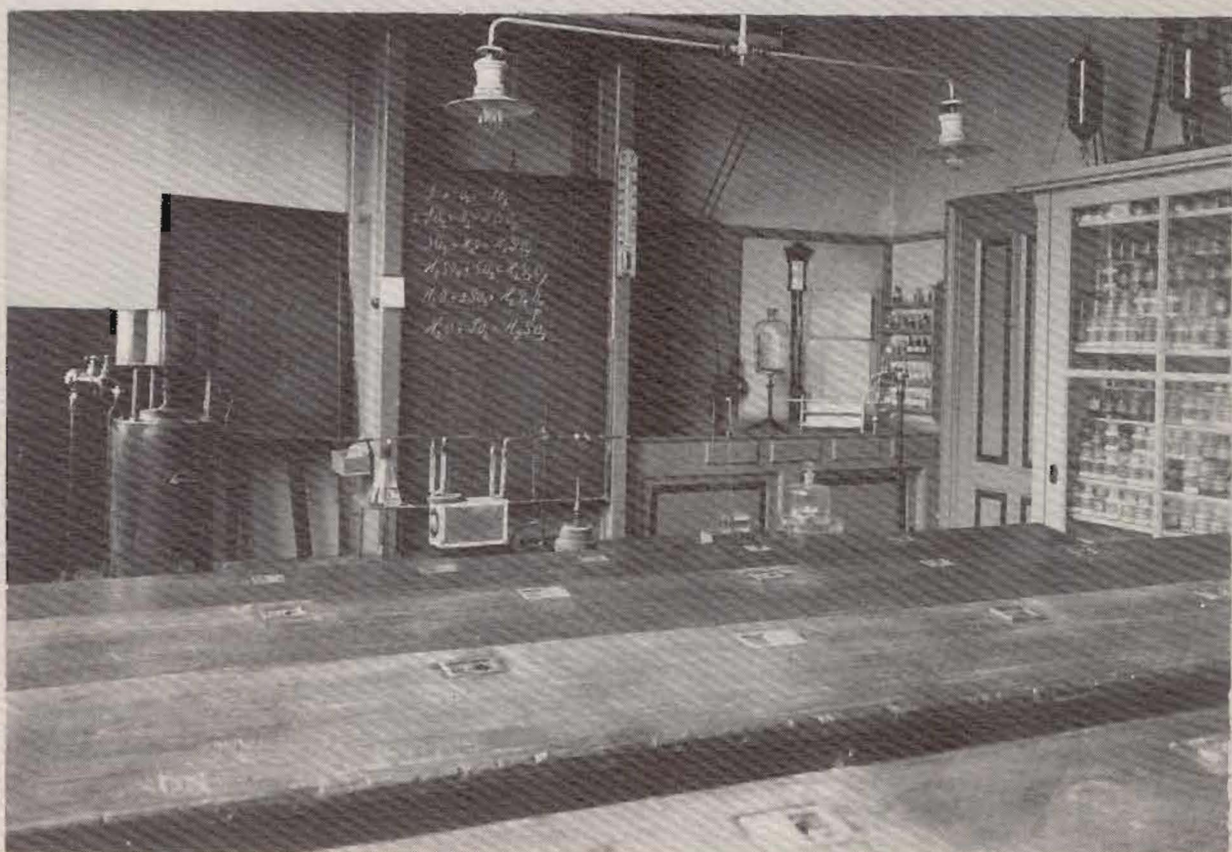
Door de toename van het leerlingental werd het probleem van de huisvesting van de leerlingen in Boskoop steeds groter.
De eerste symptomen van het probleem waren al eerder merkbaar, maar in het midden van de zestiger jaren kon men de toestand niet meer op z'n beloop laten, daar leerlingen hun intrek moesten nemen in onbewoonbaar verklaarde woningen, die in geen enkel opzicht voldeden aan de minimale eisen, die aan het wonen gesteld dienen te worden. Niet alleen de toename van het leerlingental, maar ook de stijging van de welvaart beperkte het aanbod van kamers, daar velen het inkomen uit de verhuur van kamers niet meer nodig hadden.
Een aantal door de leerlingen op touw gezette acties liep feitelijk op niets uit. Het gemeentebestuur van Boskoop en in het bizonder de burgemeester, zag zeer duidelijk in, dat een grotere aanpak van dit probleem noodzakelijk was.
De partijen, gezamenlijk de „Stichting Huisvesting Leerlingen" genoemd, waren van mening, dat het gewenst en noodzakelijk was in een goede huisvesting van leerlingen te voorzien. Men sprak zich uit tegen het in gebruik nemen van onbewoonbaar verklaarde woningen door de leerlingen.
De volgende doelstellingen zijn omschreven in de statuten van de stichting:
a. Het verschaffen van huisvesting aan leerlingen of door het bestuur aan te wijzen andere personen in gebouwen, welke daartoe door haar zijn gesticht, aangekocht of gehuurd, dan wel op andere wijze aan haar ter beschikking zijn gesteld.
b. Het bevorderen van en het streven naar verruiming en het stimuleren van verbetering van de huisvesting voor de leerlingen in door derden daartoe geëxploiteerde gebouwen of ruimten.
c. Het verlenen van bemiddeling tussen aanbieders en vragers naar kamers.
d. Het geven van advies en hulp aan derden, die een gelijk doel nastreven.
Het bestuur, bestaande uit vertegenwoordigers van het gemeentebestuur, de Commissie van Toezicht en de Oud-Leerlingenvereniging, heeft in de afgelopen jaren met behulp van allerlei instanties in Boskoop kans gezien ongeveer zeventig studenten in door de Stichting geëxploiteerde kamers (65) en bij particulieren (5) onder te brengen. De Stichting heeft twee panden in eigendom en huurt twee panden van de Gemeente Boskoop en verder heeft zij nog twee panden in gebruik van particulieren en een aantal flats van de drie woningbouwverenigingen.
Ondanks het feit, dat wij van geen enkele instantie subsidie ontvangen, kunnen de kamers tegen een redelijke prijs aan de leerlingen ter beschikking worden gesteld. In de hierbij opgenomen foto's kunt u verschillende panden zien.
Het bestuur zoekt in overleg met een aantal instanties naar nog meer mogelijkheden. Een ogenblik heeft het bestuur met medewerking van „Gemeentewerken" Boskoop de mogelijkheden onder ogen gezien om het oude schoolgebouw te verbouwen tot „studententehuis". Ondanks de grote investeringen, die de verbouwing zou vergen, was deze school onvoldoende geschikt te maken voor bewoning door studenten.
In het komende jaar hopen wij, gezien de te verwachten toename van leerlingen, nog meer kamers beschikbaar te hebben voor onze leerlingen.

B. Kant, onderdirecteur

1. Huize Wilhelmina, Reyerskoop 30
2. Hoekhuis, Reyerskoop 48
3. Brughuis, Dorpsstraat 2
4. Maagdenhuis, Bootstraat 4
5. Jofferhof, Galerij 24
6. Burg. Colijnstraat 233
7. Flats: Lage weide
   Snijdelwijklaan
   Dijkzicht

Foto's van **D. Turksema**

Links boven: Plantkundelokaal
Links onder: Scheikundelokaal

75 jaar tuinbouwschool Reyerskoop

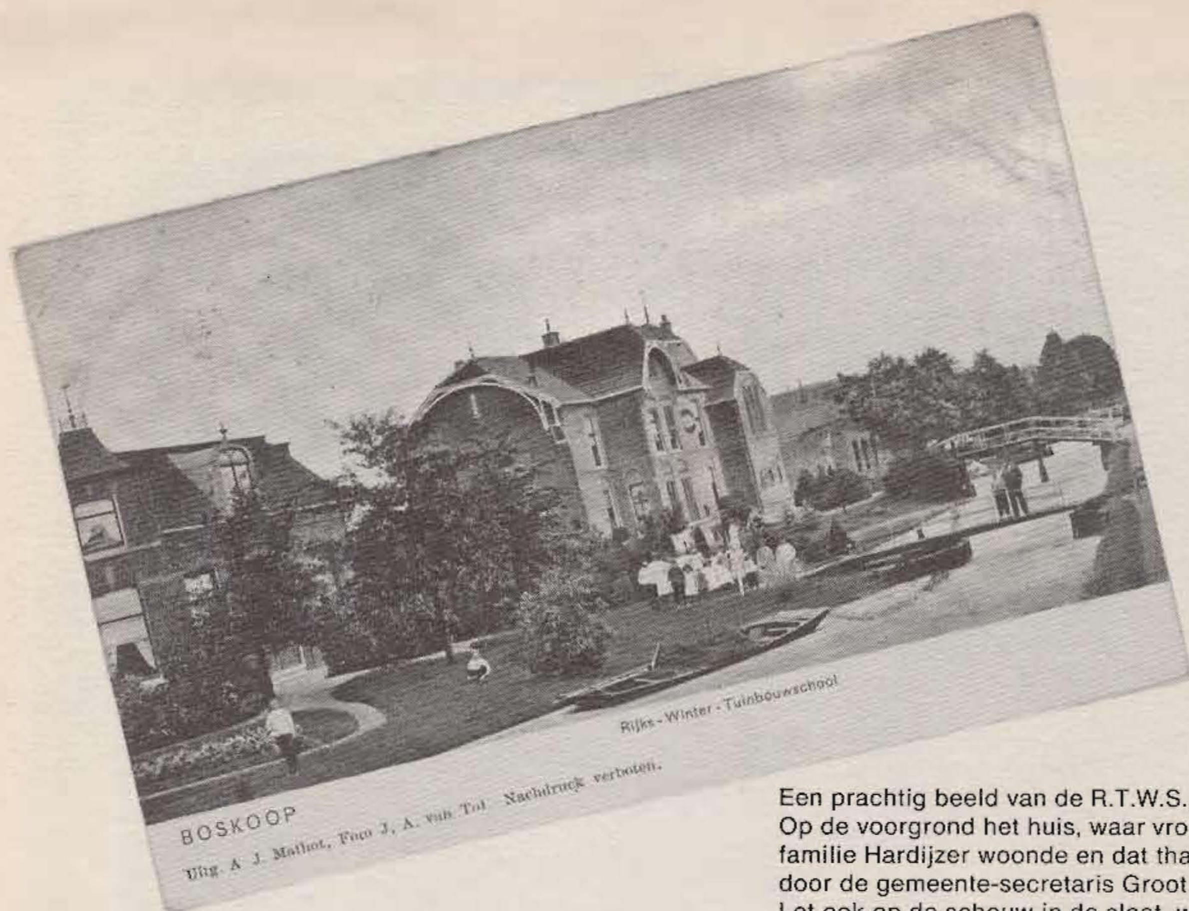
C. Bulk,
eigenaar tuincentrum Florida te Boskoop.

De Rijkstuinbouwwinterschool in ongeveer 1901. Eén van de oudere kaarten. Let op het kleine huisje ernaast achter de bomen, dat thans wordt omgebouwd tot „Museum van Boskoop".

Een prachtig beeld van de tuinbouwschool aan de Reyerskoop, die aan de overkant nog volledig onbebouwd was. Tuinbouwwinterschool omstreeks 1903. Inmiddels hebben zich tussen de school en het boomkwekershuisje twee woonhuizen „gewurmd". Let op de schouw, die met exportplantsoen waarschijnlijk op weg is naar het station Alphen, vanwaar de planten verder vervoerd worden per goederenwagen.

Een prachtig beeld van de R.T.W.S., ook omstreeks 1903. Op de voorgrond het huis, waar vroeger de bekende familie Hardijzer woonde en dat thans bewoond wordt door de gemeente-secretaris Groot.
Let ook op de schouw in de sloot, waarmee zojuist „kroos gevist" is. Het kroos werd gebruikt als meststof, omdat het veel kalk bevat.

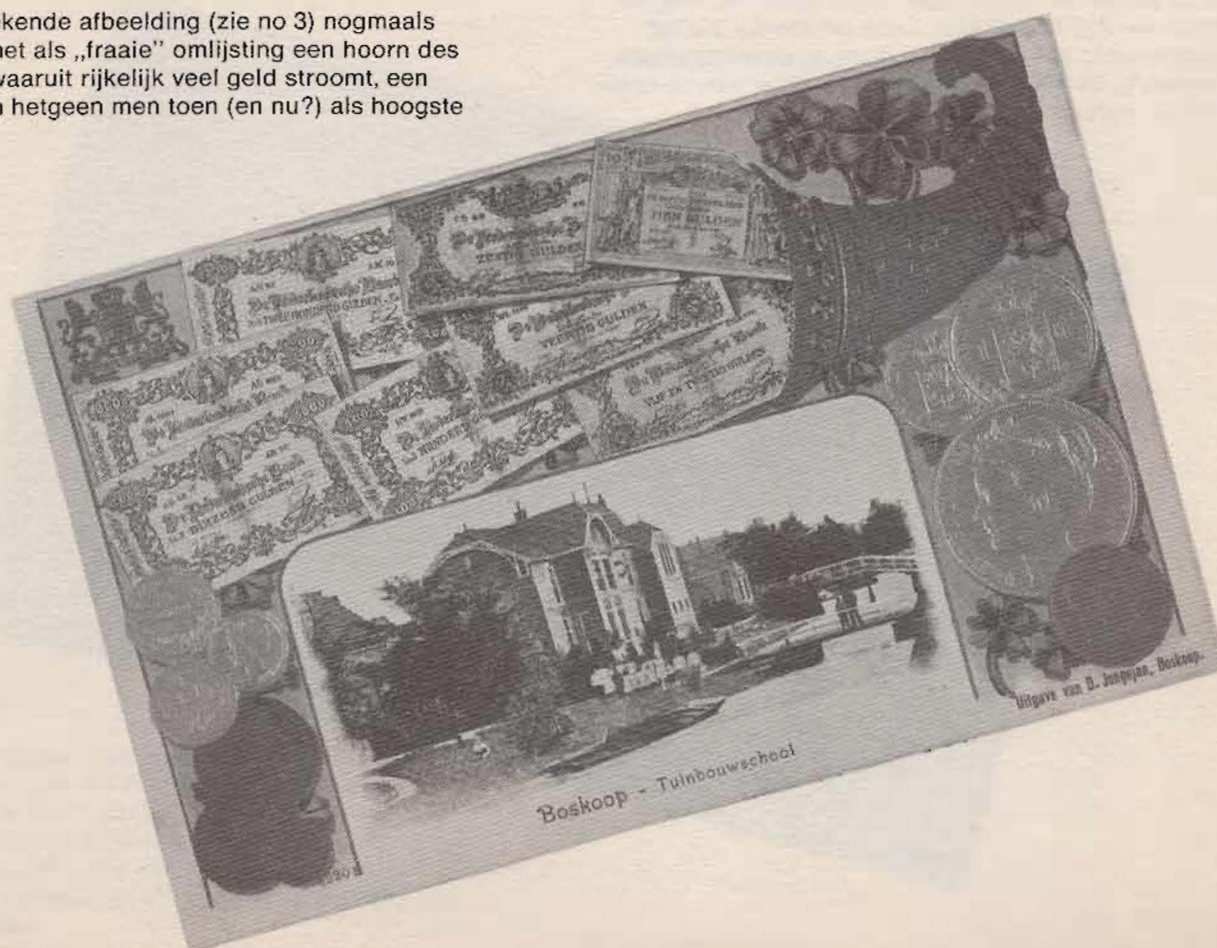
De tuinbouwschool van de andere kant genomen: naar Boskoop toe dus (± 1904). Op de voorgrond weer het boomkwekershuisje. Ook hier is te zien dat de Reyerskoop nog praktisch onbebouwd was aan één kant. Op de voorgrond missen we nog de stalen torens van het Boskoopse monument: de hefbrug. Wel nemen we de torens van de katholieke en de hervormde kerk waar.

De rijkstuinbouwwinterschool omstreeks 1914. Nu eens bijna recht voor de voorgevel genomen. Let op de nog smalle ingang zonder luifel.

Een reeds bekende afbeelding (zie no 3) nogmaals uitgegeven met als „fraaie" omlijsting een hoorn des overvloeds, waaruit rijkelijk veel geld stroomt, een illustratie van hetgeen men toen (en nu?) als hoogste goed zag.

De tuinbouwwinterschool in ongeveer 1918. Op de vlaggestok na is er nog niet veel veranderd sinds 1914.

De tuinbouwschool omstreeks 1920: de witte plaquette in de gevelmuur is zichtbaar. Deze plaquette met het relief van Arij Koster Mzn. moet omstreeks die tijd aangebracht zijn en is nog steeds op dezelfde plaats aanwezig. De tuin van buurman Hardijzer van de firma Joh. H. Hardijzer staat ook weer op de foto.

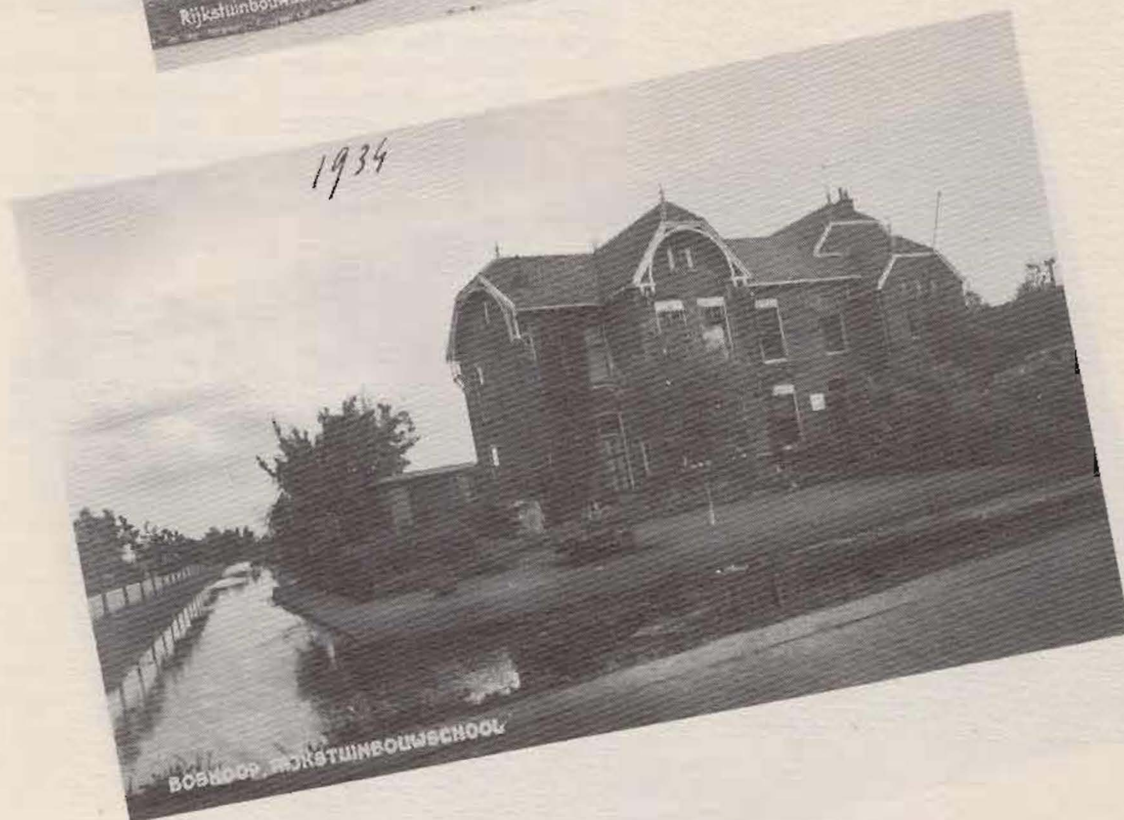

De Reyerskoop met tuinbouwschool omstreeks 1922. Duidelijk zichtbaar is hier het huis waar thans dokter Pompe woont, met ervoor nog een slootje. Voorbij het huis is het slootje gedempt. Daar staan een paar andere huizen, terwijl erachter het onbebouwde gedeelte begint, hetgeen je kunt zien aan de rij straatbomen die op de achtergrond inspringt.

De inmiddels tot Rijkstuinbouwschool gepromoveerde school in ongeveer 1926. De vlaggestok heeft een andere plaats op de gevel gekregen.
Op de kaart is ook weer de inspringende rij iepenbomen voor het onbebouwde deel van de Reyerskoop te zien. Helaas zijn al deze iepen gesneuveld aan de beruchte „iepenziekte".

De rijkstuinbouwschool omstreeks 1930. Het schoolgebouw heeft z'n definitieve vorm (met uitbouw). De tuin voor de school is gewijzigd tot het huidige model. Ook is de voordeur verbreed en voorzien van een luifel. Links op de foto staat het pasgebouwde „elektriciteitsgebouwtje". Let op de berk, die groeit met de jaren mee.

Inmiddels is het 1934. Let op de pas aangelegde Valkenburgerlaan. Nog geen elzen en de Tilia's tomentosa zijn nog maar erg jong. In al die jaren zijn ze trouwens niet erg best gegroeid.
De twee toegangsbruggen aan de Valkenburgerlaanzijde zijn er ook nog niet.

De tuinbouwschool omstreeks 1955. De Reyerskoop is bebouwd. Wel hebben de huizen aan de overkant van de school nog voortuintjes. Later zullen die bij de verbreding van de Reyerskoop verdwijnen. Ook is hier het bruggetje van de Valkenburgerlaan te zien. De geit is nog niet aanwezig.

De R.M.T.S. na 1958. De vlaggestok staat in het gazon en de geit staat tussen de struiken. De berk is uitgegroeid tot een fraaie boom.
De tuinbouwschool zoals we die tot voor kort kenden.

Hervereniging

Een onontkoombare illusie is voor velen de tijd dat Arboricultura duidelijk haar stempel drukte op de Boskoopse gemeenschap.
Dat stempel werd vooral bepaald door groots opgezette feesten, het rumoerige sociëteitsleven en de vele stunts die de „Geiten" o.a. bij de ontgroening van de zinkelingen (nieuwe leerlingen), uithaalden.

Illusies zijn natuurlijk aan tijd gebonden, doch toen een jaar of vijftien geleden het grijs-grauwe beeldje voor Reijerskoop 50 werd onthuld was dit de verpersoonlijking van hetgeen de „Gait" en Arbori voor de leerlingen, zowel R.M.T.S.-er als H.O.T.A.-er, de school en de Boskoopse gemeenschap betekenden en een afspiegeling vormden van de geest die er in die tijd heerste.
Door de veranderende schoolstructuur nam het aantal leerlingen toe op de H.O.T.A., die inmiddels in H.T.O. was omgedoopt.
Met deze ontwikkeling groeide het verlangen bij de leerlingen van de H.T.O. naast de opleiding hun gemeenschap een eigen gezicht te geven, daar hun belangen, naar zij meenden, in Arbori niet voldoende uit de verf kwamen. Deze belangen lagen vooral op het maatschappelijk-culturele vlak, zoals bekendheid geven aan de opleiding en het werk van de tuinarchitect naar buiten, contacten leggen met disciplines die direct of indirect met het „vak" te maken hebben, het organiseren van lezingen, filmavonden e.d. Onderlinge contacten zouden moeten worden gestimuleerd door het houden van disputen.
Het oprichten van de vereniging Thyrsus was het resultaat ervan.

Genoemde politiek-ideële ideeën zijn op den duur nauwelijks ontwikkeld, hetgeen veelal te wijten was aan de verdeeldheid van meningen of aan de geringe betrokkenheid, die echter ook voortvloeide uit het feit dat de eisen van de opleiding de leerling niet in staat stelden deze te ontplooien.

In het algemeen blijkt de belangstelling voor het verenigingsleven, ook bij Arbori, dat steeds een gezelligheidsvereniging was gebleven, af te nemen. De „Geit" is niet meer heilig, de heilige koeien (de auto's) op het schoolplein wijzen op de welvaart, die ons in slaap sust.

Thyrsus bestaat inmiddels niet meer. Voornoemde ervaringen, organisatorische- en financiële aspecten maakten samensmelting van beide verenigingen een feit, waarbij de naam Arboricultura gehandhaafd bleef. Wellicht kan deze nieuwe vereniging, met zijn 400 potentiële leden, lering trekkend uit de Thyrsus-periode het vuur aanwakkeren voor het naar mijn mening toch wel belangrijke verenigingsleven.

Roel Veelders, R.H.S.T.L. (3B)
Foto's Leidsch Dagblad 1958

Ontwikkelingen en veranderingen op de Boskoopse kwekerijen

Het is steeds weer opmerkelijk hoe snel de mens aan veranderde omstandigheden gewend geraakt. Dit geldt natuurlijk niet voor iedereen, omdat er altijd lieden zullen blijven, die aan hun oude vertrouwde manier van werken en leven zo gewend zijn geraakt, dat ze zich hopeloos opgelaten zouden voelen, wanneer ze daar van afweken. Het is niet erg aardig, op hen af te geven, omdat ze anders doen dan de grote meerderheid. Wanneer ze zich op deze wijze van leven gelukkig voelen, dan moeten we hun levensopvatting respecteren en hun niet iets anders willen opdringen, net zo als zij de vooruitstrevenden hun manier van leven niet willen aanpraten. De wat ouderen hebben veelal allang in de gaten gekregen, dat de welvaart in ons boomkwekerswereldje minder belangrijk is dan het welzijn. Ze hebben op hun manier toch hun welvaart doen toenemen, door een aantal behoeften te doen verminderen, omdat ze deze toch nooit zullen kunnen bevredigen, waardoor het percentage bevredigde behoeften is toegenomen. Maar welzijn of welvaart, het aantal veranderingen, waar we aan moeten wennen en bovendien aan moeten meedoen, neemt nog steeds toe. En wanneer men zich nu maar snel genoeg aan kan passen, ondervindt men de minste moeilijkheden, en ontdekt, dat ook het werken in een boomkwekerij, die momenteel aan sterk veranderende werkmethoden onderhevig is, zijn aangename kanten heeft.

Want dat er veel in Boskoop is veranderd sedert het 60-jarig jubileum van de R.M.T.S. zal niemand willen ontkennen. Daarom was het plezierig m'n oud-leerling Philip tegen het lijf te lopen. Hij was 15 jaar geleden op de school geweest en omdat de cijfers van enkele vakken nu niet direct geweldig waren, had zijn vader gemeend, dat wat extra-lessen geen overbodige luxe zouden zijn. In die tijd was ik nog niet aan de school verbonden, maar door het geven van bijlessen aan een aantal leerlingen was ik toch vertrouwd met hun manier van leven en denken. Waar de stof over ging is mij geheel ontschoten, maar wat mij wel opviel, was de wijze waarop Philip het Boskoopse doen en laten bekeek. Eén ding stond bij hem vast: „Boomkweker word ik nooit".
Op mijn vraag, waarom hij dan naar de tuinbouwschool ging, wist hij nooit een antwoord. Ik heb het hem nu weer gevraagd. Nu luidt zijn antwoord: „Om datgene te worden, wat ik nu ben". Hij zal wel bedrijfsleider van een export-firma in het binnenland geworden zijn, dacht ik en toen ik hem er naar vroeg, vertelde hij mij topmanager te zijn van een grote wijnhandel. „Heb je nu geen spijt van je opleiding op de R.M.T.S.? Had je nu achteraf niet ergens anders je opleiding genoten willen hebben?" „Nog steeds betreur ik het niet, dat ik in Boskoop ben geweest, want wat ik daar heb opgestoken, is voor mijn hele leven van de grootste betekenis geweest. Vooral de contacten, die je legt buiten het schoolgebeuren om. Je komt met kwekers in aanraking, met handelaren, bomenzoekers, marktkooplui, hoveniers, allemaal mensen, die zich met planten bezighouden, maar ieder op zijn eigen manier. „Bestaat café „DE LANDBOUW" nog?" vraagt hij. Aan deze plek van samenkomst heeft hij meer herinneringen dan aan het gemoderniseerde „NeuF", terwijl het beursgebouw annex restaurant „FLORIDA" in zijn tijd nog niet verrezen was. „Wat heb ik gehoord?" zegt hij, „geeft men tegenwoordig ook les in Verkoopkunde op de R.M.T.S. Dat is dan toch weer één van die goede veranderingen in het vakkenpakket, waar wij reeds lang naar uitzagen: Hoe verkoop ik mijn produkt". In welke handel je ook gaat, het is van zeer veel belang om te weten, hoe je je produkt moet aanbieden om het te kunnen verkopen. Ook het afvoeren van het produkt is vandaag de dag een zaak, die in het middelpunt van de belangstelling staat. „Het gaat dan toch eindelijk gebeuren hè", zegt hij tegen me. Ik begrijp niet direct, wat hij bedoelt. „Nou, de afvoer van het Boskoopse produkt zodanig regelen, dat in weinig tijd veel verzonden kan worden. Het is toch wel grappig, dat tijdens de economie-lessen op school sommige leerlingen reeds bezwaar maakten tegen de simpele wijze van vervoer tijdens de herfst en het voorjaar. En terecht, want een eenvoudige berekening leerde ons toen reeds, dat er veel betere manieren waren om de export te verzorgen, dan de tot dan toe gebruikelijke".

De snel stijgende arbeidskosten hebben veel doen veranderen: Veel typisch Boskoopse houten bruggetjes met wit geschilderd hekwerk (jammer, dat ze weg moesten) zijn verdwenen, grote stukken water dichtgegooid, waardoor ruimte is ontstaan om met grote vrachtwagens de kwekerijen te bereiken. Waar vroeger loodsen stonden zijn exporthallen verrezen, die aan de modernste eisen van het huidige wegtransport voldoen. Het is natuurlijk jammer, dat vele kleine bruggen en draaien verdwijnen, maar men kan toch de ruimten om de verzendhallen zodanig verfraaien met onze Boskoopse planten, dat het gehele complex plus entourage duidelijk laat zien in welke plek van Nederland we zijn. Op enkele bedrijven maken deze gebouwen en beplantingen reeds een zeer verzorgde indruk en we zullen hopen, dat de loodsen, waarvan de metershoge stapels sinaasappelkisten, bergen grond

en afval, de omgeving ontsieren, spoedig zullen zijn verdwenen. Hopelijk krijgen de handelaren tevens wat meer uitrit op de weg (ten koste van wat plantsoen) waardoor de grote opleggers niet zo veel struiken behoeven te beschadigen bij het oprijden en verlaten van de bedrijven.

De spoorwegen hebben ook niet kunnen voorzien, dat het wegvervoer zo zou toenemen, gezien de nooit gebruikte bruggehoofden naast de huidige spoorwegovergang halverwege de Zijde. In hun enthousiasme bouwden ze zodanig, dat over de Zijde binnen korte tijd na de opening van de spoorlijn Gouda - Alphen aan de Rijn een dubbele spoorwegovergang gemaakt kon worden. Jammer voor de N.S., het zal nooit gebeuren. Werd de spoorlijn aangelegd om van snel plantenvervoer verzekerd te zijn (men behoefde de planten niet meer met de boot of vrachtauto naar de stations van Gouda of Alphen te vervoeren), de snelheid, waarmee de planten nu naar hun plaats van bestemming gaan d.m.v. vrachtwagens, die in de verzendruimte worden gereden en in één dag geladen zijn had men 15 jaar geleden voor onmogelijk gehouden.
De gewoonte om overdag de planten naar de loods te brengen en 's avonds in te pakken voor verzending, waardoor men werkdagen maakte van half acht in de morgen tot tien uur in de avond, verdwijnt meer en meer. De aanvoer door de kweker aan land met de eigen bakfiets (heel vroeger werd vaak gehuurd bij Hardus in de Bootstraat), zonder hulpmotor is veranderd in aanvoer met aanhangwagen achter de auto of zelfs met eigen vrachtwagen. Er zijn ook kwekers, die met elkaar hun produkten naar de handelaars laten brengen door één vrachtwagen die in de paktijd het verkeer dus wat ontlast, terwijl tevens de kweker zelfs geen kostbare tijd verliest met het transport van zijn bomen.
Pallets, vorkheftrucks, stapelkisten, Jacobsladders, het zijn voor Boskoop allemaal nieuwe middelen, waardoor het transport wordt versneld, waardoor planten, die eergister nog in de venige Boskoopse bodem stonden, overmorgen reeds honderden kilometers van hun plaats van ontstaan, elders in Europa, ten verkoop worden aangeboden. Weg is alle rumoer omtrent het wel of niet wegbrengen van gaaslappen door de bomenzoeker, hoewel de leverkaart via deze persoon nog een taai leven heeft. Wat is er in 15 jaar niet veranderd? En dan nog te weten, dat er Boskopers zijn, die de bomenkar nog gekend hebben.

Vervoersproblemen, maar ook vervoersoplossingen op de bedrijven zelf. Hoe lang is het geleden, dat op het

1

2

3

4

5

6

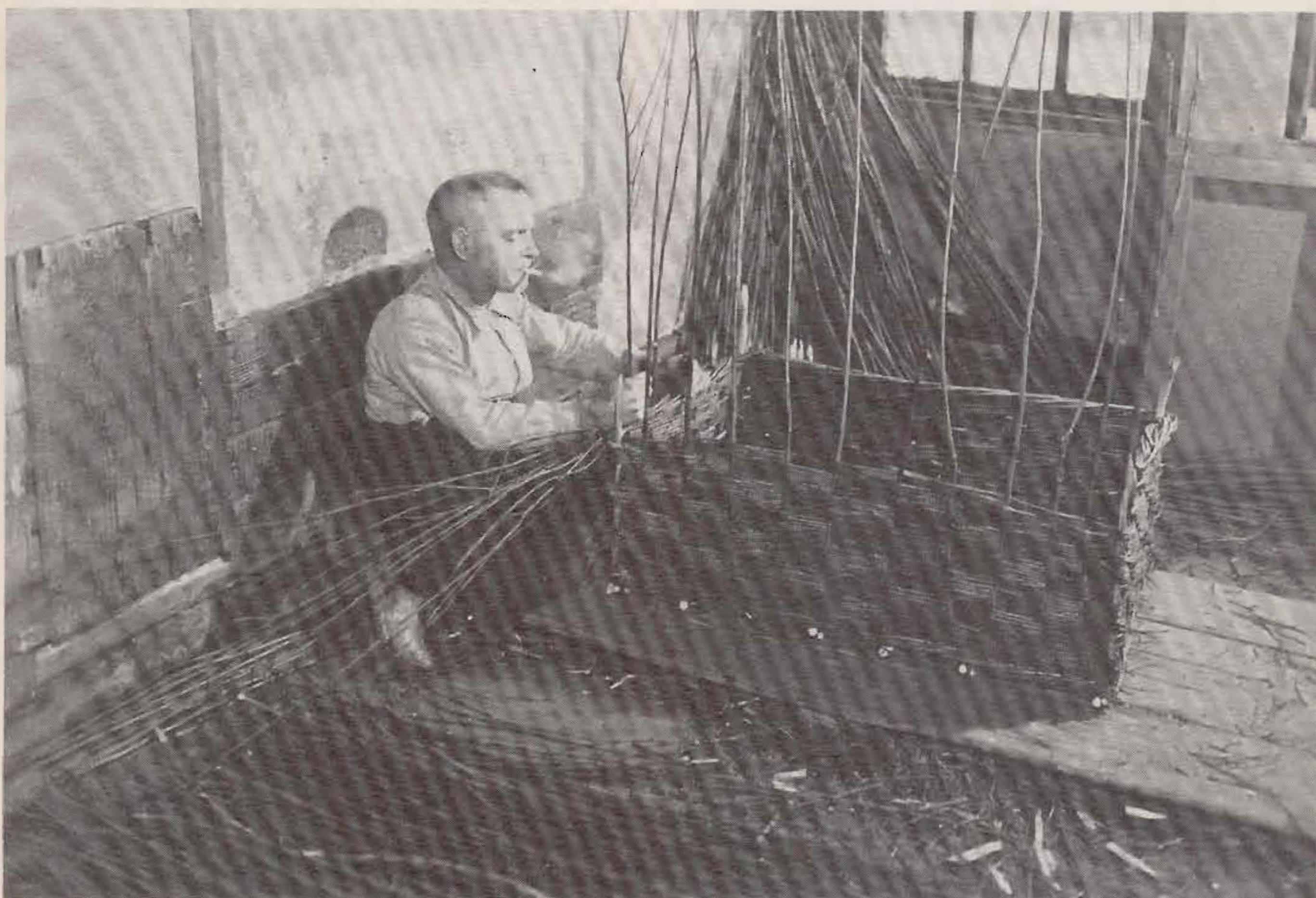
einde van Zuidwijk de eerste kweker sloten dempte om het transport op de kwekerij beter te doen verlopen? Wanneer je 10 jaar geleden zei, dat de schouw zijn tijd gehad had, dan sputterde men geweldig en kwamen er allerlei verhalen over die nuttige schouw. Natuurlijk heeft dit voor Boskoop zeer geschikte vervoermiddel te water voor een aantal kwekers nog zijn nut en zal dat ook nog wel een poosje zo blijven, maar gelukkig komt er ook één in het museum, anders kunnen we onze nazaten niet meer duidelijk uitleggen wat kloeten en wegen is.
Of ik die gedempte sloten mooi vind? Nee, het karakteristieke van ons gebied gaat hierdoor wel voor een deel verloren, maar het is nu eenmaal nodig. Wanneer we echter iets veranderen is het vanzelfsprekend, dat we dan ook letten op het eventueel verfraaiende element, dat met die verandering gepaard kan gaan. Neem nu bijvoorbeeld die kassenbouw. Overal zie je de bouwwerken, die we in het Westland met afgrijzen bekijken, uit het zwarte veen opschieten. Wanneer je door Boskoop rijdt of loopt, wordt het uitzicht steeds meer belemmerd door de lelijke witgekalkte kassen. Geen verfraaiing, wel een duidelijke verandering in de kweekwijze van onze produkten aangevend. Het is eigenlijk ook een vorm van milieuvervuiling, want het anders zo fraaie uitzicht over de kwekerijen wordt er door bedorven. Het zou waardering verdienen, wanneer de kwekers om hun dierbare gekalkte glazen kweekruimten een zodanige beplanting aanbrachten, dat de wandelaar of fietser dit contrasterende bouwwerk niet opmerkte. Maar ja, dat kost natuurlijk enkele vierkante roeden grond. Hoewel . . . stekplanten moeten ook ergens staan en waarom die niet om de kas heen gezet, zodanig natuurlijk, dat aan de produktieruimte in de kas het licht niet ontnomen wordt. Een mooi voorbeeld vindt men in de Valkenburgerlaan, waar het Proefstation voor de Boomkwekerij een zeer fraaie beplanting heeft aangelegd om de nieuwe kweekkas zo veel mogelijk aan het gezicht van de voorbijganger en bewoners van de aangrenzende huizen te onttrekken.

Nog een verandering en een minder fraaie: de slootkanten. De kantenmaaier met zeis en attributen wordt niet meer gezien en gehoord; in het museum zullen we hem wel weer tegenkomen, naast de mechanische kantenmaaier, de flymo, want diens dagen zijn ook reeds geteld. Tegenwoordig verdwijnen de mooie graskanten (mooi voor het gezicht dan altijd), met hun vele onderhoud, en gaan ze een verschrikkelijk lelijke aanblik geven, doordat de kweker vies verkleurende azobématten gebruikt om zijn dierbare grondje te beletten, dat het in het water rolt. Ik kan hem geen ongelijk geven, dat hij het doet, want economisch gezien, werpt deze methode zeer zeker zijn nut af, hoewel het allerminst een verfraaiing van ons kwekerijgebied is. Omdat Aalsmeer zijn kwekerijen altijd reeds met hout (en dan veelal nog niet het beste) afzette, heb ik het steeds zo fijn gevonden, dat men in Boskoop dit systeem niet toepaste. Maar nu is het dan toch ook zover.

Ach ja, wat verandert er eigenlijk niet? Neem nu de „POTTEN"-teelt. Ook nog geheel nieuw. En de aanduiding er van: Containerteelt. Is er nu echt geen Nederlands woord voor te vinden? Op de mooie Boskoopse veengrond ligt een laag plastic + zand. Daarop potten of kuipen met aangevoerde grond, waarin een gewortelde stek staat of een één- of meerjarige

7

8

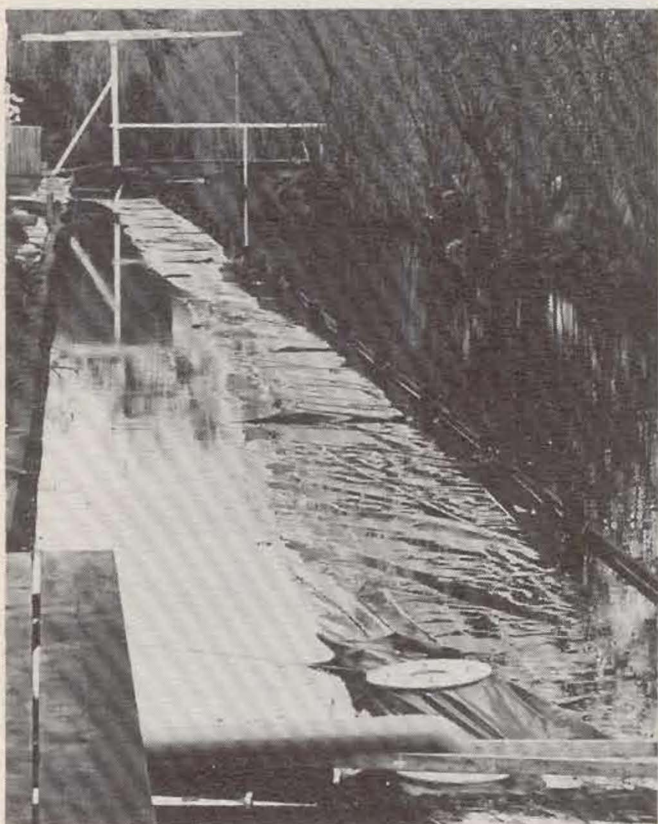
plant. In het zo waterrijke Boskoop ligt een plastic zak, waarin het „schone" regenwater van de warenhuizen en kassen wordt opgevangen. Is het een wonder, dat de boomteelt op de zandgronden toeneemt? Want deze werkmethode kan daar zeer zeker goed worden toegepast, omdat de zandgrond, die wij op het plastic maken, er al ligt en het water om mee te gieten op de zandgronden ook veel beter is.
Natuurlijk heeft de tuinturf (ook nog niet zo'n oud produkt) een zeer belangrijke rol gespeeld in het bekweekbaar maken van de zandgronden, terwijl bovendien door het toepassen van groeistoffen de oude kweekmethoden afleggen en enten voor heel veel planten overbodig zijn geworden, methoden, waarbij onze veengrond een dominerende rol speelde.
Interessant vind ik steeds, dat door de groeistof het stekken zonder groeistof is toegenomen. Er is nl. een aantal planten, dat we tegenwoordig wel stekken, maar dat we vroeger niet op deze manier van vermeerderen aan de wortel brachten, b.v. bladverliezende azalea's. Zo zijn de nieuwigheden en veranderingen niet van de lucht.

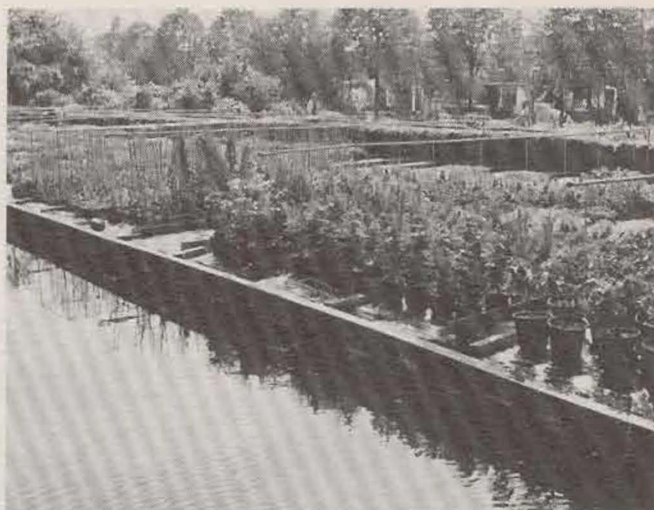
„Neem nu ook eens de nieuwe school", zegt Philip. „Inderdaad", antwoord ik hem, „helemaal een ingrijpende, maar wel zeer positieve verandering. In het jaarboek van 1960 van „ARBORICULTURA" staat over de opleiding in de tuinarchitectuur: Het zeer geringe aantal leerlingen van deze opleiding blijft een bron van voortdurende zorg. Nu in 1973 is het het grote aantal leerlingen, dat directie en leraren voor grote problemen stelt. Momenteel blijken veel leerlingen zich geroepen te voelen deze richting te beginnen, maar weinig zijn uitverkoren de studie te voltooien."

9

10

11

12

1. Vervoer per kruiwagen
2. Ruime ingang voor vrachtwagen in export-hal
3. Het laden van kisten met planten in vrachtboot aan de overscheping langs het Jaagpad (begin Rijneveld)
4. Vrachtwagen voor gezamenlijk vervoer van planten van kwekers naar handelaars (Initiatief studieclub L.T.B.)
5. Laden met mankracht
6. Laden met vorkheftruck
7. Pallets en stapelkisten
8. Mandenmaker, een uitstervend beroep
9. Vervoer per schouw
10. Plastic zak in de sloot, om het gietwater te bewaren
11. Planten kweken in potten op plastic. Let ook op de met azobé-matten beschoeide kant
12. Met dit hoosvat werd heel vroeger water gegeven uit een schone sloot.

„Deze nieuwe school is toch zeker wel de bakermat van veel ideeën, om ons vervuilde leefmilieu, waar we zo veel over spreken, weer leefbaarder te maken," zegt Philip. „Ik had namelijk een vraag. Iedereen moppert nu wel op de kwekers, dat ze de sloten vervuilen door kunstmestgiften en onkruidbestrijdingsmiddelen, maar waar laat de nieuwe R.M.T.S., die toch een schoolvoorbeeld moet zijn voor een goed milieubeheer, de afvalstoffen van de scheikunde-lessen?"
„Het is vreemd, maar je hebt gelijk Philip, men praat daar nog al eens over vervuild afvalwater en vervuilde lucht en wat men er tegen moet doen, maar het spijt me je te moeten vertellen, dat alle chemicaliën, die worden aangewend om onze toekomstige groenmakers en beplantingsdeskundigen te leren, hoe de planten onze lucht schoon houden, rechtstreeks in de aangrenzende sloot worden afgevoerd. Deze manier van vervuiling is wel geen verandering in de boomkwekerij, want we deden het al jaren lang, maar iedereen, die de sloot vervuilt, helpt indirect mee aan veranderde werkmethoden, omdat het slootwater steeds minder bruikbaar wordt. Kijk maar eens naar de twee foto's, die laten zien waarvandaan vroeger het water kwam en waar het momenteel uitgepompt wordt."

„Welke reactie heeft het bij de kwekers opgeroepen, dat de leerlingen, inplaats van 's morgens school en 's middags praktijk of omgekeerd, nu slechts één dag in de week in de tuin werkzaam zijn. Zijn de leerlingen tevreden over de beloning van hun prestaties?"
„Wat de beloning betreft, zijn de meningen nogal verdeeld en ik kan daar ook moeilijk over oordelen. Dat het werk van onze jongens in het algemeen zeer op prijs gesteld wordt, blijkt wel uit de reacties van veel bazen. Je hoort dan, dat de leerlingen toch tijdens die halve dagen praktijk heel wat presteerden en heel wat leerden. Het is altijd leuk om te constateren, dat het werk van de leerlingen zo gewaardeerd wordt. Vooral als een leerling van baas wil veranderen of wanneer weer een schooljaar voorbij is, hoor je nogal eens: „Hij begon net wat te leren en nu gaat ie weg."
Er hebben de laatste jaren heel wat veranderingen plaats gevonden. Ook het praktijkonderwijs (bij de leerpatroon en op school) is hieraan niet ontkomen. Al mopperen de bazen wel eens op de hun toegewezen leerling, achteraf mogen ze blij zijn, dat zo'n tuinbouwgeit (een bijnaam, die hij met ere draagt) vertrouwd geraakt is met de Boskoopse produkten. Want jaren later zullen veel leerlingen tot die mensen behoren, die posities bekleden, waarin zij bepalen welke planten in de plantsoenen en parken zullen worden verwerkt. Het is dus van veel belang, dat bij de vele veranderingen, die de boomkwekers al hebben meegemaakt, een zeer belangrijke verandering zal zijn een zodanige metamorfose in hun denkpatroon, dat ze de tuinbouwgeit gaan beschouwen als een wezen van hoger orde, waarop je zeer zuinig moet zijn en die met alle hoffelijkheid behandeld moet worden, omdat door velen van hen al onze Boskoopse en binnenlandse „boompjes", een plaatsje krijgen in een siertuin, straat, plantsoen of park in ons land of ver daarbuiten. Deze denkwijze lijkt natuurlijk zeer modern, maar hij staat reeds in een verslag uit de dertiger jaren van wijlen de heer Moerlands: Een grotere afname van het Boskoopse produkt zal zeker plaats vinden, als de jeugd zin en aanleg toont voor een lagere en middelbare (heden ten dage hogere) opleiding, omdat de in het vak tuinarchitectuur opgeleide jongeren onze toekomstige afnemers worden voor Boskoopse artikelen voor tuinaanleg.

W. W. Grootendorst, leraar boomteelt R.M.T.S.

Ruilverkaveling en cultuurtechniek

1

2

In het Handwoordenboek der Nederlandse Taal van Koenen, c.s. leest men over
Ruilverkaveling: „een nieuwe verbeterde verkaveling van het bijeengevoegde grondeigendom van verschillende grondeigenaren, dat o.a. ten doel heeft ondoelmatige vorm der percelen te verhelpen".
Over **Cultuurtechniek** leest men elders:
„De werken en maatregelen die de gebruikswaarde van de grond blijvend, dan wel voor een lange reeks van jaren verhogen. Zij hebben bovendien een belangrijke sociale betekenis voor het platteland als geheel.
Tot de cultuurtechniek worden gerekend:
- het verbeteren van de waterhuishouding;
- profielverbetering;
- landinrichting waaronder worden gerekend verkaveling, het aanleggen van wegen, vergroten van bedrijven en boerderijverplaatsing;
- het inrichten van landaanwinningsgebieden."

Twee woorden met een geweldige nagalm, het eerste woord roept bijvoorbeeld gedachten aan revolutie op. Gelukkig kan men van beide begrippen zeggen dat ze volledig in evolutie zijn.

Cultuurtechniek is een oud vak
Een bekend gezegde is dat God de aarde schiep, maar dat de Nederlanders hun eigen land hebben gemaakt. Als men bedenkt dat meer dan de helft van ons land beneden de zeespiegel ligt, maar sinds jaar en dag beschermd wordt door duinen en dijken en daardoor voor elke vorm van grondgebruik geschikt is, dan moet een geweldig respect ontstaan voor onze voorvaderen die met weinig schoolse kennis maar met grote wijsheid door de omstandigheden gedwongen dit alles tot stand brachten.
In grote lijnen zou men kunnen stellen dat onze verre voorouders, nadat ze met boomstammen de rivieren waren afgezakt, bezit namen van de hoger gelegen gedeelten. Men leidde een nomadenbestaan, pleegde roofbouw tot het moment dat men al trekkend geen voldoende voedingsmogelijkheden meer vond en zodoende min of meer verplicht werd de landbouw te bedrijven.
Een eenvoudige vorm van ontginning ontstond, bossen werden gerooid, het overige land werd cultuurrijp gemaakt.

Door de toeneming van de bevolking en de hogere eisen die men stelde aan grond en omgeving, moest steeds meer land bouwrijp worden gemaakt.
De mens drong voortdurend verder op naar de lagere delen. Aanvankelijk woonde men dan op kunstmatig

verhoogde terreingedeelten, zodat bij hoge waterstanden alleen het land onder water kwam en niet de woonstee. Rond de jaren 1000/1100 werd de drang naar deze lage — overigens veel rijkere gronden — steeds groter, zodat men toen aan een eenvoudige vorm van dijkbouw begon. Inventieve geesten vonden de mogelijkheid om met behulp van de altijd aanwezige wind water uit de te laag gelegen gedeelten te malen. Meren en plassen werden drooggelegd, ontwateringsstelsels met kanalen, sloten en greppels aangelegd.

3

U kent de laatste ontwikkelingen. Met de komst van de kunstmest werd het onmogelijke mogelijk; zelfs hoge zandgrond kon worden bebouwd. De drooglegging van de Zuiderzee vond plaats, de Deltawerken ontstaan. De Nederlander maakte inderdaad zijn eigen land en dat zonder kennis van de hulpwetenschappen die er nu voor nodig zijn. Hij had de mogelijkheid ertoe, omdat hij nog twee dingen bezat die wij niet meer bezitten: de ruimte en een gering aantal pottekijkers.

Kenmerkend voor de gehele ontwikkeling is dat ze steeds min of meer berust op oudere ervaringen elders. Het is een merkwaardig feit dat, ondanks de grote investeringen die van oudsher in de landbouw worden gedaan, het wetenschappelijk onderzoek nog maar jong is.
Terecht wordt wel eens gesteld dat cultuurtechnisch gezien alles mogelijk is, mits men er het geld voor over heeft. De vraag is natuurlijk of een en ander dan wel economisch haalbaar is, en dat nu is de dankbare taak voor het wetenschappelijk onderzoek.

4

Zonder onze voorouders af te vallen — want zij hebben het met gebrekkige middelen goed gedaan — kan echter ook gesteld worden dat vooral in het nabije verleden volgens de huidige begrippen fouten zijn gemaakt. Eigenlijk ook wel logisch, omdat de ruimte steeds nijpender wordt en hetzelfde harmonisch en natuurlijk ontwikkelen van de landschappen van eertijds zonder wetenschappelijke en organisatorische begeleiding niet meer mogelijk blijkt.

Ruilverkaveling oude stijl
Konden in 1915 op Ameland 119 eigenaren met elkaar vrijwillig afspraken maken om in de Ballumermieden, een gebied van ± 200 ha met ruim 4000 percelen, een verkaveling toe te passen, zodat er na de verkaveling 216 grotere percelen overbleven, tegenwoordig gaat dit, ondanks de steun die de wet nu biedt, veel en veel moeilijker.
Een van de eigenaren, in verhouding tot de anderen een „grootgrondbezitter", had 13 ha die echter verdeeld waren over 269 percelen; na de verkaveling kreeg hij zijn bezit terug in 6 percelen. Een revolutie in de goede zin, want de man kon nu zijn bedrijf intensiveren en bijvoorbeeld gaan veehouden, wat op de percelen van gemiddeld ca 500 m² niet mogelijk was.

5

6

1. . . . „maar dat de Nederlanders hun eigen land hebben gemaakt".
(Landaanwinningswerken, Noord Groningen)
2. . . . „meer dan de helft van ons land beneden de zeespiegel ligt, maar sinds jaar en dag beschermd wordt door duinen en dijken".
(Waddenzee bij Vlieland)
3. . . . „ontwateringsstelsels met kanalen, sloten en greppels aangelegd".
(Samenvloeiing Groote en Kleine Valksche beek)
4. . . . „water uit de te laag gelegen gedeelten te malen".
(Wateroverlast in Gelderse Vallei, september 1957)
5/6 . . . „de bijbehorende stoffering als wallen, bomen enz. worden in technische zin als obstakels ervaren".
(Beekverbetering in het „Gelderse")
7/8 . . . „De kunst is echter om met handhaving van zoveel mogelijk van het oude landschap" . . .
(Oud en nieuw bij een spoorbrug in de Groote Barneveldsche beek)
9. . . . „Geen vlieger gaat de cultuurtechnicus te hoog"
(Stuw t.b.v. de waterbeheersing in het waterschap de Schipbeek)

Foto 1 en 2 zijn van de auteur, de andere foto's van N.V. Heidemaatschappij Beheer.

Een bezwaar is natuurlijk dat al deze knusse kleine perceeltjes in het landschap verdwijnen. De bijbehorende stoffering als wallen, bomen enz. worden in technische zin als obstakels ervaren en moeten in het kader van de kavelvergroting grotendeels verdwijnen. De kunst is echter om met handhaving van zoveel mogelijk van het oude landschap, de agrariër aan een evengoed belegde boterham te helpen als de industriële stedeling of de kantoorbediende, die van dit landschap wil genieten. Een van de grootste moeilijkheden is bovendien dat men een geweldige goede „koffiedikkijker" moet zijn om de toekomstige ontwikkelingen op de juiste waarde te taxeren.
Regeren is vooruitzien, maar achteraf blijken de misvattingen en komt de kritiek. Van een simpele kavelruil is de ruilverkaveling geëvolueerd naar een allesomvattende veelzijdige plattelandsvernieuwing.

Overgangsfase

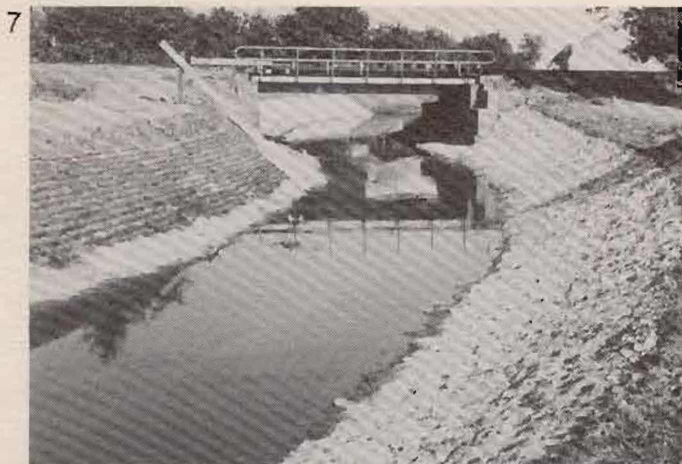
Eén van de roemruchte ruilverkavelingen uit de vijftiger jaren, „Nieuw Leusen II", was landelijk wijd en zijd bekend, omdat men praktisch het gehele wegennet (92 van de 100 km) van een verharding voorzag, terwijl men aanvankelijk slechts ± 30 km weg had willen verharden. Een belangrijke verbetering, ook economisch gezien.
Bij de aanbesteding van de melkritten voor 1952 steeg voor alle omliggende melkfabrieken de prijs met gemiddeld 10%. Alleen de fabriek in Nieuwleusen kon (ondanks het nog niet gereed zijn van alle wegen in de ruilverkaveling) ± 20% sparen op de normale prijs van vorige jaren.
Een vooruitziende blik zegt men terecht, maar de breedte van de wegen was aangepast aan de toenmalige vervoerstractie: paard en wagen, een enkele trekker, de fiets en een enkele luxe auto. De normale verhardingsbreedte werd 3 m (een fiets kon dan, zonder in de berm te moeten een vierwielig vervoermiddel passeren), de wegen van geringere betekenis kregen zelfs een verhardingsbreedte van 2,50 m.
In deze zelfde verkaveling werd een werk verricht, waarvoor tegenwoordig hoofden zouden vallen. Er werd nl. ± 185 ha heide ontgonnen tot bouw- en grasland, omdat agrarische produktieverhoging in die tijd als enig en overal geldend motief werd hoog gehouden. Nieuwleusen was een van de voorlopers van een vernieuwde stijl; hoewel deze verkaveling in april 1948 werd aangenomen, werd reeds bijzonder veel voor het landschap gedaan door het aanbrengen van singels, bomen, bosjes op en nabij het nieuwe stramien van wegen.

Volgens artikel 2 van de laatste Wet op de Ruilverkaveling, die op 3 november 1954 van kracht werd, behartigt de ruilverkaveling de belangen van land-, tuin-, bosbouw en veehouderij. In de dagelijkse praktijk blijkt echter, dat ruilverkaveling niet alleen een pure agrarische bezigheid is, doch er worden veel meer belangen mee gediend. Niet alleen de plattelanders in algemene zin of de agrariër als directe belanghebbende profiteren van de ruilverkaveling, in principe kan elke belastingbetaler er beter van worden. Tegenwoordig speelt niet slechts recreatie in de meest ruime zin een rol, maar ook het behoud van natuurwetenschappelijke gebieden wordt steeds meer in het programma van eisen opgenomen.

Ruilverkaveling nieuwe stijl

Pas in de Ruilverkavelingswet van 1954 is het landschapsplan verplicht geworden, d.w.z. dat naast de technische opzet van wegen en waterlopen ook een weloverwogen plan voor het landschap aanwezig moet zijn. Soms heeft dit plan een beschermend karakter, in andere gevallen gaat het om de opbouw van een nieuw landschap, niet alleen door het beplanten van boerenerven en wegbermen maar ook door het scheppen van nieuwe landschapselementen.
Dat het dan om grote bedragen gaat, kan bijvoorbeeld blijken uit een opgave voor de ruilverkaveling op Texel. De oppervlakte was ± 8100 ha en voor het realiseren van de landschappelijke voorzieningen, van 219 erfbeplantingen en enige km „struweel" werd ca 1 miljoen gulden uitgegeven. Het is tegenwoordig helemaal niet vreemd dat ca 10% van het voor een ruilverkaveling beschikbare budget, aan landschap en recreatie voorzieningen wordt besteed.

Naast het uiterlijk wordt tegenwoordig ook bijzonder veel aandacht besteed aan het multifunctionele gebruik van het landschap; niet alleen de agrariër heeft belang bij het platteland als producent, maar ook de overige belastingbetalers die er hun steeds toenemende vrije tijd willen besteden.
Dit houdt in dat men naar wegen zoekt om aan deze recreatiedrang tegemoet te komen.
In de ruilverkaveling Alblasserwaard met zijn 22.400 ha en ca 1600 landbouwbedrijven werd ca 500 ha aan de totaaloppervlakte onttrokken voor recreatieve bestemming; daarnaast werden nog 10 zandwinplaatsen ingericht als recreatieplassen of visvijver.
Hoewel niet ideaal, was de snelste oplossing voor de recreatiedruk deze te zoeken bij de ruilverkaveling; immers ruim 1/3 deel van ons land is momenteel als

7

 8

 9

ruilverkaveling in uitvoering of in voorbereiding. Door voor elke verkaveling nu het programma van eisen (rekening houdend met zowel de agrarische als de recreatieve eisen) zo evenwichtig mogelijk op te stellen, is men reeds een eind gevorderd.

Landinrichtingswet
De moeilijkheden met de Wet van 1954 komen echter wanneer in hoge mate de nadruk gelegd moet worden op andere dan agrarische belangen, zoals bijvoorbeeld momenteel in Midden Delfland gebeurt. Om dit recreatiegebied ter grootte van ca 1900 ha (terwijl de totale oppervlakte ± 6000 ha is) te reconstrueren, is momenteel een zogenaamde „lex specialis" (bijzondere wet) in parlementaire behandeling. Deze wet kan wel beschouwd worden als voorloper of onderdeel van een nieuwe landinrichtingswet, die naar verwachting begin 1975 in concept aan de Tweede Kamer voorgelegd zal worden.
Een ander aspect is dat de futurologen voorzien dat, rekening houdende met de toeneming van de bevolking — en van het verkeer, de oppervlakte aan wegen in het jaar 2000 ongeveer twee maal zo groot zal zijn als in 1972. Het is duidelijk dat het verbeteren van de gebieden buiten de stedelijke bebouwing zeker niet alleen een zaak voor de landbouw is.
Een ander getal: de groei van de bevolking eist elk jaar 3500 ha grond voor woonruimte, wegen, recreatie en diverse andere voorzieningen. Met deze hoeveelheid per jaar wordt in ongeveer 15 jaar een landoppervlak zoals bijv. dat van de Noordoostpolder opgesoupeerd. Wel reden tot zorgvuldig gebruik van het schaarse artikel grond.

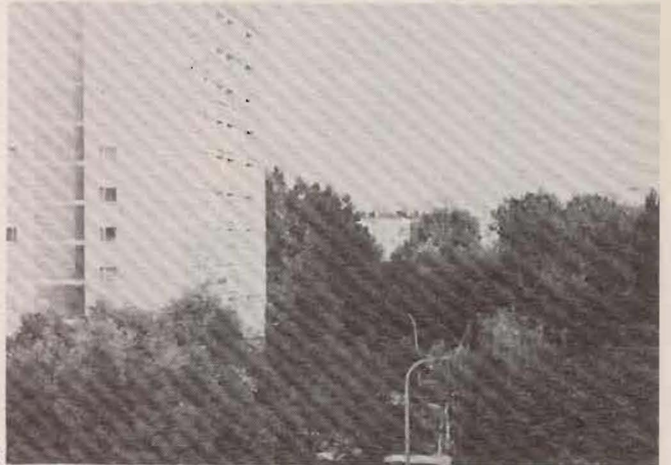
Uitvoering in handkracht werd machinaal werk
Cultuurtechnisch bezien waren de oudere verkavelingen ook voorlopers van de nieuwe grondbewerkingsmethoden.
Werd de heide nog met de hand gespit, in een later stadium werden percelen bouwland tot grote diepte geploegd, waarbij de bovengrond werd afgeschoven, voor- en teruggeschoven na deze bewerking.
In een later stadium werden draglines in groten getale ingezet voor de machinale bewerking van de te verbeteren percelen.

Tot besluit
Ruilverkaveling en cultuurtechniek, moderne methoden, andere zienswijzen en doelstellingen — we zitten volop in de evolutie. Met onze moderne machines bereiken wij een veelvoud van de vroegere prestaties, maar daardoor is de ramp die bij een foute denkwijze wordt gemaakt ook veel fataler en veelomvattender.
Zoals bij elke ontwikkeling zien wij ook bij de cultuurtechniek dat de nadruk op de voorbereiding komt te liggen; de realisatie komt later. In dit voorbereidende stadium is het noodzakelijk de vele aspecten die bij de moderne landinrichting optreden, goed te onderkennen. Niet alleen het scheppen van nieuwe leef- en werkomstandigheden is belangrijk, maar ook het sparen van aanwezige en vaak onvervangbare landschapgegevens is een gebiedende eis.

Inventarisatie is noodzakelijk; het afwegen van fysische en ecologische aspecten moet zeker in de voorbereiding worden betrokken. Het toekomstige landschap zal zeker niet alleen maar doelmatig en economisch moeten zijn, maar door het bewandelen van de gulden middenweg moet worden getracht vele meesters te dienen.
In ons land zijn momenteel vele voorbeelden van een gelukkig samengaan van de belangen; de kwestie is of men de heilige noodzaak van de conservering van deze onvervangbare bestaande waarden inziet.
Zoals reeds eerder gesteld: alles kan worden gemaakt, geen vlieger gaat de cultuurtechnicus te hoog. De vraag is echter: wie bepaalt met gevoel voor een ieders standpunt de juiste koers! Dit is niet alleen een kwestie van parate kennis, doch veel meer een kwestie van opvoeding en voorlichting, reden waarom op onze school in Boskoop ook aan deze kant van de zaak zoveel aandacht wordt besteed.

H. I. Stoet, ing.
Techn. Recratie Deskundige Heidemij. Nederland B.V., dochteronderneming van N.V. Heidemaatschappij Beheer
Docent cultuurtechniek R.H.S.T.L./R.M.T.S.

1

2

3

4

Buitenlandse praktijk in Polen

Na ongeveer een half jaar van vrij intensieve voorbereiding vertrok ik op 2 juni per schip uit Antwerpen naar Szczecin, de plaats waar ik zou gaan werken. Daar deed zich al een probleem voor, want van alle papieren die ik nodig had miste ik er een, namelijk een gezondheidsverklaring. Dit is een papier van de Internationale Gezondheids Organisatie van de Verenigde Naties, waarop staat dat je ingeënt bent tegen de cholera, pokken en andere afgrijselijke ziektes. Daarom moest ik nog ingeënt worden en na veel rompslomp tengevolge van de Belgische bureaucratie gebeurde dat ook.
Daarna konden we afvaren. Na een mooie reis door o.a. het Kieler Kanaal zag ik op 4 juni, 's avonds het eerste Poolse land. We voeren de haven van Swinoujsie binnen, een treilerbasis en tevens marinehaven. Daarna voeren we door het Oderhaf en de Oderdelta, die te vergelijken is met onze Biesbos, maar dan een paar maal groter. De afstand van Szczecin tot de zee is ongeveer 80 kilometer. Het gebied waar we doorvoeren is geweldig mooi. Om ongeveer negen uur 's avonds kwamen we te Szczecin aan. De steward adviseerde me tot de volgende morgen aan boord te blijven omdat het al vrij laat was toen we eindelijk goed en wel afgemeerd lagen. Met de douane had ik totaal geen last.

De volgende dag werd ik om half acht 's morgens na een telefoontje van boord gehaald door m'n gastheer, de heer Ostrowski, die docent is aan een soort landbouwhogeschool in Szczecin. Het was behoorlijk warm die morgen en hij maakte een paar voorzichtige opmerkingen of het niet beter was m'n haar af te knippen in verband met die hitte. Maar toen ik beleefd doch beslist antwoordde dat ik dat niet nodig vond, zei hij er verder ook niets meer van.
Met dezelfde reden (de hitte dus) gingen we naar de eerste de beste winkel waar we pils konden krijgen en daar dronken we ieder direct een paar flesjes van op.

Hiermee kom ik meteen op één van de grote problemen van Polen, namelijk de drank. De Polen lusten graag een glaasje van het een of ander en grijpen dan ook iedere gelegenheid aan om er wat te drinken. Het meeste wordt er pils gedronken maar natuurlijk ook de nationale drank, de wodka en verder Joegoslavische, Russische en Roemeense wijnen. De dranken zijn er bovendien tamelijk goedkoop zodat je lange rijen mensen in de winkels waar drank verkocht werd, kon zien staan. Ook op het werk werd me verscheidene keren wijn of bier aangeboden en omdat het verboden was om op het werk te drinken, moest dat altijd zeer stiekum gebeuren. Een keer kwam er een man op me toelopen en die fluisterde in gebrekkig Duits in m'n oor de vraag of ik een glaasje wijn wilde drinken. Toen ik ja zei kwam er van de andere kant een man aanlopen, die me wenkte en die me helemaal achter de kassen bracht, waar hij een fles wijn met een glaasje uit z'n broek haalde. Het glaasje werd volgeschonken. Ik dronk en hij keek steeds of er niemand aankwam. Nadat ik twee glaasjes gedronken had ging ik weer aan het werk alsof er niets gebeurd was. Door de Poolse Overheid wordt het drankmisbruik op allerlei manieren bestreden: propagandaspots op de T.V., allerlei affiches en zware boetes op dronkenschap, maar wat eenmaal in een volk zit (in dit geval dus lust om te drinken) krijg je er niet in een paar jaar uit, daar zal nog wel een hele tijd overheen gaan.

De stad Szczecin

Het doel dat mij voor ogen stond bij deze buitenlandse praktijkperiode was zoveel mogelijk van het Poolse leven en werken te weten te komen. Daarom heb ik ook op zoveel mogelijk facetten hiervan gelet.
De stad waar ik een maand in werkte en woonde is een havenstad (de grootste van de Oostzee) en in veel mindere mate een industriestad. Er waren een paar scheepswerven, maar voor de rest was het allemaal lichte industrie (vnl. voedingsmiddelen). In de omtrek had je wel zware industrieën (hoogovens, chemische industrieën). Szczecin heeft ongeveer 3.500.000 inwoners. De stad heeft vreselijk te lijden gehad van de tweede wereldoorlog, evenals trouwens de andere grote Poolse steden. Szczecin was in die tijd nog een Duitse stad. Ongeveer 75% van de stad is plat gebombardeerd, maar de 25% die nog overeind staat, staat er nog net zo als het uit deze oorlog is gekomen. De kogelgaten zaten nog in de muren. Deze woningen waren ook echte woonkazernes. Daarnaast echter rijzen de hypermoderne flatgebouwen compleet met grote supermarkets als paddestoelen uit de grond. Vooral na de wisseling van de macht van Gomoelka naar Gierek in, ik geloof, 1968 is er grote vooruitgang geboekt op dit gebied, zoals trouwens op vele gebieden, die belangrijk zijn voor de Poolse consument.

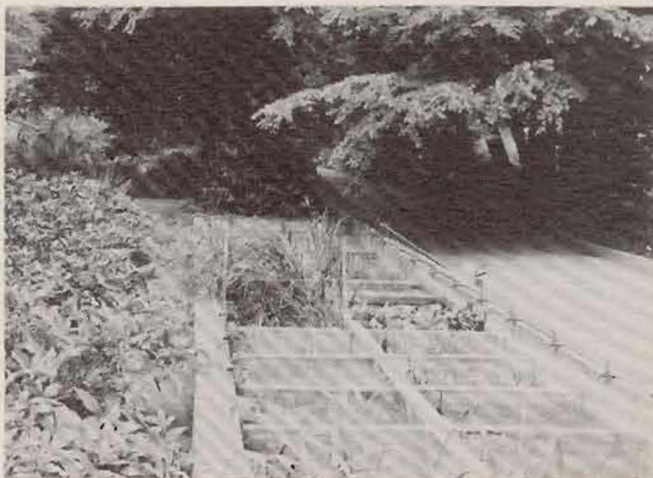
Voor de gewone tourist is Szczecin niet zo bijster interessant. Naast een oud kasteel van de een of andere Zweedse koning (Szczecin is ook nog een tijd Zweeds geweest, in ongeveer 1600) en een provinciehuis in de oude Pruisische stijl is er niet zoveel te zien. Wat dat betreft kun je beter naar Warschau of Krakow gaan.

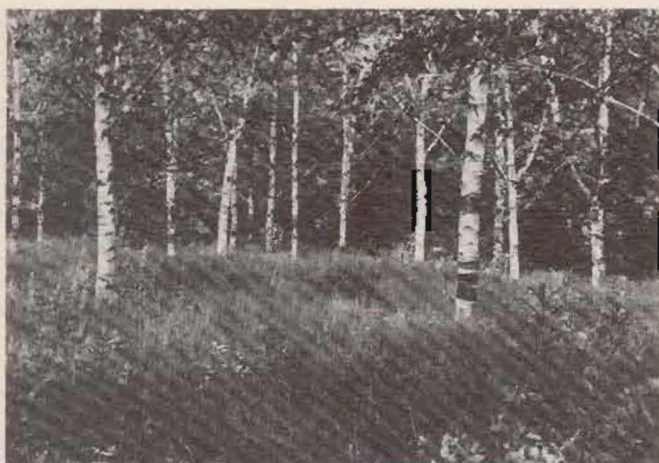
Wonen en werken
M'n gastheer had mij een zeer geriefelijke kamer bezorgd in een studentenflat, die daarbij ook nog zeer goedkoop was. Ontbijt en avondbrood maakte ik zelf klaar, maar 's middags at ik in een studentenmensa, ook zeer goedkoop. Ik zat dus midden tussen de studenten en heb ook veel met ze gepraat. Ze zijn allemaal vreselijk nieuwsgierig hoe het studentenleven in Holland is en als je ze dan vertelt dat de student hier over het algemeen wel wat luxueuser leeft dan zij, kun je bemerken dat ze een beetje afgunstig zijn, maar als je ze dan vertelt dat je het meeste zelf moet betalen dan krabbelen ze terug. Het werk was een peuleschilletje voor mij ook al was het soms een beetje eentonig. Ik werkte van 7 uur 's morgens tot 12 uur 's middags en de rest van de dag was ik vrij. De normale werktijd is van 7 uur 's morgens tot 3 uur 's middags met alleen een pauze van een kwartier om 11 uur. Ze hebben die werktijden zo gemaakt omdat vele arbeiders ook nog een privé stukje grond hebben, dat ze dan na 3 uur kunnen bewerken.

Het bedrijf waar ik op werkte was een staatsbedrijf. Het is het beste te omschrijven als een groot hoveniersbedrijf, al beperkten ze zich niet tot het aanleggen en onderhouden van tuinen en parken. Er werden ook kamerplanten, snijrozen en anjers gekweekt en verder geraniums, knolbegonia's, perkplanten, maar ook bomen en heesters. De meeste artikelen werden rechtstreeks aan de consument verkocht, via winkeltjes, die ze overal in de stad hadden. Verder kweekten ze natuurlijk wat ze zelf nodig hadden voor de aanleg van de parken en tuinen.

Het bedrijf is verdeeld in verschillende tuinen, die her en der verspreid lagen. Ik kan niet zeggen dat het er allemaal supermodern toeging en dat is dan nog maar zacht uitgedrukt. Hierbij moeten we echter niet vergeten dat de tuinbouw niet als belangrijk gezien wordt. Dat is de industrie wel. Alleen aardbeien zijn erg belangrijk. (Polen produceert de meeste aardbeien van Europa). Ook aan de fruitteelt wordt de laatste jaren meer en meer aandacht besteed. Verder hebben ze het probleem dat ze veel te weinig arbeiders kunnen krijgen. De Polen vinden nog meer dan de Nederlanders, tuinwerk vies werk. Als hun iets niet aanstaat vertrekken ze, meestal naar de industrie, waar ze ook nog meer verdienen. Daarnaast is de tuinbouw nog lang niet genoeg gemechaniseerd. De arbeiders zijn erg gemoedelijk: „Rustig aan, dan breekt het lijntje niet." Dat is trouwens niet alleen bij de arbeiders zo doch ook bij de overheid wordt deze formule gebruikt.
Ik heb op alle tuinen een paar dagen gewerkt en de laatste veertien dagen heb ik in de parken in de stad gewerkt. Dat vond ik toch wel de mooiste tijd. Toen ben ik ook het meeste met de mensen in contact gekomen. Zo was ik op een gegeven ogenblik een haag aan het knippen in de stad vlakbij de haven, toen ik daar een Russische handelsdelegatie per schip uit Leningrad aan zag komen. Dat kon ik allemaal precies volgen.

5

6

7

8

Warschau

Het was mijn plan om nog een trip door Polen van ongeveer 2 weken na m'n werk te maken, maar omdat m'n schip volgeboekt was moest ik een schip eerder nemen en zodoende ben ik alleen twee dagen in Warschau geweest. Maar dat was de lange reis wel waard. Deze stad heeft een grote indruk op me gemaakt. Het is de trots van Polen, naast Krakow.
De stad is in de tweede wereldoorlog geheel platgebombardeerd en na de oorlog heeft iedere Pool elk jaar lang tot 1960 aan toe één Zloty betaald om de stad weer op te bouwen.
Dat is dan ook gebeurd en goed ook. Hypermoderne hotels, kantoren e.d. en mooie brede straten kenmerken de stad. Aan een metro wordt op dit moment gewerkt.
Daarnaast is „de oude stad" weer geheel gerestaureerd compleet met stadswallen en poorten. Zodoende is er een fraai geheel ontstaan dat ook goed leefbaar is.
Het is het uitgaanscentrum geworden van de stad.
Natuurlijk kon ik in die zeer korte tijd geen goed overzicht over de stad krijgen, maar misschien komt dat volgend jaar.
Hierna aanvaardde ik de terugreis naar Szczecin en op 10 juli vertrok ik vanuit deze plaats per schip en na een prachtige reis met geweldig weer kwam ik op 13 juli in Rotterdam aan.

Ik zou wel een heel boek vol kunnen schrijven over deze praktijkperiode, maar één ding is hoop ik wel duidelijk: dat je geweldige ervaringen op allerlei gebied opdoet en ik hoop dan ook niet dat ooit iemand op het idee komt om de buitenlandse praktijk maar af te schaffen.

Sjaak Witteveen, R.M.T.S. (3C)

1.Oud en nieuw in Szczecin.
vooroorlogse woonkazernes en nieuwe flatgebouwen.
2.Moderne woonwijk in bospark in Warschau.
3.Entree van 2 na grootste begraafplaats ter wereld te Szczecin.
4.Park waar ik de laatste veertien dagen gewerkt heb in Szczecin.
5.Bakken voor moeras- en waterplanten in de botanische tuin te Warschau.
6.Berkenbosje op begraafplaats te Szczecin.
7.Hoofdas van het vrijwel symetrisch opgebouwde kerkhof.
8.Rozenhofje in botanische tuin te Warschau.

Het praktijkjaar van de R.H.S.T.L.-B.

Het derde cursusjaar van de R.H.S.T.L.-B bestaat, zoals u misschien weet, uit een praktijkjaar, waarin de leerlingen in termijnen van een half jaar of drie maanden per werkadres kennis kunnen maken met de praktijk.
De leerlingen kunnen in de loop van het tweede jaar, min of meer zelfstandig, via de school een sollicitatiebrief doen uitgaan naar het adres van hun keus.
Deze keus vindt doorgaans plaats uit een lijst met door de school verstrekte adressen, van gemeenten, cultuurmaatschappijen, rijksdiensten, particuliere tuinarchitectenbureaus en hoveniersbedrijven, in alle gevallen echter adressen in het binnenland.
De keus komt tot stand, nadat enige informatie is verstrekt omtrent aard en karakter van de verschillende adressen.
Ook hebben de leerlingen de beschikking over een archief, waarin de ervaringen van voorgaande praktikanten zijn opgenomen.

Tijdens de praktijkperiode vindt een beoordeling van de praktikant plaats, door de hem (of haar) toegewezen mentor, aan de hand van een beoordelingsformulier, in een gesprek tussen de begeleider en de mentor, waarbij de praktikant in het algemeen niet aanwezig is.
Na het gesprek wordt de beoordeelde echter wel mondeling van de uitslag op de hoogte gesteld.
Eventuele problemen, waarmee de praktikant wordt geconfronteerd, kunnen hetzij aan de mentor, hetzij aan de begeleider worden voorgelegd.
Naast de beoordeling op grond van de indrukken van de mentor, vindt een beoordeling plaats op grond van een aantal praktijkverslagen (2 of 3), welke voor bepaalde data door de praktikanten dienen te zijn ingeleverd.
Op gezette tijden vinden excursies plaats en bijeënkomsten op school, om allerlei lopende zaken te bespreken.

Praktijk in het buitenland
De school voert geen actieve politiek voor eventuele praktijkperioden in het buitenland. Wel is echter de mogelijkheid voor een stage in het buitenland in principe aanwezig; wanneer een leerling de wens te kennen geeft om een deel van z'n praktijkjaar in het buitenland door te brengen, is het gebruikelijk, dat dit in een algemene lerarenvergadering wordt besproken.
Op grond van studieresultaten en indrukken van de leraren, wordt besloten de betrokken leerling al dan niet toestemming te verlenen. In het eerste, gunstige geval dient de leerling zelf de stage te regelen, aangezien de school geen officiële contacten heeft in het buitenland.
Tot nu toe hebben twee leerlingen een praktijkperiode in het buitenland volbracht, waarvan ondergetekende de laatste, nl. van 1 april - 1 augustus 1972 bij de Hampshire County Council in Winchester (Engeland).
Over deze praktijkperiode volgt hieronder meer:

Hampshire County Council
De stage kwam tot stand na sollicitaties bij een tiental Engelse bedrijven en diensten. Naar aanleiding van een van deze sollicitaties ontving ik een uitnodiging voor een gesprek in Winchester, dat positief uitviel.
Hoewel de County Council in feite volledig onbekend was met de aard en het niveau van de opleiding, ontving ik mede op grond van enige getoonde werkstukken, een aanbod voor een stage van drie maanden bij de „Landscape section" (die naderhand is verlengd tot 4 maanden).
Mijn taak omvatte het maken van een landschapsinventarisatie en een visuele analyse van de „Blackwater river valley".

De „Blackwater river valley" is een rivierdal in het noorden van Hampshire, dat grotendeels bestaat uit marginale weilanden, die onder grote stedelijke druk staan van Londen en waar tevens in grote hoeveelheden grind wordt geëxploiteerd. Het gehele gebied heeft een recreatieve bestemming.
De resultaten van de inventarisatie dienden te worden verwerkt in een aantal „overlays", voorzien van een toelichting. De visuele analyse (zie artikel „Isovistmethode als basis voor een visuele landschapsanalyse") is eveneens verwerkt in een kaart-overzicht.

Naast deze taak was er volop gelegenheid om aan andere binnenkomende werkzaamheden deel te nemen.
Ook was er volop tijd voor studie.
Na het verstrijken van de afgesproken termijn spraken zowel de mentor als het hoofd van de afdeling „Planning", hun tevredenheid uit over het resultaat, waarbij ze stelden, dat een volgende praktikant van de R.H.S.T.L. hen in principe niet onwelkom zou zijn.

Enkele argumenten, die pleiten voor praktijk in het buitenland
Om verschillende redenen verdient het mijns inziens aanbeveling om stages in het buitenland te stimuleren:

Blikverruiming: de mogelijkheid om de op school en in de Nederlandse praktijk opgedane kennis te relateren en te toetsen aan andere werkwijzen en inzichten.

De oefening in een vreemde taal: aansluitend op het theoretische taalonderricht van de middelbare school en/of de lagere klassen van de R.H.S.T.L. kan een praktische oefening in een vreemde taal van groot praktisch nut zijn.

Buitenlandse ervaring: buitenlandse ervaringen strekken in het algemeen tot aanbeveling bij latere sollicitaties.

Internationale oriëntatie van de school: mede in verband met de sterke groei van het aantal leerlingen gedurende de laatste jaren, moet m.i. rekening gehouden worden met een verzadiging van de Nederlandse markt wat de plaatsingsmogelijkheden betreft, zodat de mogelijkheid van een buitenlandse werkkring in de toekomst van belang kan worden.

Enkele praktische bezwaren tegen praktijk in het buitenland
Een goede begeleiding is in het buitenland moeilijk, zo niet onmogelijk, mede in verband met de gebrekkige financiële middelen van de school daarvoor.

Een dikwijls gehoord praktisch bezwaar is de onmogelijkheid om de aard en het niveau van de werkzaamheden voldoende te controleren c.q. te waarborgen.

Een derde bezwaar is vaak de praktische onmogelijkheid van de leerling, om aan alle excursies en besprekingen deel te nemen.

Een vierde bezwaar, dat de taalbarrière het niveau van de werkzaamheden ongunstig zou beïnvloeden, hangt uiteraard van de persoon in kwestie af.

Samenvattend is het mijns inziens, mede met het oog op de algemene tendens tot internationalisering van de samenleving, van belang, dat wij ons breder oriënteren en ons vakgebied meer in mondiaal verband gaan beschouwen, te beginnen met een verruiming van de stagemogelijkheden.

Piet te Velde, R.H.S.T.L. (4B)

ISOVIST ILLUSTRATIONS

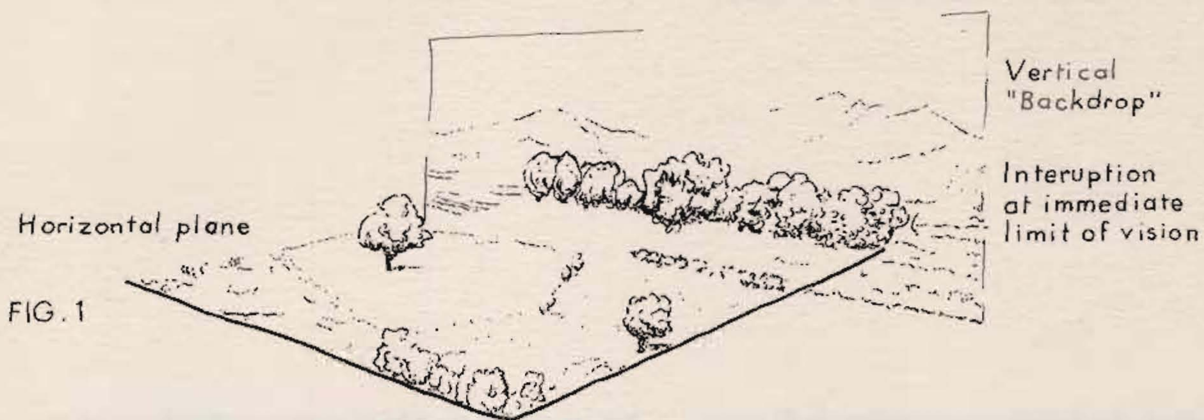
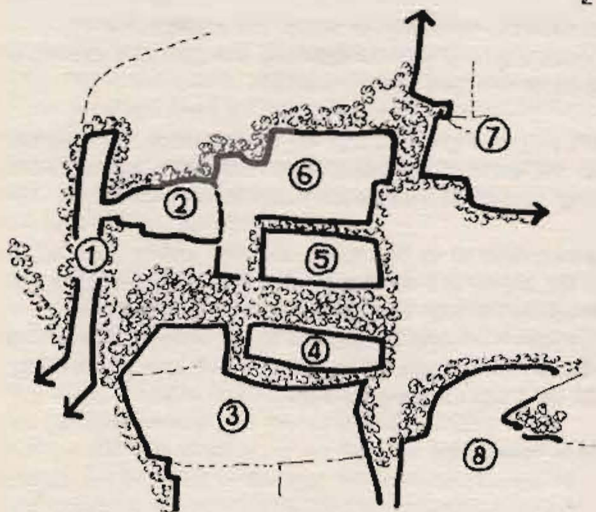

FIG. 1

FIG. 2
'Area' Plot

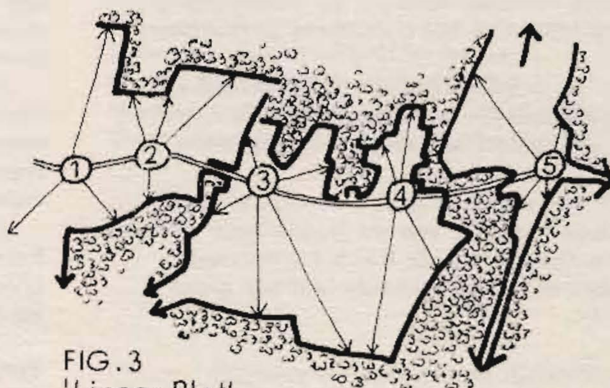

FIG. 3
'Linear Plot'

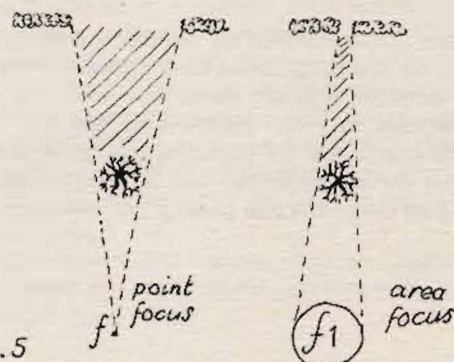

FIG. 5
'Vision-shadow' from nearby object

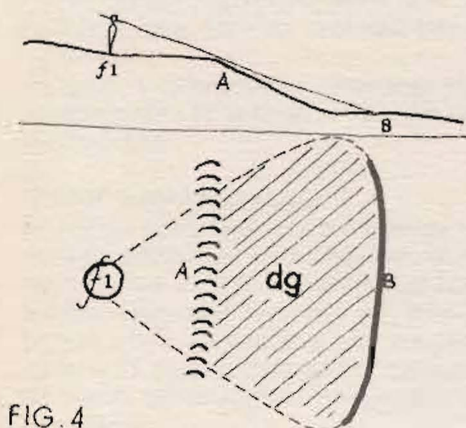

FIG. 4
Example of "Dead-Ground"

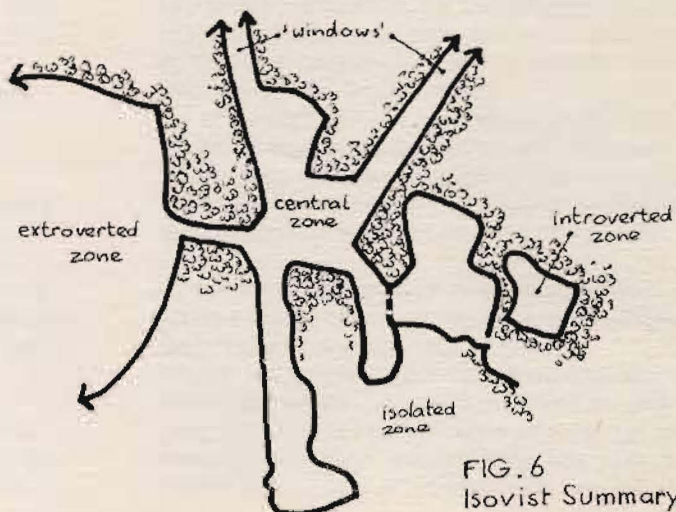

FIG. 6
Isovist Summary

De Isovist-methode als basis voor een visuele landschapsanalyse

Voor een goede begeleiding van bepaalde ontwikkelingen in een landschappelijk gebied kan het soms van belang zijn om het landschap visueel te analyseren; een schematisch overzicht van visuele eenheden, waarin een landschap is in te delen, kan een waardevol hulpmiddel zijn zowel voor beleidsbepaling, als voor de totstandkoming van ontwerpen. Als basis voor een visuele analyse kan de zg. „Isovist"-methode dienen, een methode, die uit Engeland afkomstig is en daar op enkele plaatsen al is toegepast.
Letterlijk zou het woord „Isovist" betekenen: „Lijnen van eenzelfde visuele waarde", analoog aan „isobar", „isotherm" etc.
Deze definitie is echter niet helemaal juist; in wezen geeft deze methode visuele grenzen aan.
De voordelen van een landschapsanalyse met behulp van de „Isovist"-methode zijn de volgende:

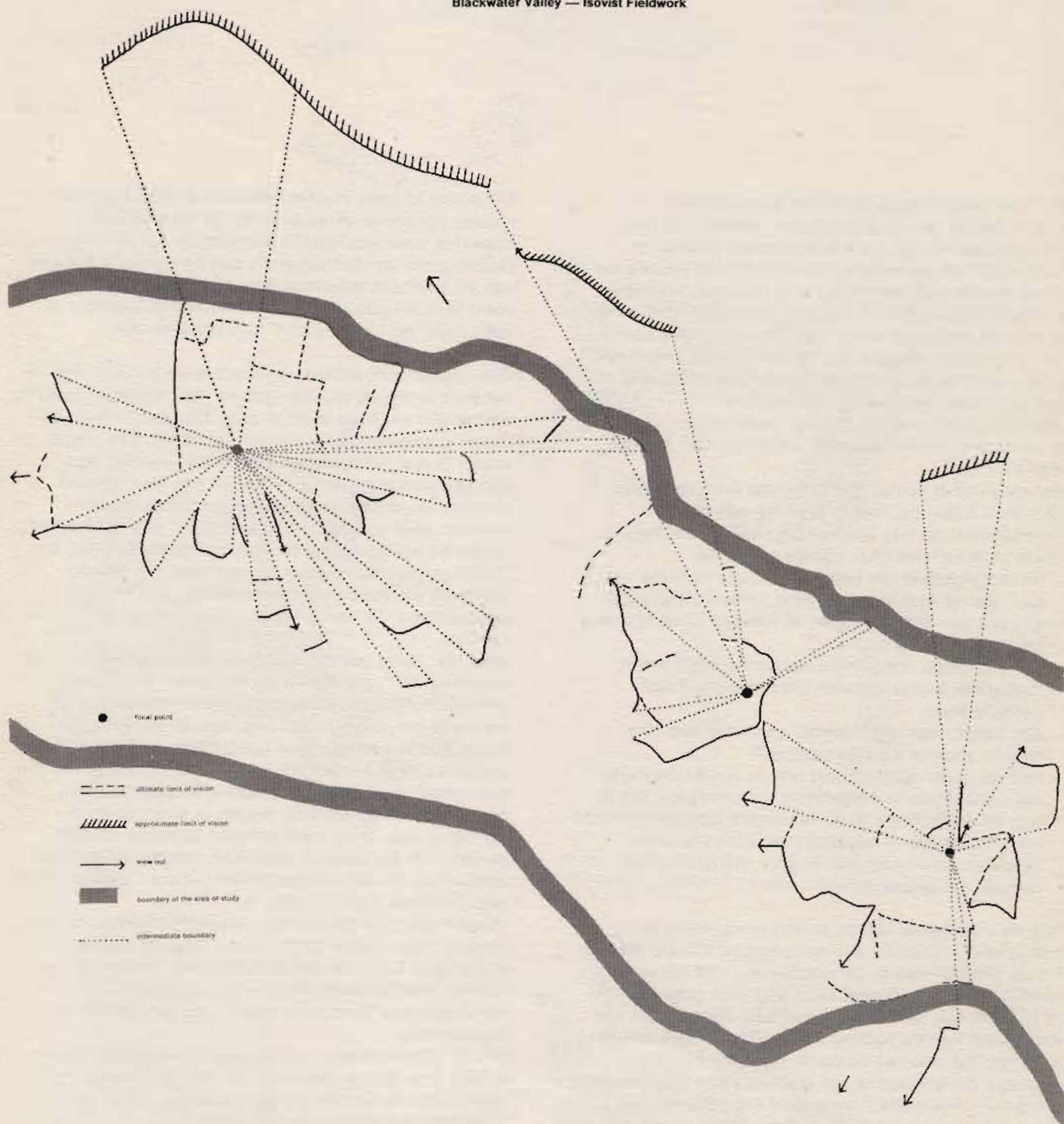
- De mogelijkheid om een permanente opname van een situatie te maken, hetgeen anders afhankelijk zou zijn van het geheugen, of van een in verhouding zeer groot aantal foto's.
- De ruimtelijke compositie van een gebied wordt toegankelijk voor iemand, die het gebied niet bezocht heeft.
- Met behulp van het „Isovist" veldwerk kan een visuele analyse worden gemaakt.
- Het opent de mogelijkheid om de aldus verkregen visuele analyse te vergelijken met analyses, die in een later stadium aan de tekentafel worden gemaakt en de positieve of negatieve effecten van voorgestelde ontwikkelingen kunnen vrij eenvoudig worden aangetoond.

Voor de toepassing van de Isovist-methode is het noodzakelijk opnamen te maken van de visuele grenzen van elk gebied, waarin de verandering van het visuele beeld meetbaar is. Omdat deze methode normaal deel zal zijn van een volledige landschappelijke studie van een gebied, kan de waarnemer voldoende bekend zijn in dat gebied, door de bestudering van de overige. aspecten, om in staat te zijn de plaats van z'n opnamen te bepalen. Theoretisch verandert het gezichtsveld elke paar meter, maar in de praktijk blijkt, dat er brede zones zijn, waarin weinig verandering is in het visuele beeld, op enkele kleinere elementen na, die een snelle bliksverandering veroorzaken (een huis, een groep bomen). Het is daarom nodig de opnamepunten, „focal points" genoemd, in elke zone of elk gebied zodanig uit te kiezen, en voldoende uit te kiezen, om een volledige „bedekking" van het gebied te krijgen, zonder veel noodzakelijke overlapping.

Opnamen kunnen worden gemaakt binnen bepaalde visuele eenheden (Area-plot, fig. 2) of langs een bepaalde waarnemingslijn (Linearplot, fig. 3). In het laatste geval zal de frequentie van de punten afhangen van de snelheid, waarmee men zich langs die lijn pleegt voort te bewegen. Meestal zal echter een kombinatie van „Area- en Linear plots" noodzakelijk zijn.

Gewoonlijk behoort het uitgezochte punt in het visuele centrum te liggen van een gebied (wat niet noodzakelijk het fysieke centrum hoeft te zijn). De praktijk leert de meest geschikte „focal points" te vinden. Een „focal point" is niet noodzakelijk één enkele positie, maar kan een aantal punten zijn binnen een klein gebied, afhankelijk van het deel van het gezichtsveld, dat verloren gaat achter „vision shadows" (fig. 5). Moeilijkheden bij het beslissen omtrent geschikte ruimten en „focal points" zullen door de methode zelf worden opgelost, die eventueel in twee stadia kan worden uitgevoerd, door van te voren „focal points" uit te zoeken.
Voor elk „focal points" wordt de visuele grens, voor de volledige 360°, genoteerd op een kaart of plan van een geschikte schaal. In bepaalde omstandigheden, wanneer het „focal point" bijv. aan de rand van, of buiten het te onderzoeken gebied ligt, kan met een deel van een cirkel worden volstaan. Deze visuele grens kan bijv. bestaan uit nabije gebouwen, singels, bossen, heuvels op enige afstand, wegen of spoorlijnen in ophoging etc. Waar nabij gelegen objecten slechts gedeeltelijk het gezicht beperken, kunnen ze worden aangeduid als een „intermediate horizon" met erachter een „ultimate horizon" (fig. 1).
Visuele grenzen die zich op verschillende niveaus van de waarnemer verwijderd vinden, kunnen worden verbonden d.m.v. dunne radiale lijnen en stippellijnen kunnen worden gebruikt om de visuele grenzen te verbinden met hun „focal point", als een middel van identificatie.
In een gecompliceerd terrein zullen veel Isovist lijnen elkaar overlappen. Dan kunnen voor de duidelijkheid verschillende kleuren worden gebruikt. Waar een „ultimate horizon" te ver verwijderd is, om op de kaart te worden aangegeven, zullen gewoonlijk een paar pijlen en eventueel een aantekening voor de afstand voldoende zijn.
Binnen een ruimte kunnen bepaalde delen van de grond aan het gezichtsveld onttrokken worden. De grens van zo'n gebied behoort te worden aangegeven, het gebied zelf gearceerd, met de aanduiding D.G. („dead ground", zie fig. 4).

Blackwater Valley — Isovist Fieldwork

De „vision shadow" van dichtbij gelegen objecten kan zo groot zijn, dat zij een onnodig groot deel van de horizon wegneemt. Als het „focal point" kritiek is, bijvoorbeeld een uitzichtpunt op een heuvel, kan het onzichtbare deel worden beschouwd als gezien, maar als het punt enige beweging toelaat, zal een „area focus" resulteren in veel kleinere „vision shadows", dan bij een „point focus".
In veel gevallen is het juist om de aanwezigheid van tijdelijke of vervallen gebouwen, die geen deel hebben in het betreffende project, te verwaarlozen, hoewel bestaande gebouwen overigens moeten worden aangeduid door gesloten horizonlijnen.
We hebben ons gerealiseerd, dat een beweging van de waarnemer van een paar meter, in welke richting dan ook, de visuele grenzen zal doen veranderen. Normaal zal het uitgekozen punt gebaseerd zijn op een algemene voorkeur en van gemiddelde ooghoogte genomen. Het kan echter mogelijk zijn, dat de behoefte bestaat, om met betrekking tot toekomstige ontwikkelingen of voorstellen bijzondere punten uit te zoeken. Zelfs kan het wenselijk zijn om meer opnamen te maken, elk van verschillende niveaus, wanneer bijvoorbeeld in de toekomst hooggelegen voetpaden of wegen tot de mogelijkheden kunnen gaan behoren.
Isovistlijnen van verschillende „focal points" kunnen worden weergegeven op één plan, op verschillende plannen, of op verschillende transparante bladen.
Er zal altijd een aanzienlijke overlapping zijn, maar door vergelijking van de verschillende opnamen kan een samenvatting worden gemaakt, gewoonlijk een enkele tekening, waaruit duidelijke en bepaalde ruimten te voorschijn komen met een eigen definieerbare identiteit, zoals „extroverted", „introverted", „linear", „outward looking" (één richting), „open ended" etc. (fig. 6).
Een dergelijke „Isovist-summary" vormt een eenvoudige en begrijpbare visuele benadering van het studiegebied en kan een belangrijke hulp zijn bij het ontwerpen van nieuwe elementen in het landschap.

De toepassing
De praktische bruikbaarheid van deze methode hangt sterk af van het karakter van het te analyseren landschap; in een gesloten kleinschalig landschap zal de methode zeer arbeidsintensief zijn, terwijl het resultaat daar nauwelijks tegen op zal wegen.
In een zeer open landschapstype heeft de methode geen enkele zin, wegens het ontbreken van duidelijke visuele grenzen, maar in alle schakeringen daartussen, kan toepassing van enkele (het aantal is afhankelijk van het doel) „Isovist-plottings" belangrijke informatie geven voor een visuele analyse in welke vorm dan ook.

Bronvermelding
Dit artikel is, buiten een aantal toevoegingen, vrij vertaald naar een rapport van de Hampshire County Council (Engeland), nadat ondergetekende de methode praktisch had toegepast.

Piet te Velde, R.H.S.T.L. (4B)

Landschapsanalyse
1.Het nieuwe landschap ontstaan door grindwinning.
2.Blackwaterriver . . .
3.Het landschap van de Blackwater-valley nog in ongeschonden staat.

Links uitbreiding van Zaandam, rechts Oostzaan (KLM Aerocarto)

„De vereniging stelt zich ten doel de bevordering van de tuin- en landschapsarchitectuur en de bevordering van de optimale vormgeving van het milieu van de mens."

Vereniging voor Tuin- en landschapsarchitectuur

Zo luidt artikel 4 van de statuten van de V.T.L. Artikel 5 van diezelfde statuten somt dan een aantal activiteiten op, die de vereniging tracht uit te voeren om dat doel te bereiken.

Als men echter een beeld wil hebben van deze vereniging, is het verstandig de statuten opzij te leggen en eens na te gaan wat er in het afgelopen jaar aan activiteiten heeft plaatsgevonden, wat de plannen zijn voor het komende jaar en hoe de vereniging verder functioneert.
Het afgelopen jaar werden er behalve de gebruikelijke ledenvergaderingen, twee studiedagen georganiseerd. De onderwerpen van deze studiedagen waren: „Vormgeving en perceptie" en „Vuil in het landschap"
De jaarlijkse excursie ging naar Parijs en omgeving.
In het kader van de tuinbouwtentoonstelling Floriade werd een fototentoonstelling georganiseerd. Op deze tentoonstelling was het mogelijk informatie in te winnen over het onderwijs in de tuin- en landschapsarchitectuur.
Voor 1973 staan er als activiteiten op het programma: een studiedag met als onderwerp: relatie landschapsarchitectuur/vegetatiekunde, een studiedag met als thema: de samenhang tussen architectuur, tuin- en landschapsarchitectuur en stedebouwkunde, een excursie op het gebied van de landschapsarchitectuur en een prijsvraag.
In begin 1973 wordt bovendien de uitslag verwacht van de studieprijsvraag over de landschappelijke en rekreatieve ontwikkeling van het gebied rondom de Kagerplassen. Van de bekroonde projecten zal een tentoonstelling worden ingericht.
De V.T.L. telt momenteel 280 leden. Het ledenbestand bestaat uit personen met zeer uiteenlopende achtergronden: zelfstandig werkende tuin- en landschapsarchitecten, tuin- en landschapsarchitecten in overheidsdienst, studenten in de tuin- en landschapsarchitectuur en personen, die nauw betrokken zijn bij de tuin- en landschapsarchitectuur, zonder het vak uit te oefenen.
Het bestuur wordt in zijn taken bijgestaan door een aantal commissies met een bepaalde opdracht.
Zo bestaat er een commissie buitenlandse betrekkingen, die tot taak heeft de internationale contacten van de V.T.L. te onderhouden, een onderwijscommissie, die tot taak heeft bepaalde onderwijszaken te bestuderen, een prijsvraagcommissie, die tot taak heeft prijsvragen voor te bereiden, een signaleringscommissie, die tot taak heeft het signaleren van actuele vraagstukken op het gebied van de tuin- en landschapsarchitectuur en het formeren van studiegroepen ad-hoc ter bestudering van deze vraagstukken.
Om bepaalde vraagstukken gezamenlijk te kunnen bestuderen en om de contacten tussen de leden onderling te verbeteren, zijn er verder een aantal regionale kringen opgericht.
Een ambitieuze vereniging dus met tal van interessante activiteiten.
Een vereniging die belangrijk is voor een ieder die geïnteresseerd is in de tuin- en landschapsarchitectuur.
Het lidmaatschap staat vanaf 1 januari 1973 open voor iedereen.
Aanmelding voor het lidmaatschap kan schriftelijk of telefonisch geschieden bij het secretariaat:
Zonneplein 17, Bilthoven, telefoon 030 - 76 18 59.

J. Brinkman,
tuinarchitect B.N.T.
secretaris V.T.L.
docent Elementaire Vormleer R.H.S.T.L.

Haarlem-west: tuindorp (KLM Aerocarto)

Bovenkarspel (KLM Aerocarto)

3463

Landschapsarchitectuur aan de academie van bouwkunst te Amsterdam

Sinds 1971 bestaat er een beroepsopleiding in de tuin- en landschapsarchitectuur op academisch niveau. Deze staat onder verantwoordelijkheid van de Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitectuur (V.T.L.) en wordt gesubsidieerd door het ministerie van Landbouw en Visserij. De opleiding vindt plaats op vrijdag en in de vrije tijd van de studerenden. In het verleden hebben onder auspiciën van de B.N.T. een „Cursus Utrecht" en een tweejarige opleiding V.H.T.L. bestaan. Beide hadden tot doel de afgestudeerde H.O.T.A. of H.T.O.-A-er na een bepaalde praktijkperiode zodanig bij te scholen dat zij voor erkenning als tuinarchitect B.N.T. in aanmerking kwamen. Ook niet-H.T.O.-ers die zich via een andere opleiding en praktijkervaring in de tuin- en landschapsarchitectuur ontwikkeld hadden, konden na een zekere selectie aan deze cursus deelnemen.

In september 1971 zijn na een lange en moeizame periode van voorbereiding de beide vorige cursussen geëvalueerd tot een meer volwaardige opleiding (± 4 jaar) in een voor avondstudie bij uitstek geschikte omgeving, nl. de Academie van Bouwkunst aan het Waterlooplein te Amsterdam.
Het accent ligt in deze opleiding niet zozeer op het in een zo kort mogelijke tijd verkrijgen van de B.N.T.-erkenning, als wel op het zodanig verdiepen van achtergronden en het verhogen van de kennis, dat de afgestudeerden in staat zijn op gelijke basis met academici in de praktijk te opereren. Zo kan de opleiding een waarborg voor een bepaald niveau worden en komt de erkenning tot (particulier) tuin- en landschapsarchitect daar los van te staan.

De studie vindt plaats door middel van projectstudie en theoretisch onderricht. De door de studenten zelf gevormde projectgroepen (± 8 man) worden begeleid door mentoren (docenten). Degenen die in hun vooropleiding geen ontwerpvakken hebben bestudeerd krijgen bovendien onderricht in ontwerpleer (2 uur per week). Het studieprogramma wordt door allen die direct bij de opleiding betrokken zijn in gezamenlijk overleg samengesteld. Het is de bedoeling dat het studieprogramma een raamwerk van studiemogelijkheden biedt, van waaruit de studerenden een individueel studiepakket kunnen samenstellen. De mogelijkheid is aanwezig in groepsverband of individueel een eigen studietempo aan te houden.
Het gezamenlijke overleg vindt plaats, wanneer een discussie in groter verband nodig wordt geacht door een kleinere discussiegroep: de z.g. studieleiding.
De studieleiding is een permanent, open discussieorgaan, dat zich bezig houdt met de gang van zaken bij de opleiding. Hierin zitten in principe de directeur en een vertegenwoordiging van docenten en studenten.

Los van het bovengenoemde gezamenlijke overleg worden periodiek werkbesprekingen gehouden, die ook toegankelijk zijn voor al diegenen die mee willen praten over de vakproblematiek die in een ruime verscheidenheid via de projecten op tafel komt. Juist deze werkbesprekingen lenen zich bijzonder goed om kennis te maken met dit onderwijsinstituut.
Via het mededelingenblad van de V.T.L. wordt hierover bericht. Directe inlichtingen kunnen bij de directeur ir. J. Hubert de Boer ingewonnen worden.

Hoewel de opleiding zelfstandig is, worden contacten onderhouden met de andere studierichtingen van de Academie van Bouwkunst en bestaat er een gezamenlijk streven naar interdisciplinaire projectgroepen. Men kan aan de opleiding deelnemen wanneer men in het bezit is van een H.B.O. (Hogere Beroeps Opleiding) diploma; of ouder is dan 30 jaar en werkzaam als planner en ontwerper.
Als basis voor het onderwijs werd in 1971 het eindniveau van de toen bestaande H.T.O.-A te Boskoop gehanteerd.

De veranderingen die thans op de R.H.S.T.L. plaats vinden, met name t.a.v. de ontwerpvakken, zullen dit basisniveau wijzigen. De opleiding aan de Academie zal daarop op adequate wijze moeten reageren door zijn studieprogramma en studieduur aan het nieuwe niveau aan te passen. De Academie zal echter nooit de A-opleiding te Boskoop kunnen vervangen, maar moet een voortbouwen zijn op de in een volwaardige hogere beroepsopleiding en in de praktijk verworven kennis.

Gerard Jol, ontwerper groenvoorziening gemeente Velsen

Boven: Klazienaveen, hoogveenafgraving (KLM Aerocarto)
Onder: Bellingwolde, oud veenkoloniaal landschap (KLM Aerocarto)

Tuinen in ruimer verband gezien

of De schoenen van Le Roy

De titel van de mij toegewezen bladzijden was „kleine tuinen", maar aangezien ik deze toch wil zien tegen een ruimere achtergrond ben ik zo vrij geweest deze titel te wijzigen.

Geen kinderen. Praktisch gebruik en beplanting wisselen naar gelang seizoen, jaar, veranderde verlangens van de bewoners, toeval en onderhoud

Daar we in steeds dichtere pakking wonen, leven en werken, irriteren we elkaar steeds vaker. Door de grote woon- en werkconcentraties waarin we de hele dag moeten vertoeven, zijn het aantal ontmoetingen en zich voordoende situaties zo veelvuldig, dat ons dit boven het hoofd dreigt te groeien.

Aangezien we ook „maar" een stukje natuur zijn en aan de wetten daarvan zullen moeten gehoorzamen, proberen we ons te wapenen. Meestal gebeurt dit door het afwijzen of totaal negeren van situaties en personen. We wensen dan geen keuze of beslissing te hoeven doen. Hierdoor keert onze persoonlijke „rust" weer een beetje terug. Worden we echter tóch gedwongen tot een keuze, en dit gebeurt uiteraard regelmatig, dan ontstaat irritatie en de mogelijkheid tot een conflict. Omdat hier negeren noch afwijzen helpt en we dit soort confrontaties toch zoveel mogelijk willen beperken, proberen we als persoon of als groep regels op te stellen, zodanig, dat ook hier onze persoonlijke (of groeps-) rust weer beveiligd is.

De voordelen van dit regelwerk zijn even bekend als bemind. Bedenken we echter weleens, dat er ook nadelen aan verbonden zijn? Grote zelfs?
Het is juist en noodzakelijk dat er regels zijn waar we ons aan moeten houden, daar anders samenleving van zulke grote groepen mensen niet mogelijk is.
We zijn echter zo gewend geraakt aan het opstellen van regels, dat we er mee doorgaan, ook als dit *niet* noodzakelijk is.

Het beroerde van het geval is, dat het allemaal heel netjes en eerlijk toegaat. Democratisch en zo!
We moeten er wel om denken, dat iedere keer, als op democratische wijze een besluit genomen wordt, er een kleine groep is die hierdoor beknot wordt in zijn vrijheden en mogelijkheden, door verschillende oorzaken en redenen. Door al de drukte om ons heen raken we een beetje afgestompt en realiseren ons vaak niet wat er nu eigenlijk precies aan de hand is.

Als we onze nieuw bebouwde oppervlakten eens van dichtbij bekijken, zien we dat de daar nieuw bij elkaar gebrachte bewoners hun zaakjes goed voor elkaar hebben. Of niet soms?
Ze hebben een net schoon huisje, een schoon erfje, de wegen zijn breed genoeg om plankgas te kunnen rijden en ze vinden geen drolletjes meer op de galerij (want ze hebben immers gezamenlijk geklaagd bij de woningbouwvereniging). Dat is dus ook geregeld!

Onze aandacht en interesse in onze omgeving (voor wie dat wil: milieu) zullen pas geboeid blijven, indien het mogelijk is om gedurende onze levenstermijn, in *wisselwerking* met zaken die ons interesseren èn in voldoende variatie, deze te beleven. Bekijk ik een huis met erf in de nieuwbouw eens kritisch, dan vraag ik me wel af of *dit* de bedoeling is. De huizen in stapeltjes boven of naast elkaar. In het eerste geval is alles zo ongeveer verboden, in het laatste zowát alles. Enkele voorbeelden? Huis een eigen kleur geven, huisdieren houden, hoge erfscheidingen etc. De beperkingen, opgelegd door rooilijnbesluiten, schoonheidscommissies, bewonersorganisaties enz. zijn niet te tellen.
In feite is het ongeveer zo dat alles wat een eigen gezicht en karakter heeft, in onze nieuwbouw verboden is. Alles moet gelijkvormig zijn. Afwijkingen zijn „lelijk". Leve het conformisme ....
En toch zijn we niet tevreden. Missen we misschien toch iets .... ? Zou dat wellicht onze vrijheid en alleenheerschappij in en over huis en hof kunnen zijn? En met deze vrijheid en alleenheerschappij de daaruit voortvloeiende pluriformiteit?
Er broeit wèl iets. Dit blijkt wel uit de aanwezigheid van allerlei actiegroepen, publicaties en de snelheid waarmee iemand als le Roy als profeet geaccepteerd wordt.
Er moet iets gebeuren, maar niemand weet precies wáár de schoen wringt. Als u het mij vraagt: aan alle kanten! Voor mij mag u hem dan ook wel uitdoen, óók die van le Roy.
Stel uw geteisterde voeten maar eens bloot aan de buitenlucht en kijk eens hoe dat bevalt.
Iedereen is zo langzamerhand wel uitgekeken op de grasstroken met rozenperkjes voor de deur en het lapje gras met een randje bloemetjes achter.
Het „moeten" voor de buren is een beetje (klein beetje) aan het verdwijnen, we hoeven ze niet eens te kènnen.
We mógen ons de vrijheid toeëigenen die ons rechtens ons „beest zijn" toekomt.
We grijpen naar le Roy .... tot we ontdekken dat we wéér schoenen aan hebben.
Ter verduidelijking:
De stellingen van le Roy worden voor een groot deel gedekt door de slogan: „de natuur kan meer dan u denkt". En dat is juist. Wat niet juist is, is de verkondiging dat ieder dan met z'n vingers van deze natuur (in dit geval de begroeiing van uw erf) af moet blijven, omdat we deze anders weer verknoeien. Alleen maar naar kijken, aankomen niet. We zijn zelf natuur, alleen moeten we niet overdrijven. Een wisselwerking tussen het groen en zijn *„bewoner"* is de meest „natuurlijke" situatie. Deze verhouding behoeft, in tegenstelling met wat we gewend zijn, niet statisch te zijn.
Noot voor een enkeling:
Het is *niet* mijn bedoeling d.m.v. dit opstel personen of groepen aan te vallen, doch wèl om een poging te ondernemen een bijdrage te leveren tot een situatie die ons meer zal bevallen dan de huidige.

George Otter, R.H.S.T.L. (4A)
leraar R.M.T.S. voor het vak Aanleg en Onderhoud

Gebruik: ouders en hun kinderen. Beplanting geïsoleerd en tot secundaire functie terug gebracht. Deze situatie is tot wederzijds genoegen

Confrontaties in de binnenstad

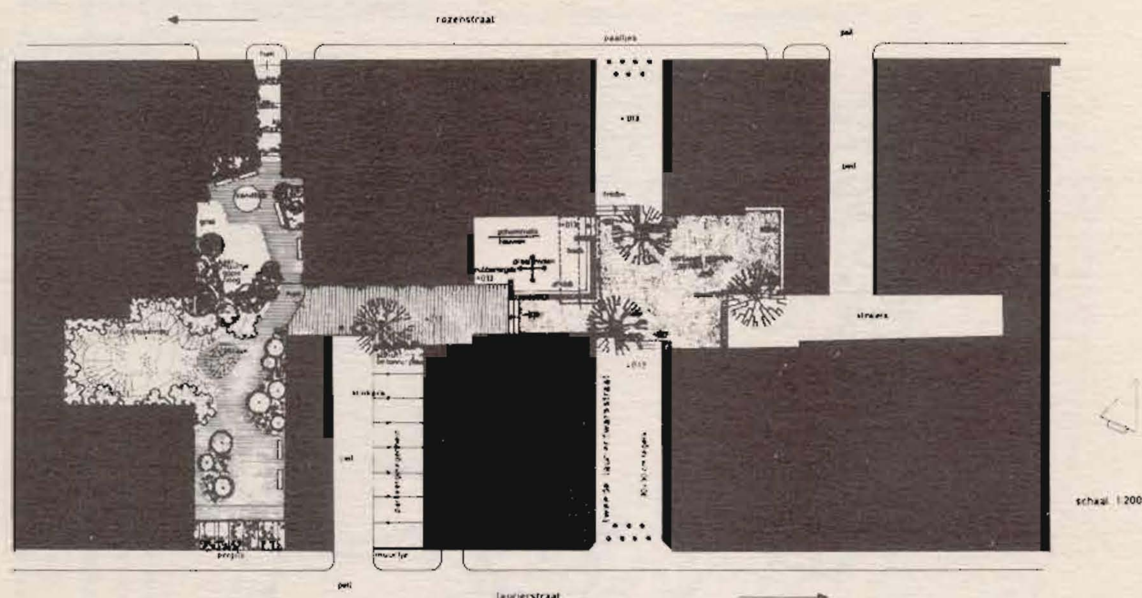
Processen inherent aan onze tijd van openheid en communicatie doen o.a. de historisch gegroeide binnensteden van hun voetstuk losbreken.
De sfeer, samengesteld uit vele wel, niet, of nauwelijks waarneembare componenten wordt geleidelijk tot snel vereenvoudigd tot datgene, wat al zo vaak onze huidige werkelijkheid uitmaakt; de uniformiteit die we allemaal kennen, die we misschien aanvaarden als iets onvermijdelijks, die we mogelijk geneigd zijn snel te vergeten, omdat we er aan gewend zijn en nu eenmaal alleen de typische afwijkende dingen onthouden.[1]
Als dan zo'n afwijking als een Spuikerk aan de Turfmarkt in Den Haag, de fin-de-siècle galerijbouw aan de Raadhuisstraat in Amsterdam of een Wilhelminakerk in Rotterdam uit het stadsbeeld dreigt te verdwijnen ontstaat er bij sommigen een schok. Afhankelijk van de hoeveelheid welopgevoeden, die zoiets in een cultuurverband kunnen plaatsen en er zodoende de waarde aan ontlenen, een bond als Heemschut e.d. of mensen die er gewoonweg gevoelig voor zijn, variërend tussen hen die er hun hele leven tegenaan keken tot hen die de enkele keer dat zij die plaats bezochten, het bedreigde moment of de reeks van momenten identificeren met die plaats[2], ontstaat er een meer of minder geschoolde oppositie.

Amsterdam is wegens het toerisme bezig munt te slaan uit de grachtenwanden, waardoor ze hardere gegevens zijn dan de onmiddellijk erachterliggende straten.
„U blijft toch niet voor een Amerikaanse toerist die hier voor 2 dagen even komt aanvliegen in die verouderde buurt zitten," zei de stedebouwkundige van de afdeling stadsontwikkeling van de gemeente Amsterdam, die zijn schetsontwerp voor de Jordaan verdedigde tegenover verhitte bewoners, waarbij tussen de grachtenwanden van de Jordaan een tuinstadsverkavelingspatroon met overeenkomstige bebouwingsdichtheid werd voorgesteld.

Dezelfde man toonde zijn medewerkers enkele maanden later kleurenfoto's van pittoreske dorpjes in Griekenland, waarheen hij met vakantie was geweest na de slopende maanden van het inspraakproces, waarbij zijn plannen door de bevolking van de Jordaan gemotiveerd werden afgewezen.
Niet de architectuur, de typische stedebouwkundige opzet of de historische achtergrond droegen bij tot afwijzing van de plannen, maar betrekkingen tussen mensen en hun omgeving, die op dat moment door de bewoners beter onder woorden gebracht konden worden dan door de deskundigen die de saneringsproblematiek daar moesten hanteren.
De leefomgeving als verfijnd netwerk van interacties werd en wordt niet alleen bedreigd door die maatschappelijke belangen, waarbij kapitalen als krachten gemoeid waren, zich manifesterend in verschijnselen als bijv. cityvorming, doortrekking van grote wegen enz.
Het weinig kritisch volgen van de maatschappelijke vooruitgang heeft een meer psychologische achtergrond; het afzetten tegen hun gênante verleden door onze oudere generatie heeft het leven versimpeld tot een maatschappij opgebouwd uit normale gelukkige gezinnen.[3]
Dat de sociale verbanden van de binnensteden hierdoor ernstig zijn aangetast is een duidelijke zaak. Door de verdunning van de bevolking na de tweede wereldoorlog is het elan van de volksbuurt drastisch afgezwakt. Geleidelijk aan namen tal van marginale, misschien daardoor heftig reagerende activiteiten als autosloperijen, garagebedrijven, lompen- en metalenhandels e.d. de vrijgekomen ruimte in beslag waardoor verwaarlozing en hierdoor meer aanleiding tot verwaarlozing nog sneller naar buiten trad.

„De Jordaan is toch niet meer wat het geweest is", zei een 80-jarige vrouw me, die wij aan het ziekbed van haar man aantroffen, toen ik haar vroeg of ze het er mee eens was als de Laurierdwarsstraat, waaraan zij woonde, voor autoverkeer afgesloten werd.
Op mijn vraag of het dan zo moest blijven als het nu was, of dat de situatie toch verbeterd zou kunnen worden, kwam na een poos een vertederd: ja.
Het zakenleven achter de citybelangen spreekt een eigen taal, maakt gebruik van gestroomlijnde vergadertechnieken en kan zodoende snel beslissingen nemen; het verkeer is een techniek die voorbehouden is aan deskundigen.
De bevolking valt niet te organiseren, zij valt uiteen in diverse denkrichtingen, belangen en meningen waardoor de andere grootheden doorgaans sneller doel treffen.[4]

Een inventarisatie van de in de 17 grootste Nederlandse gemeenten toegepaste inspraakprocedures waarbij initiatieven van zeer uiteenlopende aard werden ontwikkeld om de betrokkenheid van de burgers bij de vorming van het ruimtelijk beleid te vergroten, deed de onderzoeker/samensteller van het rapport tot de volgende definitie over inspraak komen,

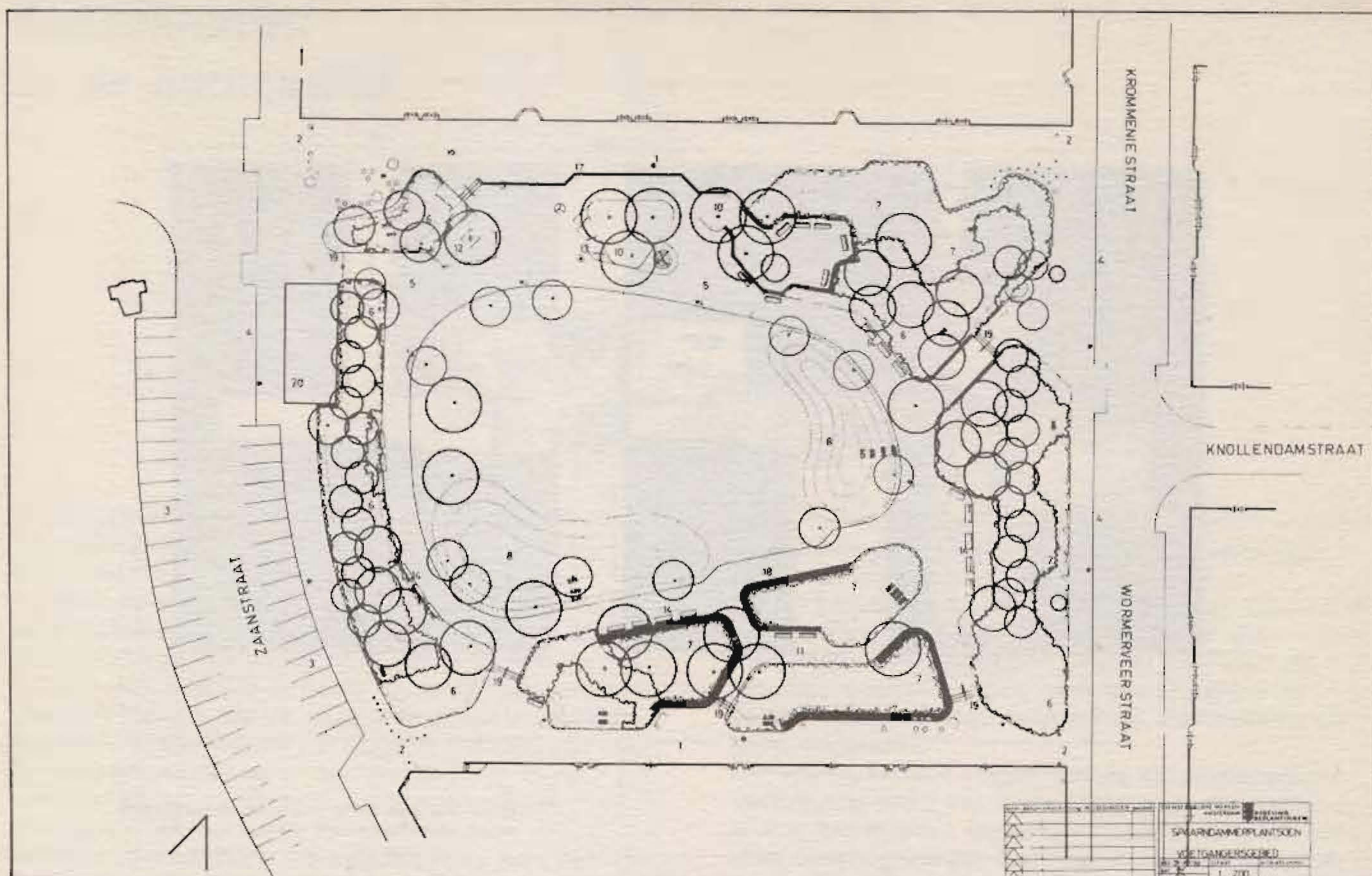

Afb. 1

aangezien de opvattingen hieromtrent nogal tegenover elkaar staan. Onder inspraak wordt verstaan een georganiseerd proces waarbij in een vroeg stadium aan een zo representatief mogelijk deel van de direct betrokkenen, de mogelijkheid wordt verleend om in samenspraak met het bestuur te discussiëren over aspecten van het ruimtelijk beleid waarbij binnen redelijke grenzen het te berde gebrachte van invloed zal kunnen zijn op de uiteindelijk door de daartoe geëigende organen te nemen beslissing.[5]

De problemen zijn van plaatselijke aard. Geen der factoren komt in dezelfde mate en samenhang naar voren in een probleem dat zich elders voordoet, waardoor geen algemeen geldende conclusies uit de oplossing van het ene probleem getrokken behoren te worden.
Beleidsmensen zullen zich moeten wennen aan inconsequenties in oplossingen hier en daar; in ieder geval marges open laten waarin onderling afwijkende maatregelen mogelijk zijn.
Het kan voorkomen dat de bewoners oliedrums met heesterbeplanting in de ene helft van de straat wel toestaan om het daar geldende parkeerverbod van kracht te laten zijn, doch in de andere helft niet; of eisen dat alle garagebedrijven en tweede-hands autohandelaren verwijderd worden uit de straat op één na, die niemand overlast aandoet.
De gemeente Amsterdam oefent de laatste jaren een „voorlopig" voorzieningenbeleid uit in de achtergebleven buurten, voor een groot deel gesubsidieerd door het Rijk, d.w.z. voorzieningen aanbrengen (voor het merendeel speelplaatsen), die de leefbaarheid van die buurten verbeteren, in afwachting van de „grote visie", zonder dat deze maatregelen enige consequenties inhouden ten aanzien van de toekomstige plannen.
Echter een voetgangersbrug over een gracht, een zebrapad, een speelstraat die meer evenwicht tussen voetgangers- en verkeersgebieden zou kunnen bewerkstelligen zonder een situatie zoveel directer te verbeteren, dan het opvullen van een gat na sloop van enkele panden met een speelplaats waar geen kinderen meer zijn.

De plaatselijke situatie van de Jordaan lokt de afdeling stadsontwikkeling van de gemeente Amsterdam nog steeds niet aan tot een duidelijke positieve benadering van het gegeven. Burgemeester Samkalden herhaalde tot in den treure in de gemeenteraad het gemeentestandpunt, dat de Jordaan op instorten stond.
Toen bekend werd dat 70% van de bebouwing goed was en slechts plm. 8% binnen 10 jaar bouwvallig zou zijn, verklaarde stadsontwikkeling dat het hier niet om een bouwkundig probleem, maar om een stedebouwkundig probleem ging.
De taak van de tuinarchitect is die van een facetdeskundige in een groep van deskundigen op juridisch, stedebouwkundig, bouwkundig en sociaal gebied, die het saneringsprobleem als dynamisch proces aanpakken, gericht op het weer in overeenstemming brengen van de ruimtelijke organisatie en de sociale behoeften.[6]
Om inzicht te hebben in de recreatieve gebruiksbehoeften van de woonomgeving in een binnenstedelijk gebied, zou men, als men de na te streven wooncaccommodatie heeft vastgesteld, de toekomstige bevolkingssamenstelling kunnen benaderen. De behoefte-patronen betreffende het buitenruimtegebruik veranderen met „wat voor" en „hoeveel" mensen er wonen.
Wil men per bouwblok de mogelijkheden voor herinrichting aftasten in overleg met de belang-

Afb. 2

Verklaring van de cijfers
1. Trottoir geworden rijstraten.
2. Afsluiting van trottoir door middel van springpaaltjes, waarvan een paaltje uitneembaar voor speciale gevallen. De paaltjes zijn zowel afsluiting als speelmateriaal.
3. Insteekparkeerhaven voor 49 auto's.
4. Langsparkeerhaven voor 15 auto's.
5. Voetpaden aansluitend op het voetgangers verkeer van de buurt, tevens een rolschaatsbaan van asfalt.
6. Ruige struiken met bomen op aarden wallen omgeven het plantsoen.
7. Bloeiheesters omgeven speciaal rustige gedeelten.
8. Grasheuvels van 75 cm en 100 cm hoog vormen barriéres tussen het speelgedeelte en de zitgelegenheden.
9. Trapveld.
10. Halfverhard plaatsje onder de bomen.
11. Bakstenen paadjes tussen de bloeiheesters.
12. Zandplaats onder boom met klimconstructie.
13. Gordel van metalen speeltoestellen, w.c., draaimolen, duikelrekjes, waterkraan en klimbol.
14. Banken.
15. Zandbak.
16. Houten palen als afscheiding tussen plaatsje en omliggend groen.
17. Zitkeermuur 1 m. hoog.
18. Haag 1.80 m. hoog, andere hagen zijn 1 m. hoog.
19. Treden tussen het voordeurgebied en het plantsoen.
20. Gemeentekeet.

hebbenden, waarbij voor wonen, werken, verkeer en parkeren en verblijf in de open ruimte een plaats moet worden gezocht, dan zullen om de discussie op gang te brengen zoveel mogelijk bruikbare oplossingen naast elkaar moeten worden gezet. De consequenties die zij in zich dragen voor de andere factoren kunnen dan in overweging worden genomen.
Een punt van overeenstemming met de bewoners zou kunnen zijn, dat men aan de leefbaarheid naast het wonen de hoogste prioriteit geeft en het parkeren daarnaar inricht. Bij uiteindelijke uitkomsten per bouwblok zouden deze getoetst moeten worden aan een systeem van verdeling naar situering, grootte, functie, onderlinge afstand en bereikbaarheid vanuit de woning.[7]
Als eerste voorbeeld van het hierboven genoemde wil ik de Tweede Laurierdwarsstraat noemen (afb. 1); een project dat door de gemeente geïntroduceerd werd bij de wijk als voorlopige voorziening. Wij, Jos Jacobs, Lammy Garming, Mariske Pemmelaar-Groot en ik waren leden van de interdisciplinaire actiegroep Cocon, die bestond uit deskundigen op allerlei vakgebied, die wat betreft de Jordaan vanuit de wijk het gemeentelijk beleid trachtte te sturen.
Naast het gemeente-ontwerp werden door ons 2 alternatieven gemaakt, die in een publikatiekast ter plaatse werden opgehangen met foto's en daarin ingetekende uitkomsten van de nieuwe voorstellen. Enquêtevragen waren herleid uit de 3 tegengestelde plannen en samen met studenten sociologie opgesteld die met ons het enquêtewerk verrichtten. De opgetelde uitkomsten vertoonden duidelijke voorkeur voor bepaalde uitgangspunten, waarna via dit verkregen programma een uiteindelijk plan kon worden gemaakt. De dwarsstraat werd afgesloten voor autoverkeer; de vervangende parkeergelegenheid kwam op de

LITERATUUR.
1. **Ton Lemaire,** Filosofie van het landschap.
2. **Nietschke,** Anatomie der gelebten Umwelt, Bauen und Wohnen '68 9-10-11
3. **Richard Sennet,** Wonen of Leven, de stad van morgen.
4. **Drs. Koopmans,** socioloog. Post-Academiale cursus wat doen we met onze historisch gegroeide binnensteden. Academie v. Bouwkunst - Amsterdam 1970.
5. **Drs. H. P. G. Hoorn,** Inspraak in Nederland. Openbare Werken Maastricht 1972.
6. **Dr. N. J. M. Nellssen,** Sociale Ecologie, Aula reeks.
7. **Werkgroep Cocon,** Jordaan wat nu?
8. **Projectgroep,** Spaarndammer- en Zeehelden Buurt, rapport verbetering Spaarndammer- en Zeeheldenbuurt.

plek van een terzijde gelegen speelplaats.
Spel- en verblijfsmogelijkheden werden op en aan de straat tussen de mensen aangebracht en een tuin achteraf gesitueerd, die afsluitbaar is met hekken, 's avonds en 's nachts, om deze te vrijwaren van negatief ervaren activiteiten als kotsen na 't café, schijten, vuilstorten e.d.
Het autovrijmaken van de straat en de afsluitbare tuin waren een primeur voor Amsterdam. De tuin en de parkeerplaats zijn reeds een feit. De afsluiting voor autoverkeer werd aanvankelijk afgewezen door de verkeerscommissie; momenteel wordt er op aandrang van wethouder Lammers een proef genomen na te gaan wat een tijdelijke afsluiting veroorzaakt.
Bij gunstige afloop wordt ook het middengedeelte aangelegd.
De filosofie erachter was om door middel van een vitale injectie tot rehabilitatie van de buitenruimte te komen, zodat hierdoor een hernieuwd sociaal kader ontstaat, dat zijn invloed uitoefent op zijn omgeving en een herleving van wonen en werken zou kunnen bewerkstelligen.
Een pragmatisch punt dat in dergelijke gebieden voor het erbij betrekken van de bevolking pleit werd in dit verband door een bewoner uitgedrukt: „Als je de mensen er niet bij betrekt kan je er beter meteen een container neerzetten."
Het Spaarndammerplantsoen (afb. 2) was onderdeel van het verbeteringsprogramma van de gemeente Amsterdam voor de Spaarndammerbuurt, dat zij daar ter discussie stelde.
Aanpassing van het plantsoen aan veranderde gebruikseisen op korte termijn stond de gemeente voor ogen, om een vertrouwensbasis te kweken van waaruit meer precaire problemen, als de kwaliteitsverbetering van de woningen en de daaruit voortkomende huren e.d. behandeld zouden kunnen worden.[8]
Misschien door de aanwezigheid van enkele groene open ruimtes in de buurt te midden van bouwblokken van na de eerste wet op de woningbouw, waren de mensen zeer groenbewust, hetgeen tot uitdrukking kwam in de keuze voor handhaving van de plantsoenen in plaats van ze op te offeren aan parkeergelegenheden.
Het uiteindelijke plan dat ik met de bewoners, ditmaal in dienstverband, ontwikkelde, vertoont een voetgangersgebied van gevel tot gevel, waarbinnen is getracht een diffuus netwerk van interactiemogelijkheden voor verschillende gebruikersgroepen onderling te creëren, waarbij elk individu vrij is zijn positie ten opzichte van anderen te bepalen.
In het noordelijk deel is de speelzone tegen het trottoir aan gesitueerd en over de gehele lengte aangesloten op het trapveld. Het zuidelijk deel is een meer rustige zone voor verblijf van bejaarden, afgeschermd door hagen en aarden wallen.
Tussen deze 2 uitersten in gebruiksvormen liggen tal van overgangsgebieden, die voor een ieder aanleiding kunnen zijn het plantsoen te gebruiken.
Het geheel is een poging de doorgaans voor de hand liggende oplossing van een getekend programma te doorbreken en het gebruik als wisselwerking te laten ontstaan tussen de architectuur van het plantsoen en de gebruikers.

Hans Pemmelaar, ontwerper groenvoorziening beplantingen Amsterdam

WADDENZEE

LAUWERSOOG

hoek van de bant

de rug

marnewaard

OOSTMAHORN

ANJUM

ULRUM

ezumakeeg

ZOUTKAMP

FRIESLAND

GRONINGEN

DOKKUMER NIEUWEZIJLEN

kollumerwaard

natuurgebied

natuurgebied met wetenschappelijk gebruik

natuurgebied met militair en recreatief gebruik

natuurgebied met militair en beperkt recreatief gebruik

natuurgebied met dag- en/of verblijfsrecreatie

agrarisch gebied

boezemwater

woonkern Lauwersoog

watersportcentrum

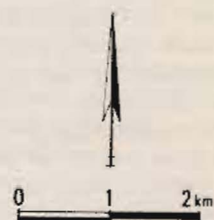
dijk

kade

secundaire weg

tertiaire weg

lijn van N.A.P. –0.83m

OVERZICHTSKAART LAUWERSZEEGEBIED

De landschappelijke inrichting en landschapsvorming van de voormalige Lauwerszee

Inleiding

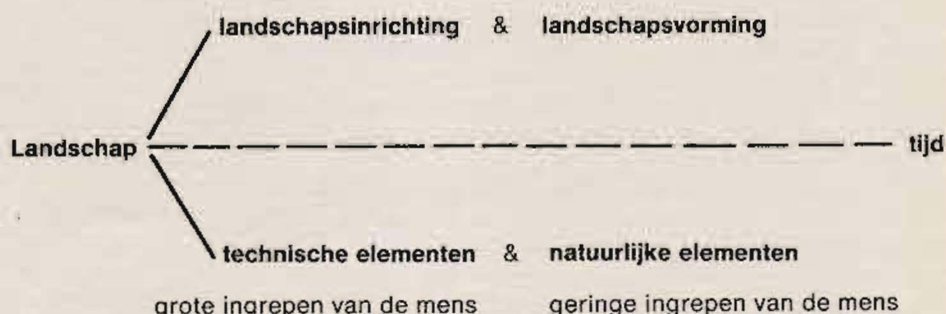
Op 10 juni 1960 is door de regering het besluit genomen om de Lauwerszee af te sluiten. Deze afsluiting in het kader van het Deltaplan was op 25 mei 1969 een feit. Met deze werken werd bereikt:

— verhoogde veiligheid door een hogere dijk;
— verkorte kustlijn die minder onderhoud vergt;
— het ontstaan van een groot boezemmeer, belangrijk voor de waterbeheersing van Friesland en Groningen;
— het terugdringen van de zoutwatergrens;
— het ontstaan van een gebied, 9100 ha groot, beschikbaar voor vele doeleinden.

Inrichting in algemene zin

De basis voor de inrichting vormt het in 1969 opgestelde Fries-Groningse streekplan.
Als hoofdbestemming voor dit gebied gelden de natuurterreinen. Deze kunnen wel of niet samenvallen met een andere functie. De andere bestemmingen zijn: een recreatieve functie, militaire terreinen, agrarisch gebruik en proefterrein.
Aan de hand van het streekplan vindt een nadere detaillering plaats. De voorbereiding en uitwerking van deze detailleringen, d.m.v. ontwerpplannen, is de taak van de Dienst Lauwerszeewerken, Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders en de Intergemeentelijke Werkgroep.
Door beslissingscolleges — waarin vertegenwoordigers van de beide Rijksdiensten, militaire instanties en de vertegenwoordigers van de vier omliggende gemeenten zitting hebben — moeten de ontwerpplannen worden goedgekeurd.
De verschillende afdelingen binnen de Rijksdiensten leveren als basis voor het ontwerp de uitgangspunten, programma's van eisen, beheersplannen en structuurschetsen. Omdat elk plan en iedere ingreep een vorm van landschapsvorming tot gevolg heeft, is voor de Afdeling Beplantingen een belangrijke taak weggelegd bij het tot stand komen van een uitvoeringsplan.
Een goedgekeurd ontwerp wordt uitvoeringsplan.

Inrichting in engere zin

Elke inpoldering is een uiterste vorm van cultuurlandschap. Zo ook de Lauwerszee. Ten opzichte van de Zuiderzeepolders zijn een aantal belangrijk verschillende factoren te noemen welke het „eindlandschap" beïnvloeden.

Lauwerszeepolder
Vanuit zijn omgeving kleinschaliger.
Vóór afsluiting getijbeweging aanwezig.
Tijdens afsluiting zout-milieu.
Natuurlijke ontwatering.
Gedeeltelijke drooglegging.
Zeer gevarieerd fysisch milieu.
Aan drie zijden direct contact met „oude land".
Minder druk vanuit de directe omgeving.
Geen sterk cultuurtechnisch patroon als basis opzet.

Zuiderzeepolders
Vanuit zijn omgeving grootschaliger.
Geen getijbeweging tijdens afsluiting.*
Tijdens afsluiting zoet-milieu.*
Technische ontwatering.
Totale drooglegging.
Minder gevarieerd fysisch milieu.
Aan één zijde of geen direct contact met „oude land".
Grote druk uit de directe omgeving.
Sterk cultuurtechnisch patroon als basis opzet.

Na de afsluiting van de Lauwerszee stierf een mariene levensgemeenschap af en voltrok zich een proces van natuurlijke successie.
Momenteel, drie jaar na de afsluiting, is de zoutfactor nog steeds dominerend. Grote oppervlakten zijn nog begroeid met Zeekraal, Klein Schorrekruid, Zeeraket, Loogkruid, Spiesmelde en Zeeaster. Binnen de natuurterreinen zullen technische ingrepen achterwege blijven, afgestemd worden op een beheersvorm of een ontwikkelingsvorm in de successie.
In de loop der jaren zullen van het grote aantal verschillende begroeiingstypen de volgende stabiliseren.
1. Een vegetatie van helm, biestarwegras en zandhaver, behorend tot de vegetatiekundige klasse der Ammophiletea.
2. Biezenvegetatie, behorend tot het Phragmition.
3. Zeggenvegetatie, behorend tot het Magnocaricion met een mogelijke ontwikkeling naar het Caricion davallianae.
4. Grasvegetaties, behorend tot het Arrhenatherion elatiores met een mogelijke ontwikkeling naar het Calthion palustris.
5. Wilgenbroekbossen — struwelen — behorend tot het Salicion albae.
6. Struwelen van duindoorn, liguster, vlier en berberis behorend tot het Berberidion.
7. Essen-, iepen- en berkenbossen, behorend tot het Alnopadion en het Fraxino-Ulmetum.
Ook bij de assortimentskeuze voor de „technische elementen" vormen deze gezelschappen de basis voor de beplantingsplannen.
Het landbouwgebied in het oosten en zuiden van de polder valt samen met de zwaardere gronden. Voor het grootste gedeelte zijn deze particulier eigendom. De gronden zijn, om de ontzilting te bevorderen, spoedig na de afsluiting verkaveld en zijn momenteel grotendeels in gebruik genomen.
Het gebied voor militair gebruik vormt tot op heden een onzekere factor. Een uitspraak van de regering over deze bestemming is nog niet gedaan.
Voor de realisatie van het Lauwerszee-project heeft dit tot gevolg dat de ontwikkeling sterk vertraagd wordt. Deze vertraging betekent een winst in de tijd, vooral nu de algemene opinie t.a.v. milieuzaken sterk verandert, wat van essentieel belang kan zijn voor het toekomstig beeld van deze polder. Op de veranderde opvattingen en inzichten kan worden ingespeeld.

De omliggende gemeenten echter wensen een zo spoedig mogelijke uitspraak van de regering opdat dan in een kort tijdsbestek de ontsluitingen en de daarmee samenhangende recreatieve-accommodaties gerealiseerd kunnen worden.
Het is duidelijk dat een landschap van water, riet, grazige terreinen, struwelen en bossen zich tevens bij uitstek leent voor de vestiging en verblijf van een rijke fauna. Met name ook voor de vogels die elders het slachtoffer worden cq. zijn geworden, van de vervuiling, urbanisatie, rustverstoring enz. De Lauwerszee zal waarschijnlijk een uitstekende broed-, fourageer- en pleisterplaats bieden voor de kluut, houtsnip, reiger, lepelaar, aalscholver en verschillende roofvogelsoorten. Voor de afsluiting overwinterde de helft van de wereldpopulatie brandganzen in de directe omgeving van de Lauwerszee. Uit het grote aantal brandganzen dat zich na de afsluiting binnen de Lauwerszee ophoudt, mag men concluderen dat de droog gevallen platen bijzonder goede fourageerterreinen en pleisterplaatsen voor deze vogels vormen. Bij een verdere inrichting zal met dit gegeven duidelijk rekening gehouden moeten worden.

Iedere polder herbergt het karakter van zijn tijd.
Zo zal de Lauwerszee in de toekomst een beeld moeten geven van een meer milieu bewuste tijd.

Wijbe de Vries,
ontwerper bij de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders

* Uitzondering vormen de Proefpolder Andijk en de Wieringermeerpolder.

1. Einduitlopers van een zijkreek van het Oude Robbengat. Op overzichtskaart natuurgebied met wetenschappelijk gebruik ten oosten van de woonkern.

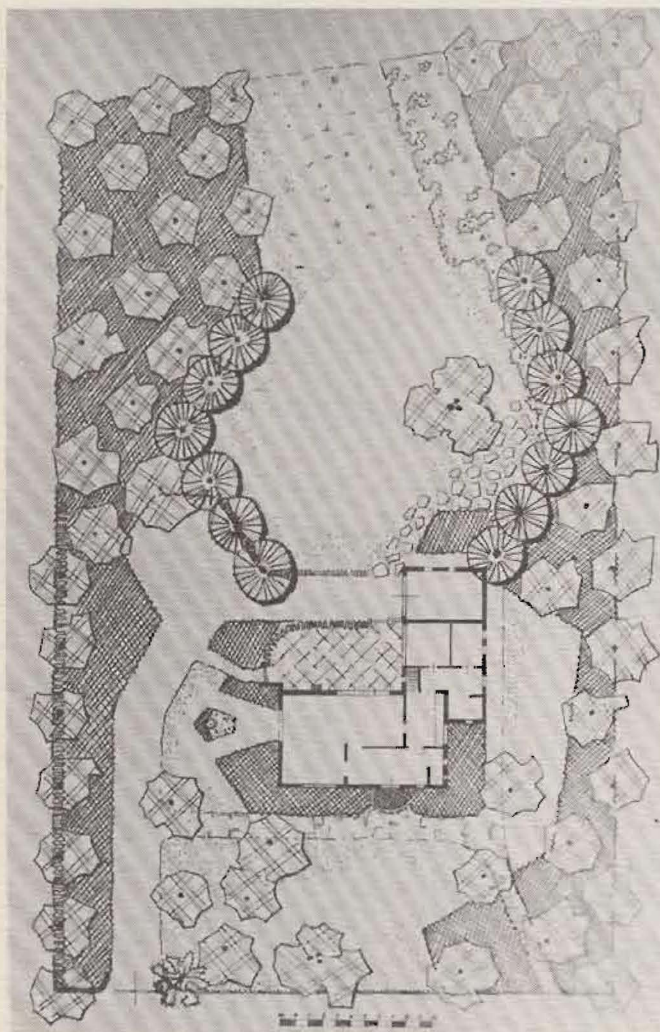
2. Noordelijk Proefterrein, maart 1972.
Foto K.L.M. Aerocarto N.V.
Opdracht Meetkundige Dienst, Rijkswaterstaat, Delft.

Leven met groen

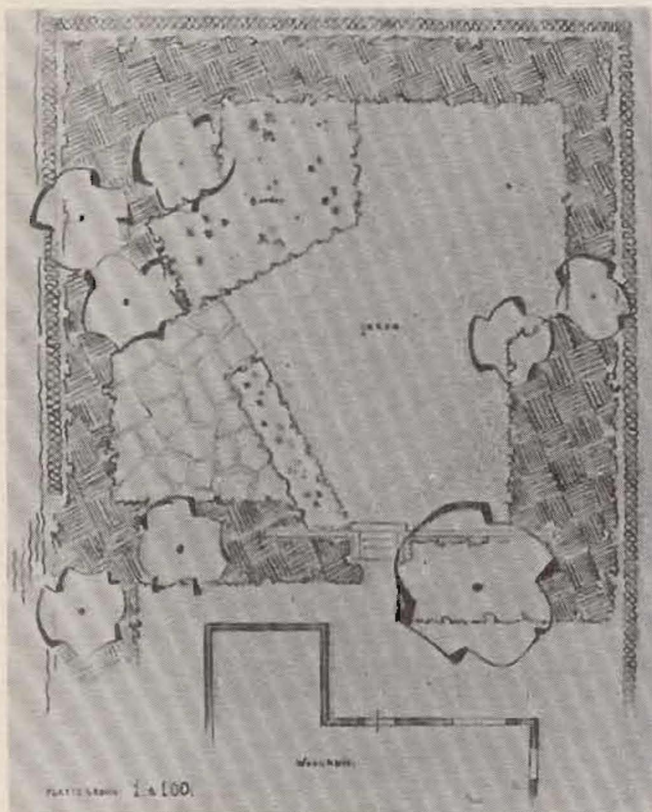
„Tuinarchitect kan je maar beter niet worden, daarvan zijn er in Nederland maar drie nodig, en wel bij de gemeenten Amsterdam, Den Haag en Utrecht. Mogelijk is er nog een vierde plaats in Groningen."

Dit was het advies, dat tuinarchitect G. Bleeker omstreeks het einde van de tweede wereldoorlog zijn leerlingen aan de Rijkstuinbouwschool meegaf.
Toch bestond de „cursus tuinarchitectuur" al een paar jaar, en de heer Bleeker was één van de docenten.
De opleiding duurde vier jaar. Het eerste en het laatste schooljaar waren praktijkjaren.
Gedurende het jaar voorpraktijk moest drie maanden worden gewerkt bij een hoveniersbedrijf, bij een boomkwekerij op zandgrond (de kwekerijen in Boskoop hadden voor de oud-leerlingen van de tuinbouwschool weinig geheimen meer), in een fruitbedrijf en in een groentekwekerij. Deze opleiding was gericht op de opdrachten, die de tuinarchitect in spee later zou kunnen verwachten. Hoofdzakelijk werd gerekend op opdrachten voor particuliere tuinen. In die dagen maakte de groente- en de fruittuin nog deel uit van het programma van wensen voor de particuliere tuin.
Veel is sindsdien veranderd aan de opleiding en aan de opdrachten, die aan de tuinarchitect worden verleend. Eén ding is gelijk gebleven: De gerichtheid op de praktijk, het streven om praktische ontwerpers op te leiden.
De docenten G. Bleeker en later J. Hasselman hadden hun opleiding in het buitenland genoten. Later werd het docentencorps versterkt door de komst van J. H. van Koolwijk die zijn vak had geleerd bij professor dr. ir. J. T. P. Bijhouwer.
Hij heeft in belangrijke mate zijn stempel gedrukt op de opleiding, niet in de laatste plaats door zijn enthousiasme voor het vak aan zijn leerlingen door te geven.
De tuinarchitectuur wordt een tijdlang beïnvloed door de ervaringen die een aantal oudleerlingen opdoet tijdens een stageperiode in skandinavische landen, waar de ontwikkeling in de stedebouw in de oorlog minder heeft stilgestaan dan bij ons.
Deze skandinavische invloeden hebben veelal een decoratief karakter. Bij het bespreken van de invloeden, die op de naoorlogse opleiding voor tuinarchitecten hebben gewerkt, mag die van de architect bouwkunde en stedebouw, de architect W. van Gelderen, zeker niet onvermeld blijven.
De heer Van Gelderen, lid van de architectengroep „de 8 en de opbouw" geeft sterke impulsen aan het ontwerpen.
Werkten de oude tuinarchitecten vanuit de sierwaarde van het gebruikte plantenmateriaal, nu wordt sterk de nadruk gelegd op functionele vormgeving. Hierbij wordt weinig aandacht besteed aan de sierwaarde van het plantenmateriaal, dat in de eerste plaats als bouwstof wordt gebruikt.
Gedurende een aantal jaren wordt met regelmaat een prijsvraag uitgeschreven. Deelnemers kunnen hun niveau testen ten opzichte van hun collega's.
Met grote regelmaat wisten oud-leerlingen van de Boskoopse opleiding prijzen in de wacht te slepen.

1

De aard van de opdrachten, die de praktijk aan de afgestudeerden stelt, verandert voortdurend. Particulieren, die voor hun eigen tuin een tuinarchitect inschakelen, worden schaars. Kloosters en andere kerkelijke instellingen, eens grote opdrachtgevers, staken hun bouwactiviteiten.

1. De tuinarchitectuur wordt een tijdlang beïnvloed door de ervaringen die een aantal oud-leerlingen opdoen tijdens een stage-periode in skandinavische landen. (tuin van P. A. M. Buys)
2. Strakke vormgeving, weinig aandacht voor het plantenmateriaal, dat in de eerste plaats als bouwstof wordt gebruikt. (tuin Carl van Empelen)
3. Onder invloed van de Duitse „gartenbau-ausstellungen" wordt geleidelijk weer meer aandacht geschonken aan de kwaliteit van het groen.
4. Tuinarchitect E. Mos geeft een toelichting op het ontwerp van de Floriade.

3

2

4

De opdrachten komen nu meer te liggen in de stedelijke sfeer. De uitbreidingen van stad en dorp worden groter van schaal, de afstand naar de stadsrand wordt groter en door hoogbouw worden andere eisen aan het gemeenschappelijke groen gesteld.
De vormgeving van het stedelijke groen is in het begin van de zestiger jaren over het algemeen strak en rechtlijnig en vindt daarbij aansluiting aan de bebouwde omgeving.
Een dergelijke strakke vormgeving is niet verwonderlijk in een land, waar eens de droogmakerijen ontstonden en waar het landschap waarin wordt gewerkt, veelal „van huis uit" een rechtlijnig karakter bezit. Bij een door collega W. Boer gewonnen prijsvraag voor een parkstrook in het Amsterdamse Buitenveldert vindt deze wijze van vormgeving een hoogtepunt. Een kentering is dan ook nabij.
Wellicht mede onder invloed van de Duitse „gartenbau ausstellungen" — Keulen, Essen, Dortmund — wordt geleidelijk weer meer aandacht geschonken aan de kwaliteit van het groen.
Door los te komen van het „vanzelfsprekend" doorzetten van de rechtlijnigheid van de stedebouw in het groen ontstaat de mogelijkheid de vormgeving van het groen flexibeler, meer „eigen" te ontwikkelen. De reactie van „het publiek" op de stellingen van Louis le Roy laten niet na invloed uit te oefenen op het werk van groene vormgevers.

Zijn de opdrachten naar aard en inhoud gewijzigd, ook de omstandigheden, waaronder wordt gewerkt, veranderen.
Enige tientallen jaren geleden maakte de tuinarchitect een ontwerp, uiteraard na zich op de hoogte te hebben gesteld van terreinomstandigheden en programma van eisen. De opdrachtgever gaf commentaar op dit ontwerp, en na eventuele wijziging, kon het plan worden uitgevoerd. Tegenwoordig is het veelal zo, dat de tuinarchitect — soms gespecialiseerd als omgevingsarchitect of milieudeskundige — deel uit maakt van een team, dat gezamenlijk werkt aan een bepaalde opdracht.

Er ontstaat specialisatie in kennis van de woonomgeving in engere zin — het micro-milieu — en kennis van de woonomgeving in ruimere zin — het macro-milieu —.
Het onderscheid micro- en macro-milieu is wellicht duidelijker dan het onderscheid tuin en landschap.
De titel „tuin- en landschaparchitect" geeft dan ook niet meer een voldoende nauwkeurige omschrijving van de aard van de werkzaamheden, die door deze functionaris

Ruimte voor nationale landschapsparken

wordt verricht. De term: „Architect van buitenruimten" is wellicht een betere aanduiding.
De opgave die wordt gesteld ten aanzien van het micromilieu zou kunnen worden omschreven als het meewerken aan de verbetering van de woonkwaliteit door het tot stand brengen van een betere woonomgeving.
De aandacht wordt daarbij meer dan tot voorheen gebruikelijk was, gericht op het integreren van de bebouwing in het bestaande landschap. De overgangszône tussen het stedelijke en het agrarische landschap verdient daarbij bizondere belangstelling.
De opgaven die gesteld worden ten aanzien van het macro-milieu zijn veelomvattend.
Enerzijds zal de „macro-milieudeskundige" inbreng moeten leveren bij de gedachtenvorming over tal van planologische zaken, zoals stadsuitbreiding, wegenaanleg etc.
Anderzijds zal hij in belangrijke mate betrokken zijn bij problemen als: Ontwikkelen van een aangepaste visie op het begrip ruilverkaveling, renovatie van versleten landschappen (veenkoloniën), behoud van kleinschalige landschappen (landschapparken of nationale landschappen), aanpassen van de bosbouw aan de gewijzigde omstandigheden, waarbij houtteelt niet meer de voornaamste functie vervult.

Voor de studerenden aan de „Rijks Hogere School voor Tuin- en Landschapsinrichting" ligt een uitgebreid werkterrein braak.

In welke richting de architectuur van buitenruimten zich zal ontwikkelen is niet te voorspellen, aangezien de eisen, die een snel ontwikkelende maatschappij aan die buitenruimten stelt, mee veranderen.

Door aandacht te schenken aan de eisen van de maatschappij, zal een bijdrage kunnen worden geleverd ons land bewoonbaar te houden en waar nodig beter bewoonbaar te maken.

D. Brandsma, particulier tuinarchitect. B.N.T. Den Hoorn (post Delft)
E. Cornet, tuinarchitect Heidemij. Ned. bv. Haarlem
J. Meijers, particulier tuinarchitect. B.N.T. Dordrecht
E. Mos, hoofdtuinarchitect Beplantingen Amsterdam.
De schrijvers van dit artikel zijn tevens docenten aan de R.H.S.T.L.

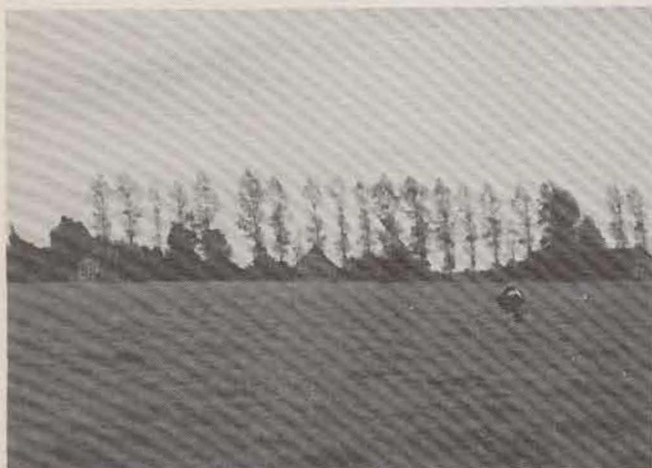
In ons land met zijn gevarieerd milieu gaven de activiteiten van de mens gestalte aan een uiterst rijke verscheidenheid van cultuurlandschappen. Elk cultuurlandschap met zijn streekeigen bouwvormen had een geheel eigen structuur en karakter.
De harmonie in het historisch gegroeide landschap bleef gehandhaafd tot het moment, dat maatschappelijke ontwikkelingen daarin zichtbare veranderingen brachten. Deze veranderingen voltrekken zich in de laatste decennia in een steeds sneller tempo.
De reactie hierop bleef niet uit. Aanvankelijk richtte de aandacht zich vrijwel alleen op het „natuurlijke" landschap en werden natuurgebieden aangekocht om te worden bestemd tot natuurreservaat. In de laatste jaren valt echter zowel in Nederland als in de ons omringende landen ook een toenemende belangstelling voor het cultuurlandschap waar te nemen. Nauwelijks zijn de begrippen landschapsreservaat en natuurpark enigszins ingeburgerd of een discussie over het creëren van nationale landschapsparken komt op gang.

Door de unieke ligging van ons land reikt de ontstaansgeschiedenis van onze cultuurlandschappen van voor de jaartelling tot in deze tijd, getuige de IJsselmeerpolders in wording.
Op het eind van de Middeleeuwen was niettemin reeds meer dan driekwart van ons land in cultuur gebracht.
Aanvankelijk bood het natuurlijk milieu de mens slechts mogelijkheden voor vestiging èn landbouw op de watervrije gronden. De beide componenten van het natuurlijke milieu, het physische milieu — bepaald door klimaat, grondsoort, bodemrelief, grondwaterstand, waterlopen èn de kans op overstromingen door was van beken en rivieren of door hoge zeestanden — en het daarvan afhankelijke biologische milieu van flora en fauna waren rijk aan variatie. Een duidelijke afspiegeling daarvan bleef behouden ook nadat met het bebouwen, de bewerking en de verzorging van het land het cultuurlandschap was geschapen.
De mens moest met zijn activiteiten bij voortduring echter rekening houden met de grenzen, die de natuur — veelal het water — hem stelde. Eerst door de bouw van dijken, sluizen en watermolens — mogelijk geworden dank zij de ontwikkeling van techniek en maatschappelijke organisatie — werd hij in staat gesteld om deze grenzen te verleggen en daarmede het landbouwareaal te vergroten. Het water bleef niettemin een ongewisse factor, die overigens aanleiding gaf tot een rijke verscheidenheid aan nederzettingsvormen.
Om de behoefte aan brandstof te dekken vond vervening plaats in het na bedijking ontstane cultuur-

Terpdorp Godlinze, prov. Groningen (KLM Aerocarto)

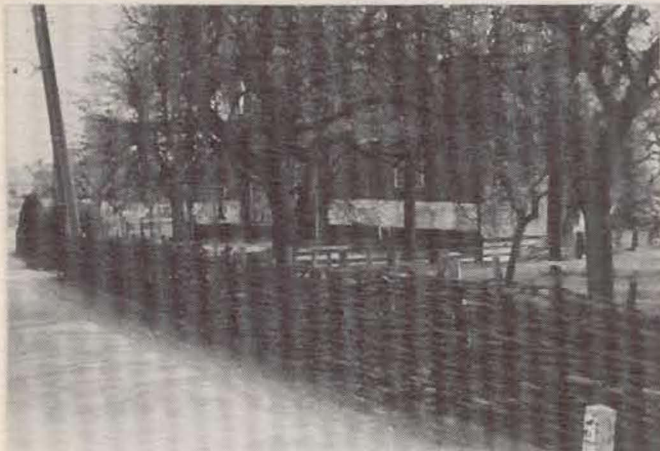
landschap. Plassen ontstonden om in later tijd te worden omgezet in karakteristieke droogmakerijen. Het ontstaan van deze plassen noopte echter tot maatregelen tegen verdere landvernietiging. Dit bracht de veenafgraving in Friesland, Groningen en Drenthe op gang. Op de afgegraven grond kwam nadien een nieuw cultuurlandschap tot stand.
De landaanwinning langs de kust gaf tenslotte het aanzien aan een bont patroon van polders.

In het cultuurlandschap vormt de beplanting een integrerend onderdeel. Zij is aangebracht in en om de dorpen, rond de boerderijen, om het akkercomplex, langs kavelgrenzen en waterlopen. Rond de eendenkooien krijgt de beplanting het karakter van een bos. Door deze situering geleedt de beplanting het landschap in kleinere of grotere ruimten, die — afhankelijk van de plantwijze — in elkaar overgaan of een eigen zelfstandigheid bezitten.
De beplanting in het landschap was functioneel. Boom en struik gaven beschutting, dienden als wild-, vee- en windkering, markeerden eigendomsgrenzen, boden bescherming tegen blikseminslag en leverden het geriefshout voor hek, vlonder, ploeg, eg, mand, enz. Ter voorziening in bouw- en brandhout werden bosjes in stand gehouden dan wel wegen, kaden en dijken met bomen beplant.
Het physische milieu bepaalde het voorkomen van de dominerende boom- en struiksoort. Voor de boerderijbouw werd gebruikt, wat plaatselijk voorhanden was: eik, es, populier of wilg. Het dak werd gedekt met stro of riet.
Binnen elk cultuurlandschap verzorgde iedere boer zijn eigen erf en de vormgeving van zijn landerijen met de bijbehorende beplantingen. In sommige landsdelen lag een deel van deze taak bij de locale boerengemeenschap. Plaatselijk hadden de landheren een grote invloed. Stedelijke welvaart gaf het aanzien aan talrijke buitenplaatsen, waarvan overigens vele inmiddels weer verdwenen zijn.

Ruinerwold

Omstreeks het einde van de 19e eeuw beginnen zich de eerste veranderingen in het historisch gegroeide cultuurlandschap te voltrekken. Door de uitvinding van

Hek van gevlochten wilgentenen in Hoogmade

de kunstmest en de komst van de Australische wol verliest de heide zijn functie voor het landbouwkundig grondgebruik in de cultuurlandschappen op de hogere gronden. De exploitatie van de steenkoollagen in Zuid-Limburg doet een grote vraag naar mijnhout ontstaan. Bij de groeiende agrarische bevolking bestaat behoefte aan vergroting van het landbouwareaal.
Dit alles pleitte voor de ontginning van de — tot woeste grond gedegradeerde — heide. Om in de behoefte aan mijnhout te voorzien werden grote stukken heide veranderd in dennenakkers. De ontginning van de heide verliep aanvankelijk nog langzaam, doch in de trieste dertiger jaren werd tenslotte wel 10.000 ha per jaar (30 ha per dag!) in werkverschaffing ontgonnen. Eerst na 1961 kwam aan de heide-ontginning een einde. Veel viel er trouwens toen niet meer te ontginnen.
In de ontgonnen gebieden een nieuw cultuurlandschap met een forse kavelmaat, waarin maar al te vaak vrijwel elke beplanting ontbrak. Smalend werd van een cultuursteppe gesproken. In dit nieuwe cultuurlandschap komt echter in feite tot uitdrukking, dat de beplanting inmiddels in het agrarische bedrijf sterk aan functionele waarde heeft ingeboet. Economisch lijkt de beplanting nauwelijks meer interessant.
Ook in het reeds bestaande cultuurlandschap kwam dit aan het licht. Op grote schaal werden hakhoutwallen gerooid en geslecht, hetgeen vaak met overheidssubsidie in werkverschaffing gebeurde. Het dalend rendement van bosbezit vormde meer dan eens de aanleiding voor de verkoop van landgoederen om vervolgens te worden verkaveld voor villabouw.
Bezitsplitsing, ontginning en uitvoering van openbare werken veroorzaakten een verspreide ligging van de bij één bedrijf behorende kavels. Deze ongunstige situatie stond een economische ontplooiing in de weg en gaf de stoot tot de ruilverkaveling. In de periode 1924-1945 kwamen ruilverkavelingen met een totale oppervlakte van bijna 24.000 ha gereed. Door deze betrekkelijke geringe oppervlakte — kleiner dan de halve Noordoostpolder — bleef de invloed van de ruilverkaveling op het bestaande cultuurlandschap vooreerst nog beperkt van omvang. Wel werd alras duidelijk, dat na uitvoering van de ruilverkaveling het landschap in het betreffende gebied veel gelijkenis vertoonde met dat van de heide-ontginningen.

Het esdorp Elp, gemeente Westerbork (KLM Aerocarto)

Vrijwel gelijktijdig met het optreden van de eerste veranderingen in het cultuurlandschap ontwaakt in Nederland en daarbuiten de belangstelling voor de natuur: de inheemse flora en fauna. Deze liefde voor de vrije natuur kwam vooral tot uiting bij de stedelingen, die in hun onmiddellijke omgeving daarvan verstoken zijn. Daarbij richt de belangstelling zich vooral op de z.g. halfnatuurlijke landschappen: duinen, heiden, vennen, bossen, plassen, moerassen, enz., die nog een rijke differentiatie aan flora en fauna bezitten. Het zijn de gebieden, waarin de kunstmest nog geen toepassing vond om haar nivellerende invloed op het vegetatiebeeld uit te oefenen. Anderzijds werden deze gebieden in toenemende mate bedreigd door ontginning, drooglegging en vuilstorting (Naardermeer!). Deze reële bedreiging vormde de aanleiding tot het ontstaan van de natuurbeschermingsbeweging. Het blijkt alras, dat de bedreigde gebieden alleen maar beschermd kunnen worden door aankoop. Particulieren slaan de handen ineen en natuurgebieden worden gekocht om de status van natuurmonument te verkrijgen.
Gezien de beperkte middelen is het uiteraard duidelijk, dat slechts de met algehele verdwijning bedreigde terreintypen het eerst voor aankoop in aanmerking kwamen. Dit verklaart in de periode van de grote ontginningen èn in de tijd, waarin landgoederen onder de hamer kwamen, de aankoop van hoogveengebieden, heidecomplexen, vennen, bossen en landgoederen. Als in later tijd de ontginners hun belangstelling ook richten op rietmoerassen, komt de aankoop van deze terreinen op gang. Na 1945 verdwijnen de blauwgraslanden in snel tempo door ontwatering en bemesting met kunstmest. Om ook deze gebieden voor algehele verdwijning te behoeden was aankoop wederom geboden. In dat stadium zag ook de Overheid een duidelijke taak voor haar weggelegd en begint eveneens met de aankoop van natuurgebieden.
Thans beschikt ons land over ca. 450 verspreid liggende natuurreservaten, waarvan de oppervlakte in hoofdzaak varieert tussen 1 en 1.000 ha. Buitendien zijn er nog een drietal Nationale Parken. De Veluwezoom (4.500 ha), De Hoge Veluwe (5.700 ha) en De Kennemer duinen (1.240 ha) aanwezig.

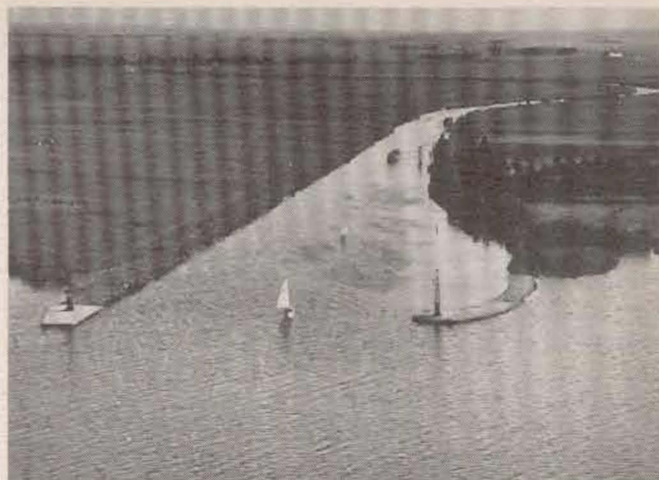
In het historisch gegroeide cultuurlandschap voltrekken zich sedert het einde van de vorige eeuw meer veranderingen dan alleen door ontginning en functionele waardedaling van de beplantingen. Ook culturele waarden komen in het gedrang. De schaapskooien raken vrijwel in onbruik, de molens worden vervangen door effectievere maalinstallaties, de streekeigen boerderij verdwijnt geleidelijk aan om plaats te maken voor moderne bouwvormen, terpen en vliedbergen worden afgegraven, enz. Om dit verval van elementen uit de totale compositie van het cultuurlandschap zoveel mogelijk te verhinderen, vindt ook hier aankoop plaats. Daarnaast wordt een toenemend aantal wettelijke maatregelen getroffen voor de instandhouding van deze waarden.

Niettemin kon een hoofdkenmerk van vrijwel elk cultuurlandschap zich nog handhaven en dat is: de grote,

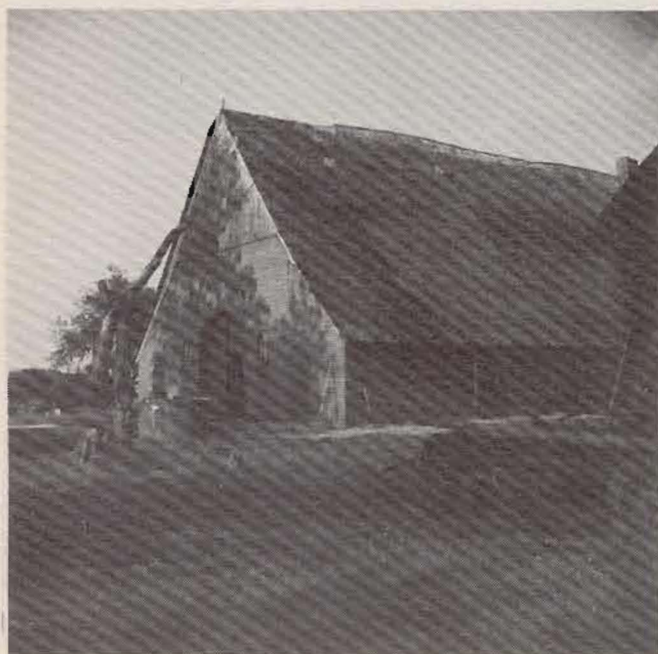
Essen rond Anderen, prov. Drente (KLM Aerocarto)

Uitmonding van de Eem (KLM Aerocarto)

onversneden ruimten met stilte en rust èn de menselijke maat en schaal. Dit laatste kenmerkt ook nog de elementen, die aan het cultuurlandschap worden toegevoegd.
Tenslotte moet nog duidelijk worden gesteld, dat het cultuurlandschap in feite tot nog na 1945 het vrijwel uitsluitend domein was van boer en dorpsbewoner. Van medegebruik door de stedeling was nog nauwelijks sprake. Het vermogen aan cultuurlandschap bracht de boerenstand, die het onderhield, geen aantoonbaar economisch voordeel.

De wezenlijk grote veranderingen ondergaat het historisch gegroeide cultuurlandschap na 1945 door bevolkingsgroei, welvaartstoename en motorisering van boer en burger.
Sedert de tweede wereldoorlog is de bevolking in ons land met 30% toegenomen. Dit betekende niet alleen een sterke vraag naar woningen, doch ook een groeiende behoefte aan werkgelegenheid. Om in dit laatste te voorzien werd de industrialisatie van overheidswege gestimuleerd, daar de agrarische sector geen opnamemogelijkheden meer bood. Nadat de industrialisatie op gang was gekomen, begon geleidelijk aan ook de groei van de welvaart. Met de stijging van het besteedbaar inkomen nam tevens de vrije tijd toe.

Oud-Schoonebeek

De verplichte vakantie deed haar intrede. In 1961 werd de vrije zaterdag ingevoerd, hetgeen een enorme stimulans voor de autoverkoop bleek te zijn. Dit oefende weer een merkbare invloed uit op het leefpatroon van de stedeling. Zijn actieradius en mobiliteit werden aanmerkelijk vergroot. Dit alles deed de openluchtrecreatie een nauwelijks vermoede vlucht nemen. Een nevengevolg is, dat de stedeling nu meer dan ooit tevoren wordt geconfronteerd met het cultuurlandschap en de veranderingen, die bezig zijn zich daarin te voltrekken. Deze veranderingen zijn inmiddels niet gering! Dorpen en steden dijen steeds verder uit in het cultuurlandschap en verkleinen de tussengelegen open ruimte. De hoogbouw aan de rand van steden en stadjes spot in ieder opzicht met de maat en schaal van het landschap. In het cultuurlandschap is een invasie aan de gang van industriegebieden, laboratoriumcomplexen, raffinaderijen, silo's, havencomplexen, elektriciteitscentrales, hoogspanningsleidingen, recreatiecentra, enz. Visueel tasten deze elementen door hun technisch uiterlijk en grote maat het natuurlijk aandoende karakter van het landschap aan. De voortgaande verdichting van het net van autowegen deelt het cultuurlandschap op in steeds kleinere ruimten, waaruit de voortrazende auto's de stilte en rust dreigen te verbannen.

Het welstandsverschil tussen stedeling en plattelander accentueert na 1945 de strijd om het bestaan van de landbouwer. Door ontginning kon het agrarisch areaal nauwelijks meer worden vergroot, zodat de stijging van het inkomen van de boer tot stand moest komen door produktieverhoging per ha met gelijktijdige verlaging van de produktiekosten.
De verhoging van de produktie vraagt om een goede waterbeheersing. Door ontginning en drainage vindt de afvoer van het hemelwater sneller plaats dan voorheen. De beken en waterlopen, die van nature hieraan niet zijn aangepast, veroorzaken daardoor periodieke wateroverlast en oogstderving. Om dit verschijnsel op te heffen zijn de beken op grote schaal genormaliseerd en somtijds bovendien van kaden voorzien. Visueel en natuurwetenschappelijk betekent dit een verarming van het cultuurlandschap.
De machine biedt het nodige perspectief voor de verlaging van de produktiekosten. Om een optimaal profijt van de hiervoor vereiste investeringen te bereiken is veelal een aangepaste kavelvorm, de aaneengesloten ligging van de kavels en een goede ontsluiting met wegen noodzakelijk. Dit vraagt om herinrichting van het cultuurlandschap door ruilverkaveling. Het is

Maasheggenlandschap bij Sonsbeek (KLM Aerocarto)

dan ook weinig verwonderlijk, dat de ruilverkaveling na 1945 een grote vlucht nam. Aanvankelijk diende de ruilverkaveling echter vrijwel uitsluitend het landbouwkundig belang, waardoor natuurgebieden verloren gingen en vele beplantingen sneuvelden. Na 1954 vormt het landschapsplan een belangrijk onderdeel bij de ruilverkaveling en kunnen natuurgebieden binnen het ruilverkavelingsblok in beperkte mate worden veiliggesteld. Maar alle goede wil ten spijt werd vrijwel alleen een verhoogde welvaart bereikt in een overigens sterk verarmd milieu en cultuurlandschap. Pas na 1964 wordt in de ruilverkaveling meer gedifferentieerd te werk gegaan. Steeds sterker worden de belangen van natuurbescherming, recreatie en landschapsbouw onderkend. In het kader van ruilverkavelingen komen thans zelfs enkele landschapsreservaten en natuurparken met oppervlakten tot ca. 700 ha tot stand. Inmiddels zijn ruilverkavelingen met een totale oppervlakte van ca. 425.000 ha gereedgekomen, terwijl op een oppervlakte van meer dan 570.000 ha de ruilverkaveling in uitvoering is. In meer dan 40% van het areaal aan cultuurlandschappen is de herinrichting van het agrarisch landschap voltooid of in uitvoering!

Aan de stijgende produktie in de landbouw zijn echter grenzen gesteld, die door vraag en aanbod worden bepaald. In de laatste jaren werd dit in ons land manifest door melkplas en boterberg.
Ook elders in West-Europa doet zich dit probleem voor, zoals duidelijk werd uit het „Memorandum inzake de structuurhervorming van de landbouw in de Europese Economische Gemeenschap", dat de Commissie van de Europese Gemeenschappen eind 1968 aan de Raad van Ministers aanbood. In dit Memorandum wordt onder de titel Programma „Landbouw 1980" voorgesteld om de oppervlakte cultuurgrond aanzienlijk in te krimpen. Gesteld wordt, dat tussen 1970 en 1980 de oppervlakte cultuurgrond in de E.E.G. met tenminste vijf miljoen ha zal moeten verminderen.
Dit houdt volgens het plan-Mansholt in, dat in genoemde periode, naast het uit de produktie nemen van landbouwgronden voor de uitbreiding van steden, wegen, vliegvelden en dergelijke, tenminste 7% van het totale landbouwareaal in de E.E.G. bestemd zal moeten worden voor niet-agrarische doeleinden.
Voor Nederland komt dit neer op ongeveer 160.000 ha, hetgeen overeenkomt met de oppervlakte van de IJsselmeerpolders exclusief de Markerwaard!
Het onttrekken van landbouwgronden aan de produktie is het tegengestelde van ontginning en herinrichting.

De duidelijke uitspraak omtrent de noodzaak tot het afstoten van landbouwgronden naar andere bestemmingen werd gedaan in een tijd van groeiende milieubewustheid. Hiervan ging inmiddels een stimulerende invloed uit op het ontstaan van denkbeelden over de mogelijke bestemming van de ruimte, die beschikbaar kan komen. Alle ideeën hebben gemeen, dat de gedachten in enigerlei vorm met name uitgaan naar de uitbreiding van natuurterreinen en recreatiegebieden èn het stichten van landschapsreservaten.
Deze landschapsreservaten omvatten gebieden in de cultuurlandschappen, die uit cultuurhistorisch, natuurwetenschappelijk en landschappelijk oogpunt van overwegend belang zijn; meestal zal restauratie van het landschap nodig zijn. Cultuurtechnische verbetering is in deze gebieden uitgesloten, maar het agrarische grondgebruik kan worden voortgezet, in zoverre het niet destructief is voor de te behouden waarden. Zo nodig kunnen de grondgebruikers door middel van beheersovereenkomsten op grond van de natuurbeschermingswet financieel worden bijgestaan. Aankoop door de overheid of door natuurbeschermingsinstanties is uiteindelijk de beste oplossing. Het agrarische beheer zal, als er geen pachters meer te vinden zijn, in eigen hand moeten worden genomen.

De landschapsreservaten staan daardoor in feite op een lijn met de natuurreservaten. Overigens vormen beide typen reservaten vanuit natuurwetenschappelijk oogpunt bezien de meest waardevolle delen uit de compositie van een cultuurlandschap.
Door de realisatie van landschapsreservaten is tevens echter een eerste stap gezet in de richting van het behoud van cultuurhistorische waarden in het landschap. In deze lijn doordenkend en tegen de achtergrond van de immense veranderingen in het cultuurlandschap zijn in de laatste jaren gedachten aan het rijpen over het integrale behoud van betrekkelijk grote gebieden binnen de onderscheiden cultuurlandschappen, die voor Nederland karakteristiek zijn. Een dergelijk gebied, dat inmiddels wordt aangeduid met het begrip „nationaal landschapspark", zal uiteraard aan bepaalde criteria moeten voldoen.
Voor de omvang wordt gedacht aan een oppervlakte van 10.000 tot 30.000 ha. In dit gebied moeten structuur en karakter van het traditionele cultuurlandschap intact zijn en mogen niet wezenlijk beïnvloed kunnen worden door o.m. moderne ontwikkelingen in de landbouw. Binnen het gebied dienen natuur- en landschapsreservaten alsmede belangrijke natuurgebieden te zijn gelegen. Dit biedt de mogelijkheid om de betrokken

Oud-Schoonebeek

natuurterreinen te vergroten tot hun natuurlijke grenzen, die veelal niet overeenkomen met de toevallige eigendomsgrenzen ten tijde van de aankoop. Zo nodig kunnen rond deze terreinen bufferzones worden gemaakt om elke ongunstige inwerking van buiten af te weren.
Tot de eigenschappen van het landschapspark behoort zeker de aanwezigheid van historische cultuurpatronen of nederzettingsvormen, zoals oude verkavelingen, ontginningstypen of wegenstelsels; historische stadjes of dorpen; groepen van buitenplaatsen, van streekeigen boerderijen of van molens èn individuele monumenten van bijv. archeologische aard. Onder de individuele monumenten dienen mede te worden begrepen bepaalde specimen van waterbouwkundige werken uit voorbije tijden als dijken, trekvaarten, kanalen, sluisjes en haventjes. Ook deze werken, alleen of als complex, vormen een onderdeel van de overgeleverde culturele erfenis. Voor de beleving van de karakteristieke bouwwerken is het behoud van hun gave situatie in relatie tot de wijdere omgeving van veel belang. Om dit optimaal tot zijn recht te laten komen valt zelfs te denken aan het amoveren van bouwsels uit later tijd, die hieraan afbreuk doen.
Juist de oecologische en cultuurhistorische samenhang tussen de samenstellende delen onderling verleent aan het cultuurlandschap het harmonisch karakter, waardoor de intrinsieke waarde van het geheel ver uitgaat boven de som der delen. Hieraan ontleent het historisch gegroeide cultuurlandschap haar belevingswaarde voor de mens.
Gebieden, die aan de gestelde criteria voldoen zijn o.m. Texel, Noordwest-Overijssel, het Veluwemassief en het Zuid-Limburgse Mergelland.
Van Rijckevorsel definieert het nationale landschapspark als „een relatief uitgestrekt gebied, bestaande zowel uit natuurterreinen, wateren of bossen als uit cultuurgronden en nederzettingen, dat een grote maatschappelijke rijkdom vertegenwoordigt aan natuurlijke kwaliteiten en culturele waarden en een samenhangend, harmonisch geheel vormt.
Het staat onder supervisie van de overheid en het beleid van de overheid is er op gericht om — uitgaande van een conceptie voor de inrichting en het beheer van het gebied als geheel — het specifieke, gedifferentieerde karakter daarvan duurzaam in stand te houden en te ontwikkelen ten behoeve van het welzijn van het gehele Nederlandse volk".
Door de grote belevingswaarde zal de recreatieve belangstelling voor een nationaal landschapspark groot zijn, hetgeen betrekkelijk omvangrijke voorzieningen vereist. Deze voorzieningen — ontsluiting, parkeergelegenheid en kampeerterreinen — zullen zo moeten worden uitgevoerd, dat zij aan het karakter van het geheel geen afbreuk doen. Trouwens ook de voorzieningen voor het wonen, de werkgelegenheid en het verkeer zullen binnen het landschapspark afgestemd moeten zijn op de handhaving van de natuurwetenschappelijke, cultuurhistorische en aesthetische waarden èn op de rust en stabiliteit in het gehele gebied.
De agrarische ontwikkeling, kortom de juiste plaats van de landbouw in het landschapspark buiten de landschapsreservaten, vormt stellig een van de moeilijkste problemen. Suggesties daarvoor zijn in discussie, doch de oplossing is nog niet gevonden. Overigens ligt deze problematiek onderling verschillend in de gebieden, die voor aanwijzing als nationaal park nog in aanmerking kunnen komen.
Het plan-Mansholt maakt het mogelijk om ruimte te scheppen voor de aanwijzing van nationale landschapsparken. Het is wel een merkwaardige samenloop van ontwikkelingen, dat de stijgende produktie in het agrarische bedrijf dienstig is voor het behoud van historisch gegroeide cultuurlandschappen.

Tot besluit moet bij het voorgaande nog een kanttekening worden geplaatst. De mogelijke realisatie van nationale landschapsparken mag uiteraard niet de aandacht afleiden van veruit het grootste deel van onze cultuurlandschappen, waarin de moderne ontwikkelingen verder gaan. Ook deze landschappen zullen ons volk de nodige afwisseling moeten blijven bieden. Ondanks de toenemende bedrijfsvergroting dienen de menselijke dimensies hierin behouden te blijven.
De onlangs gedane suggestie door ir. P. J. Lardinois, minister van landbouw en visserij, om te gaan werken aan het tot stand komen van een „groen contract" verdient alle aandacht in dit verband. Daarmede wordt immers beoogd de boeren en tuinders ook in de toekomst in staat te stellen om de verzorging van het landschap als traditionele taak te blijven vervullen.

Ir. J. J. Pilon, Hoofdingenieur Rijkswaterstaat Deltadienst
Docent R.H.S.T.L. Weg- en Waterbouwkunde en Landschapsbouw.

Literatuur:
A.N.W.B.: De Nationale Landschapsparken. Recreatiebrochure nr. 13 - 1972.
Goster, H. P.: Landschap van morgen. Bijdrage in Landbouw en landschap van morgen. Verslag plenaire vergadering Contact-Commissie voor Natuur- en Landschapsbescherming Amsterdam 1970.
Pilon, J. J.: The need to have regard in the planning of major public works and of road, rail and water traffic to the preservation of historic monuments and groups of buildings. Symposium D-Active maintenance and regional planning. Preservation and rehabilitation of groups and areas of buildings of historical or artistic interest. The Hague, 22nd - 27th May 1967. Report Council for Cultural Co-operation. Counsil of Europe. Strasbourg 1967.
Pilon, J. J.: Het water en de landbouwgebieden in: Veranderingen in beeld en functie van ons landschap. Stedebouw en Volkshuisvesting 49 (1968) nr. 3.
Prillerritz, F. C.: Gronden uit de cultuur. Rijksplanologische Dienst. Publikatie '70-6. 's-Gravenhage 1970.
Rijckevorsel, Jhr. F. C. M. van: De ontwikkeling van nationale landschapsparken in Nederland. Rijksplanologische Dienst. Publikatie '72-2. 's-Gravenhage 1972.
Rijksplanologische Dienst: Jaarverslag 1971. 's-Gravenhage 1972.

Overzicht van de mogelijke nationale landschapsparken overgenomen uit:
„De ontwikkeling van nationale landschapswerken in Nederland" door Jhr. Mr. F. C. M. van Rijckevorsel.

Inhoud

Initiatief, organisatie en samenstelling: Johan Vlug
Omslag: J. van de Noordaa (docent tekenen)
Lay-out: Henk de Bruin, Leiden
Druk: Verenigde Drukkerijen Planeta B.V., Haarlem
Oplage: 1250 exemplaren

De foto's of afbeeldingen in dit boekje zijn geheel belangeloos ter beschikking gesteld door o.a.: archief R.M.T.S.-Boskoop, C. Bulk, C. J. Hersbach, D. Turksema, archief Arboricultura, proefstation voor de boomkwekerij, H. J. Soet, N.V. Heidemij Beheer, S. Witteveen, P. te Velde, K.L.M. Aerocarto, G. Otter, Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders, H. Pemmelaar, E. Cornet, Rijks planologische dienst, Ir. J. J. Pilon.

Helaas zullen sommige afdrukken minder goed in dit boek overgekomen zijn doordat soms gebruik gemaakt is van oude prenten of minder goede foto's van recente datum.
Hierbij wil de samensteller Ir. A. P. v. d. Hoek dankzeggen voor de medewerking die hij gegeven heeft bij de totstandkoming van dit boek en verder aan allen die aan dit boek een bijdrage geleverd hebben, waarbij apart vermeld moet worden dat de heer Van Aken de teksten in eerste instantie heeft nagelezen, zo goed en zo kwaad als dat ging.

Tenslotte moet hier de waardering uitgesproken worden voor de heer J. A. Hofman van de Verenigde Drukkerijen Planeta te Haarlem, die o.a. zorggedragen heeft voor de algehele verzorging van het boek.

1898

1973

JUBILEUM EN OPENINGSUITGAVE VAN DE R.H.S.T.L./R.M.T.S. TE BOSKOOP
INFORMATIE OVER DE PROBLEMATIEK VAN DE GROENWERELD